

Godina VIII. Nova serija, br. 49

BEOGRAD, 23 AVGUST 1957

Cena 30 din

DA DUBROVNIK POSTANE NAŠE UMETNIČKO ŽARIŠTE i naš najplemenitiji dodir sa svetom

Vratio sam se iz Dubrovnika uzbuđeniji no ikad ranijih godina. Ne toliko uzbuđen njegovim čarima. One su uvek nove i uvek iste. Svaki put čovek ih nađe, svaki put otkriva kao prvi put, ponovo opet ih nađe, i ponovo opet otkriva. I ne bih hteo, ne bih želeo — bilo bi uzaludno i smešno — da ovde dodajem još koju varijaciju na sve ono što je već rečeno, što su bolje i spretnije drugi pre mene već rekli, o njegovim lepota. Primitio bih samo: još jednom se potvrdilo da je Dubrovnik zaista izuzetno jedinstven. Možda ima, ima svakako, grandioznijih, bo-

limpije moglo da stane šezdeset i četiri hrama, stadion i tri hiljade statua, jer Dubrovnik pokazuje kako se na malom prostoru koji obuhvata ljudsko oko može da razvije pun život ljudske zajednice.

Ne, ne bih hteo da govorim o čarima Dubrovnika. Uzbuđenje koje sam poneo ove godine odlazeći iz tog našeg, i ne samo našeg jedinstvenog grada, nije zbog tih starih i uvek dragih čari, već zbog vizije koju nosim o njegovoj jednoj novoj dimenziji, umetničkoj dimenziji, o mogućnostima, o ogromnim mogućnostima koje su za

ovo nekoliko godina otkrile i postavile Dubrovačke letnje igre.

Dubrovačke letnje igre otkrivaju da Dubrovnik može da postane zaista naše zajedničko umetničko žarište i da bude naš najplemenitiji dodir sa svetom. Nosim to uzbuđenje i u isto vreme jednu brigu da u našoj žurbi, u našoj prezaustosti svakodnevnim zadacima i poslovima, ne propustimo jedinstvenu priliku da potražimo naše umetničko zajedništvo u ovom gradu, gde svako mesto jeste spektakl, jeste scena, okvir, za najviša umetnička ostvarenja, da ne zanemarimo, ili bolje, nedovoljno podržimo napore onih, koji se trude da Dubrovniku u našim novim prilikama dadu nov sjaj, da Dubrovnik ne ostavimo samo Dubrovčanima, već učinimo sve da umetnički Dubrovnik postane i ostane, naša zajednička briga. Već ove godine čini mi se, videlo se da te mogućnosti nisu samo mogućnosti već i stvarnost. Bilo bi nepravedno ne pomenuti ovde, čak i u krat

Nastavak na 2 strani

Dušan Matić

PISMO IZ ŽENEVE

RAZGOVORI NA JEZERU

Evropa i današnji svet — XII međunarodni sastanak

Ženeva, grad na jezeru

Ženeva, avgusta 1957. Ženeva je mirna, osim kad se održavaju velike međunarodne konferencije. Ženeva, tako lepa u leto, prima turiste, raskošno osvetljena za svoje svečanosti. Grad srećan, grad sačuvan od rata, grad pozvan već dugi niz godina da igra međunarodnu ulogu, koju obavlja sa tradicionalnom neutralnošću, a to ne isključuje ljupkost.

Nema važnih književnih manifestacija ovoga leta, iako se Ženeva može pogorđiti da između njenih zidova živi već osam godina jedna velika spisateljica, Mišelina Morel, koja je dobila u Parizu „Nagradu kritičara“ za 1957 godinu. Tu u gradu, prošlim godinama, između ostalih dobili su Roman Gari, ovogodišnji dobitnik Gonkurove nagrade, Alber Kami i Fransoaz Sagan. Nagradeno delo Morelove je sažeta i snažna priča „Jedan sasvim običan logor“, koja prikazuje život žena u jednom sasvim običnom nacističkom logoru, jer nije posedovao ni krematorijumsku peć ni gasne komore. Za umiruće i umrle upotrebljavane su instalacije susednog logora u Revensbriku.

Ova priča, koja je uzbudila romansku Švajcarsku, ne izgleda da

je poljuljala neutralnost, jer, kao da, nije više Mišel Morel na počasnom mestu... već Rober Brazilak, od koga njegovi obožavaoci, mnogobrojni u Švajcarskoj, hoće da naprave jednog novog Lorika. Još je u sećanju da je Brazilak za vreme nemačke okupacije bio u Francuskoj glavni urednik lista „Ja sam svuda“, pronacističkog organa toga vremena. Ubrzo po oslobođenju Francuske, umesto da pobegne u Simaringen sa drugima „kolaboraterima“, on je imao hrabrosti da se prikloni francuskim vlastima. Bio je uhapšen, suden i streljan. Mnogobrojni francuski kolaborateri, koji su se sklonili u Švajcarsku posle povlačenja nacističkih trupa, od njega su načinili heroja i žrtvu, razume se, nevinu. I Švajcarci, koji izgleda da su zaboravili ili nisu nikad ni znali šta je bio list „Ja sam svuda“.

Tako je u malom mestu u kantonu Vo, u Avansu, u kome postoji divna rimska arena, jedna francuska pozorišna trupa, predvođena od Alise Kosea i Rejmonda Erman-tija, igrala Brazilakovu tragediju „Berenica“. Taj komad, nejednak, rđavo konstruisan, sadrži ipak neka dobra mesta i ljubavne tirade snažnog lirskog zamaha. Ali taj komad je sav natopljen ideologijom vremena u kome je pisan, to jest fašizmom i rasizmom. Ometa na strasna ljubav Titusa i Berenice daje široko polje piscu da proslavi, kroz usta sporednih ličnosti i njemu toliko dragih, tu ideologiju.

Hvaleći „Berenicu“ sa uvek najvećom brigom za objektivnost i neutralnost, ženevska štampa (tzuzimajući komunistički organ) izgleda kao da ne zna da su Brazilakove ideje vodile pravo ka krematorijumima zarobljenike logora Mišelina Morel, kao i tolike druge nevine žrtve.

Ali uskoro, svi će zaboraviti tužnu Berenicu, jer već nekoliko meseci Ženeva priprema, diskretno i energično, XII Međunarodni sastanak, koji će ove godine biti posvećen Evropi. Budimo uvereni da će intelektualci celoga sveta, koji će se idućeg meseca sakupiti u Ženevi, umeti da prikažu Ženevlijanima jedan drugi izgled Evrope i njenih uzora, a ne onih koji su imali prava u vremenu kada je Brazilak pisao svoj komad.

Izabela Višnjik

Donosimo za naše čitaoce preliminarni tekst iz programa XII Međunarodnog sastanka koji će se održati u Ženevi od 4 do 14 septembra ove godine.

Sadašnja situacija u Evropi je paradoksalna. Pošto je proširila moć nad brostranim oblastima globalno, nastavlja na 4 strani

Branko Vučićević

POZNAVSTVA

Duge godine stranstvovanja

Intervju sa Milošem Crnjanskim

Beogradski novinar Stevan D. Petrović prilikom nedavnog boravka u Londonu napravio je ovaj intervju sa književnikom Milošem Crnjanskim.

1. Pitanje: Koje delo smatrate svojim najboljim ostvarenjem i zašto?

Odgovor: „Moj roman, koji sam bio napisao na engleskom, pod naslovom „The Shoemakers of London“ („Londonski obučari“).

Pisao sam ga u Finčliju, jednoj predgrađu Londona, godine 1946/7 kada sam bio sa svojom ženom vrlo blizu samoubistva.

Docnije sam tu stvar prepisao na srpski, pod naslovom „Roman o Londonu“ i tako ću ga štampati, kad tome bude bilo vreme.

Zato ga smatram najboljim ostvarenjem, što ga je sam život pisao, a ja sam samo našao fantastičnu literarnu formu.

Možda je zanimljivo da dodam, da sam tada primao i poslednja pisma od svog mladog prijatelja, Rastka Petrovića, koji je u Vašingtonu u to vreme pisao svoju knjigu o Mikelandelu, na engleskom. Veli, piše na parče, pa zatim nosi na prodaju, kao stare cipele. Kao što znate, taj srpski

Nastavak na 4 strani

MALI ESEJ

BEZ OKLEVANJA

Vreme je da se počne sa pisanjem prvog toma istorije jugoslovenskog filma koja bi obuhvatala period od godine nastanka prvog našeg filma (taj datum tek treba tačno utvrditi) pa sve do 1945. Ova tvrdnja će, po svojoj prirodi, izazvati mnoge sumnjičave prigovore i, svakako, ovo pitanje: da li zapravo postoji grada koju bi takva istorija obradila, da li su broj filmova i njihova vrednost dovoljni da opravdaju i učine nužnim takav jedan poduhvat?

Iako je do organizovanog rada na produkciji filmova i postojanih napora upravljenih tome cilju došlo tek u godinama posle Drugog svetskog rata, broj pre toga stvorenih filmova nije malen: od prvih snimaka Miliona Manakija (uzmimo njih kao dovoljno dalek početni beleg) do najranijih, takode, dokumentarnih, filmova posleratnog perioda bilo je dosta pokušaja i realizacija koje već činom svoje pojave obavezuju budućeg istoričara da se njima pozabavi i spase ih od zaborava. Jedno probno, veoma površno, približavanje imena samo najpoznatijih snimljenih filmova, koje je bilo neposredan povod ovog napisa, pokazuje da grada nipošto ne manjka; utoliko pre što pored dela za koja se zna da su postojala ili ih još uvek, u naročito povoljnim slučajevima, poseduje Jugoslovenska kinoteka, postoje, sigurno, i druga za koja će se tek saznati. Istina, bilo bi iluzorno nadati se otkriću nekog dela koje bi zadovoljavalo estetički kriterij: vrednost naših filmova pre 1945 godine u najvećoj je meri relativna i uslovna — njihovi najveći dometi se iscrpljuju ponekim dobro komponovanim kadrom, za par minuta glatkim tokom naracije, ili slučajno sagledanim značajnim detaljem koji za nas, danas, često ima znatnu dokumentarnu a, ponekad, čak i poetsku vrednost. Ne treba potcenjivati baš to bogatstvo činjenica o jednom minulom vremenu i životu koje nude svi ovi filmovi, pa i najneznačajniji među njima kakav je onaj snimljen 1928 da bi reklamirao neku pastu za zube. Ti filmovi će moći da otkriju obilje značenja upornom tražiocu.

Postojeći radovi Vjeka Dobričića, Janka Travena i pokojnog Boška Tokina bili su u svemu podređeni želji za prikupljanjem što većeg broja činjenica, podataka, a mnogo su se red, ako i uopšte, poduhvatali njihovim interpretacijama. Međutim, baš interpretacija, zasnovana na korišćenju poznatih činjenica, a takode i onih koje će tek tokom

priprema biti otkrivene, mora predstavljati osnovnu usmerenost i doprinos te buduće istorije našeg filma. Ona treba da da odgovore na niz pitanja i da razjasni mnogokoju pojavu; treba da pokaže, recimo, ukoliko su čuvene francuske „serije“ Nick Carter ili Fantomas i Vampiri (Victorin Jasset, 1908; Feuillade, 1913, 1916) služile kao nedostizni ugled i izvor nadahnuća izvesnom broju naših filmova, razume se znatno skromnijih od jedinstvenih dela koje su pokušavali da imitiraju. Biće zanimljivo utvrditi da li su onim nepretencioznim kratkim komedijama, snimanim na ulici ili plaži, bile uzor Mack Sennettove burleske. Filmovi snimani pod okupacijom postavljaju, takode, ni problema: neophodno je doći, putem njihovog poređenja sa filmovima snimanim u Nemačkoj, do zaključaka o tačnosti ili neodrživosti teorije po kojoj su filmovi što su ih pravili kolaboracionisti bili otvoreniji u propagiranju nacističkih ideja od onih koje su proizvodili sami Nemci. Za uspešno razmatranje mnogih pitanja, čiji su ova, ovde pomenuta, tek neznatan delić, kojima će se, sigurno, baviti istoričar, ili istoričari, ovog stupnja u razvoju jugoslovenskog filma neophodan je jedan širok pregled i zahvat.

Mada ne postoji celovit niz dela povezanih međusobnim uticajima i sličnim okolnostima nastanka, ipak treba, na svaki način, uklopiti filmove u vreme kada su stvoreni, treba pronalaziti belege što su ih atmosfera i događaji dana ostavili rasejane po tim delima, ili, najzad, pronaći uzroke njihovog ostvarenja. Jedna je opasnost, međutim, nadnesena nad ovakav način pristupa: opasnost olakih i nasilnih socioloških, ili kakvih drugih, uopštavanja (koja, uzgred budi rečeno, znatno umanjuju upotrebljivost Sadoulove istorije filma); njeno izbegavanje ili podleganje njoj će, umnogome, otežati meru uspešnosti buduće istorije. U ovom trenutku je, pak, najvažnije da se otpočne sa pripremnim radovima za nju; to je zadatak isto toliko značajan, koliko i stvaranje filmova, i to tim pre što niko, nijedna zemlja ne sme i ne može da zanemari prošlost i dane predživotna makoje umetnosti jer bi to bila žrtva koju ni najveće bogatstvo kasnijih postignuća ne opravdava.

Prizor iz Geteove »Ifigenije na Tavridi«

gatijih, pa, recimo, i „lepših“ gradova, nije potrebno ovde da ih navodim, ali nema grada tako skladnog, toliko po ljudskoj meri stvorenog, po meri ljudskog oka, srca i razuma, jednom reči, po meri čovekove skladnosti. Čovek se tu ne oseća nikad izgubljenim; sred beskrajne vode, kamena, svetlosti i vazduha, u kome se uvek po jedan vetar podiže, i svaki put kao što Pol Valeri peva u Mornarskom groblju

Vetar se podiže, treba pokušati živeti

a ovde u Dubrovniku uvek se po jedan vetar podiže, te se u njemu ne samo pokušava da živi, već zaista i živi.

Kad god govorimo o Dubrovniku, i o Dalmaciji uopšte, vraćajući se na njegovu prošlost i na njenu prošlost, mi se najradije zaustavljamo na Renesansi, zaboravljajući često da je njihova istorija mnogo duža. Daleko pre duha Renesanse ovim podnebljima prolazila je antička Grčka. I zato Tomislav Tanhofer ima pravo kad veli da istinu dubrovačkog podneblja, njegovu iskonsku istinu, treba tražiti pre u antičkoj Grčkoj nego u Renesansi.

Nigde tako kao u parku Gradac ne zvuče toliko istinito i toliko uzbudljivo reči Ifigenije kad evocira grčku zemlju. Samo nekoliko koračaja od mesta gde ih Marija Crnobori izgovara stena zadire u more baš kao u Sunionu, na kome se diže Posejdonov hram. Zato što sam znao Dubrovnik mogao sam i da razumem odmah tajnu grčkih gradova, tajnu kako je na onom malom prostoru klasične O-

Hegelova »Fenomenologija duha«

Ovog meseca navršilo se sto pedeset godina od pojave grandioznog Hegelovog dela „Fenomenologija duha“. Po ogromnom bogatstvu i dubini misli, — ovo delo ne pretstavlja samo izuzetnost u Hegelovom opusu već i jedan od najvećih dometa filozofske spekulacije uopšte, posebno u novijoj filozofiji. Nije mesto da ovde diskutujemo da li je nemački istoričar filozofije Celer u pravu ili ne kada Hegelovu „Fenomenologiju duha“, pored Geteova „Fausta“ i Danteove „Božanstvene komedije“, smatra jednom od ove tri, po njemu, najznačajnije knjige sveta. Ali, izvesno je, „Fenomenologija duha“ jedno je od onih dela čija se aktuelnost potvrđuje svakim danom sve više na području savremene filozofije koja rešava egzistencijalna pitanja i probleme čoveka i misli u našem vremenu. Povodom jubileja „Fenomenologije duha“ — objavljujemo nekoliko Hegelovih misli iz ovog dela.

Što nije umno, nema istine, ili, što nije shvaćeno, toga nema. Um, dakle, govori o nečemu drugome, nego što je on, govori, uistinu, samo o sebi samome; on u tome ne izlazi iz sebe.

„Stoga što je ono opšte, što postoji, samo opšti otpor i suzbijanje svih međusobno, u kome svako pribavlja vrednost svojoj sopstvenoj pojedinačnosti, ali do toga, ujedno, ne dolazi jer ona (pribavljena vrednost) doživljava isti otpor, pa se po drugima uzajamno razrešava. Ono što se pričinjava kao javni poredak, jeste, dakle, ta opšta zaraćenost, u kojoj svaki prisvaja što može, izvršava pravdu nad pojedinačnošću drugih i utvrđuje svoju, koja isto tako iščezava usled drugih“.

„Istinito je celina. Celina je pak, samo suština koja se ispunjava svojim razvojem“.

„Neposredna izvesnost ne uzima sebi ono istinito jer njena je istina ono opšte; ali ona hoće da uzme „ovo“. Opažanje, naprotiv, uzima ono, što je za njega biće, kao nešto opšte. Kao što je opštost njegov princip, tako su opšti i njegovi momenti — ja i predmet — koji se u njemu neposredno razlikuju“.

Dubrovnik...

Nastavak sa 1 strane
kom napisu kao što je ovaj, nekoliko nezaboravnih umetničkih doživljaja koje sam mogao da vidim i čujem za kratko vreme boravka od dvadesetak dana. Pomenio sam već Ifigeniju na Tavridi koju kao da je Gete stvarao da bude kazana baš u parku Gradac; zaim na tvrđavi Revelin izvršnu pretstavu Sida; potom već klasičnog Hamleta u tvrđavi Lovrijenac, koji ostaje dubok doživljaj i kad ga čovek vidi i po drugi put i čak i treći put, značajan ove godine što u njemu pored beogradskih i zagrebačkih umetnika učestvuju i veliki slovenački umetnik Stane Sever, koji dvostruko uzbuđuje i kao umetnik i kao Slovenac; i najzad možda najzbuđljiviji spektakl treći deo Vojnovičeve Trilogije na teraci sa Matom Grkovićem u letnjikovcu porodice Gundulić u Gružu, gde čovek ima čudan utisak nerazlučivosti glume i stvarnosti, kad ne zna da li doživljuje neku vrstu nad glume i nad stvarnosti, utoliko stvarnosti i umetničke vizija te stvarnosti dopunjuju se i prožimaju u izražavanju ljudske istine. U muzičkom delu Dubrovačkih letnjih igara pomenio bih,

pored nekoliko izvrsnih koncerata, zaista uzbudljiv koncert ljubljanskog „Slovenskog vokalnog okteta“.

Sve nam to dopušta da naslutimo do kakvih bi se tek visokih umetničkih dostignuća u Dubrovniku moglo doći kada bi se tom odgovornom poslu pristupilo još sistematski, još organizovanije, i sa mnogo više brige i materijalne podrške svih naših republika kao i predanosti svih naših ljudi kojima naša umetnost leži na srcu.

Kao prvi zadatak postavlja se da se u Dubrovniku što pre formira pozorište koje bi po kvalitetu i po svojim snagama trebalo da postane ravno našim najboljim pozorištima u zemlji, te bi tako poslužilo kao srž Dubrovačkim letnjim igrama. Možda bi najbolje bilo početi taj posao sa našim mladim školovanim glumčkim kadrom, koji bi pod rukovodstvom najpoznatijih pozorišnih umetnika učinili da Dubrovnik ispunjava naše godine u nama njegove neograničene umetničke mogućnosti. Da, tako, Dubrovnik zaista postane naše zajedničko umetničko žarište i naš najplemenitiji dodir sa svetom.

Dušan Matić

Nije bilo uzalud

Odluka engleske vlade da se poruši staro londonsko pozorište Sent Džems po sadašnjem razvoju situacije izgleda da će biti poništena. Protivljenje javnosti i demonstracije koje su priredili londonski glumci na čelu sa Vivijen Li i Lorens Olivijem nisu ostali bez uticaja na raspoloženje članova Doma lordova. U međuvremenu sa druge strane Atlantika stigla je ponuda dvojice američkih biznismena da stalno finansiraju ovo čuveno pozorište u kome su i sami „proveli niz divnih časova“. Ponuda je naročito uverljiva ponosne Londonce, koji nerado primaju „milosrđe“, pogotovu ako ono dolazi iz Novog sveta. Javnost se ponovo zatalasala. Listovima stižu mnoga protestna pisma građana i malo je verovatno da će u ovakvoj atmosferi Dom lordova odobriti odluku Makmilanove vlade. Na slici: Vivijen Li i Lorens Olivije za vreme demonstracija na londonskim ulicama.

Kulturna prestonica Evrope

Pre kraćeg vremena grčka vlada je saopštila da će pokloniti deset hektara zemljišta za podizanje međunarodnog kulturnog centra u Delfima, sedištu čuvenog proročištva antičke Grčke. Vlada namerava da ustupi ovaj zemljišni kompleks Evropskom savetu, a svaka zemlja — članica biće pozvana u Delfima podigne svoj stalni dom u kome bi njeni intelektualci mogli da rade okruženi je oma lepim pejzažom. Pokrovitelji ovog projekta smatraju da bi podizanje takvih domova u Delfima besumjerno doprinelo da ono postane sim bol kulturnog jedinstva Evrope.

Zemljište koje grčka vlada namerava da pokloni treba da bude podeljeno na jednake parcele na kojima će se podići paviljoni svake zemlje — članice. Za izgradnju paviljona postoje samo dva uslova: da se dovrše u određenom roku i da su prethodno odobreni od strane Grčkog arheološkog saveta, koji ima dužnost da pazi na harmoniju novih građevina i arheoloških ostataka. Paviljoni bi trebalo da primaju od 10 do 20 osoba.

Ukoliko ovaj plan bude prihvaćen centar bi mogao da se podigne u roku od dve godine i on bi, između ostalog, svakako doprineo i širenju turizma u Grčkoj.

ŠALOM AŠ

Za vreme jedne posete u Londonu je prošlog meseca umro poznati jevrejski književnik Šalom Aš.

Aš je rođen 1880 g. u jevrejskoj porodici u poljskom gradu Kutno, kojih stotinjak kilometara zapadno od Varšave. Obrazovanje je stekao u jevrejskim verskim školama i rašinerskoj seminariji. Pisati je počeo 1901 god. najpre na jevrejskom, a posle na nemačkom i na jeziku jidiš. Karijerkom je poznato, ovo je hibridni jezik kojim su se od polovine XVI veka služili potomci Jevreja proteranih iz Nemačke. Osnovni elemenat jidiša čini srednjevekovni nemački sa mnogo anarhizma i starinskih oblika, a ova osnova obilato je protkana hebrejskim i aramejskim rečima te polugermaniziranim pozajmicama iz latinskog, italijanskog, francuskog i ostalih jezika. Njime su se služili u svakodnevnom saobraćaju Jevreji u svojoj istočnoevropskoj dijaspori (Poljska, Rusija) i jevrejski emigranti u Sjedinjenim Državama. Od polovine prošlog veka razvila se i literatura na ovom jeziku koji je dotad služio uglavnom samo za prevode i parafraze Biblije i Talmuda. Od književnika koji su

pisali na ovom jeziku poznata su imena Abramoviča, Šaloma Alejhema, Pereca, Ljaveckog, Anskog (drama »Dibuk«), Singera i drugih.

Ameriku je Aš posetio prvi put 1910, stalno se tamo nastanio 1914, a američko državljanstvo primio 1920 godine. Ubrzo je zauzeo i zadržao jedno od najistaknutijih mesta među američkim piscima na jeziku jidiš, kao što su: Pinski, Lajb, Rajzen, Blumengarten i drugi.

Prvi značajan uspeh postigao je Aš svojom dramom »Bog osvete« koju je još 1910 godine inscenirao u Berlinu čuveni Maks Rajnhart i koja je posle, u originalu ili prevodima, sa uspehom obišla mnoge pozornice sveta. Najpoznatija Ašova prozna dela, za koja je građu uzimao iz života Jevreja u Poljskoj, Rusiji i SAD, a u poslednjem stadiju stvaranja iz jevrejske istorije, jesu: »Lopov Moćak« (1917), »Ujka Mojsije« (1920), »Majka« (1930), »Tri varoše« (1933), »Rat se nastavlja« (1935), »Pesma doline« (1939), »Nazarinjanin« (1939), »Apostol« (1943), »Jedna sudbina« (1945), »East River« (1946). Izdao je i dve zbirke kratkih priča — »Deca Avramova« (1942) i »Pri-

če mog naroda« (1948). Mnoga su njegova dela prevedena na engleski i druge svetske jezike. Kod nas je u vremenu između dva rata »Zabavna biblioteka« Nikole Andrića u Zagrebu izdala prevod njegova romana jedne ruske Jevrejke »Merik«.

FRANCUZI NAJPOPULARNIJI U JAPANU

Poznatiji japanski pisac Simpačiro Mijata, u jednoj studiji koju je nedavno objavio, otkriva da je Francuska najpopularnija na umetničkom i literarnom polju kod japanske publike. Za njom slede Sjedinjene Američke Države, Nemačka i Sovjetski Savez.

»SAVREMENIK« 7-8

Dvobroj »Savremenik« za jul i avgust donosi, na uvodnom mestu, ratnu prozu Mihaila Lalića »Sam«. Lalić obrađuje udes čoveka koji, braću dvojicu od drugih i dragih, prepušten šumama, prirodi, i golom sopstvenom razmišljanju pokušava da sagleda dimenzije vremena, da nastupi neki smisao i nadu u grotnu ratnog haosa. Lalićeva reč je sklonu psihološkim zahtevima, samoironiji, samoispitivanju. Proznim prilozima zastupljeni su još Risto Trifković i Bodin Rakić.

U esejističkom delu, pažnju privlače esaji dr Miloša Đurića, — »Platon i njegov pokušaj stvaranja uzorne države«, kraći esej Marijana Jurkovića o lirici Dobriše Cesarica i drugi nastavak »Estetičkih fragmenata« Dragana M. Jeremića. D. M. Jeremić analitički, razumno, sa poznavanjem, obrazlaže nemogućnost opstanka teorije o pozitivnom heroju u literaturi. Njegov uspeh leži u izboru poezije sredstava: ovu estetičku zabludu tzv. socijalističkog realizma Jeremić tretira bez potcenjivanja, ali oštro negirajući mnoge takve i slične postavke. Dr Ferdo Culinović objavio je publicističko-naučni napis »Zeleni kadar«, u kome govori o revolucionarnom komešanju u tek stvorenoj Kraljevini SHS i solidarisiranju naših naroda sa Oktobarskom revolucijom. U »Književnom pregledu« pozitivno su ocenjene knjige sa sama Desimira Blagojevića, Laze Lazića i Radonje Vešovića.

Od poetskih priloga, jednostavnošću i spontanošću ističu se lirski meditacije Dušana Kostića. Zanimljivi su priloz Vere Srbinović i Nenada Tomića. Pesme su objavili još Ivan Ceković, Gordana Todirović, Boro Pavlović, Milovan Danonjić, Petar Vasić, Ognjen Laktićević i Božidar Knežević.

»DELO« 8-9

Od mnogobrojnih priloga (ovaj dvobroj »Dela« ima ravno 230 stranica) najveću pažnju zaslužuju priloz Stanislava Vinavera, Aleksandra Vuča i Pavla Stefanovića. Šest pesama iz Vinaverevo po smrtne zaostavštine svedoče o čudesnoj razigranosti mašte i o fantastičnoj gami Vinaverevog poetskog mišljenja. Tanani i nedokučivi metafizički problemi trajanja i postojanja rečeni su ovde varnčevnim, suptilnim, čak presuptilnim jezikom. Dva duža prozna priloga iz vremena okupacije Beograda dali su A. Vučo i P. Stefanović. U odlomku iz Vučovog romana »Mrtve javke« ponovo se susrećemo sa glavnim junakom »Raspusta«, Draganom, čiji život pisac prati u sklopu novih okolnosti. Stil Vučov je preganatan, rečenica gipka, ravnomerna. O kvalitetu ro-

manji još se ne može govoriti, ali valja reći da nas je ovaj poduži odlomak prijatno iznenadio. Proza Pavla Stefanovića je asocijativna, na granici između esejja i novele. Snažnim zamislima, rečima koje se sudaraju i plave, pisac nemilosrdno secira život malog, zbuđenog, nesrećnog građanina, pešaka života, izvesnog Gavriila Kuželja. Ipak, Stefanovićeve predugačke rečenice kadre su da nas ponekad zamore.

Pohtove opaske o vezanoj i slobodnoj umetnosti (šta je to vezana umetnost?) su dosta problematične i formalističke, u svakom slučaju podložne diskusiji. Hristićevih »Nekoliko napomena o pragmatizmu« su solidno ostvarena, sa nizom novih podataka o ovom filozofskom učenju. Od pesama ističe se potresan lirski zapis Mateja Boravca. Poezijom su zastupljeni još i Sveta Brkić, Mirjana Vukmirović i Mate Panjkota.

»SUSRETI« 6-7

Dvadesetak stranica iz nedavno objavljenog dnevnika Rada Drainca osobito su zanimljive u štivo ovog dvbroja. Prva nedelja i meseca nemačke okupacije Drainac je, sudeći po ovom dnevniku, dočeka dosta trezveno, osećajući se da na strani onih koji su dobro uočili istorijske koordinate tog trenutka. Zanimljivo je to, kako je ovaj pesnik-boem i lumpenproleter znao da u tim mutnim danima sagleda pravu boju realnosti. Možda je posredi nepogrešivi instinkt pesnika, tek Drainac je uvidao sa koje će strane doći spas porobljenoj zemlji. Dr Miloš N. Đurić objavio je kraću preglednu studiju »Sokratovci izvan filozofskih škola«, u kojoj se podrobnije razdrža na delima Ksenofonta i Eshina. Od pripovedaka (Risto Trifković, Milan D. Bogdanović, Krcun Đukanović) ističe se konczna priča ali moštere »Poslednji dani zebra« Vladimira Ličina. Objavljena je i pesma Miloša Crnjanskog »Stražilovo«. Čini nam se da je ovo dobar način da se mlada čitalačka publika upozna sa stvaranjem naših međuratnih pisaca.

Od poetskih priloga, vredni istači pesme u prozi Ljubisa Jocića. Svojim novim pesmama zastupljeni su još tri mlada Vojvodanina Miroslav Antić, Florika Stefan i Mile Biskupljanin, zatim Mića Danonjić, Miodrag Ignjatović i Neven Rajković.

»Susreti sa knjigama« su vanredno bogata i lepo ostvarena rubrika časopisa. U ovom dvobroju prikazane su knjige Boža Bulatovića, Florike Stefan, Federika Garsija Lorke, zbirka nemačke lirike, roman Stefana Čvajca, knjiga Vladimira Filipovića, kao i kratki osvrt na poslednju fazu Lubardinog slikarstva. — Od nedavno, »Susreti sa promeni korice, te se ta promena oseća i u uređivanju časopisa. (M.)

MOJA SEĆANJA NA VASU STAJIĆA

(I OVODOM DESETOGODIŠNJICE SMRTI)

Polovinom septembra 1899 došao sam u Peštu da se upišem na Pravni fakultet tamošnjeg univerziteta. Kako sam bio predao molbu da mi se da mesto u Tekelijinom internatu, a izbor pitomaca trebalo je da se održi tek u oktobru, ja sam se zajedno sa još nekoliko drugova uselio u Tekelijanum, da taj izbor u njemu dočekamo. Kao prvogodišnjaku i meni je bilo palo u deo da budem smešten u »Sibiriji«, najvećoj sobi u staroj Tekelijinjoj zgradi, koja je »Sibirijom« nazvana po tome što se zbog prostiranja teško zagrevala. Već prvog dana ja sam na stepenicama Tekelijanuma sreo jednog visokog, suvonjavog mladića, sa očima crnim kao ugaj, ozbiljnog pogleda i nešto uvučenog u sebe, sa knjigom pod pazuhom. Na moje pitanje ko je taj crnomanijasti mladić, rekli su mi da je to Vasa Stajić, student filozofije druge godine. Još taj dan mi smo se upoznali, da do kraja drugog semestra 1902 godine ostanemo drugovi koji su zajedno prolazili kroz sve životne prilike i neprilike kroz koje je tekelijanska omladina u to vreme prolazila.

Kada se među tekelijancima vodila reč o književnosti, Vasa Stajić bio je prvi. Jedan od predmeta koje je upisivao bila je francuska književnost, pa je Stajić francuske pisce gutao, naročito tada već proslavljenog Anatola Fransa. Fenomenalnog pamćenja, Stajić je popamtio stotine mesta iz Fransa i drugih francuskih pisaca i reprodukovao ih kao da im u knjige gleda. Od srpskih pisaca tada su na vrhuncu bili Sremac i Matavulj, pa su scene i izreke iz Pop Cira i Pop Spira, Vukadina i Bakonje fra Brne, bile predmet Stajićevih svakodnevnih oživljavanja i navođenja. Od hrvatskih pisaca Stajić je voleo Mihovila Nikolića i Janjka Leskovara i pravio propagandu da ih čitamo, i mi pravnici, medicinari i tehničari. Od knjige se

Stajić nikada nije odvajao i knjiga nikada nije prestajala biti predmet njegovih interesovanja.

Krajem marta 1902 stiglo je u naše studentsko udruženje »Kolo mladih Srba« Brankovo kolo od 27 tog meseca, u kome je bila objavljena novela A. G. Matoša Duševni čovjek. Svi smo odmah u drugoj Vasi Vasiću, junaku novele, poznali našeg drugu Vasu Stajića koji je početkom prvog semestra 1901 bio napustio Tekelijanum i otišao u Pariz da na Sorboni produži studije iz francuskog jezika i književnosti, gde je tada bio i Matoš. Kada se iz Pariza vratio Stajić mi je govorio da sa Matošem nije mogao da se složi i da je Duševni čovjek reakcija na te njegove lične nesporazume sa Matošem. Jer, odisati, Matoševa novela napisana je sasvim providnom tendencijom da se Vasa Stajić pretstavi kao tip nepopravljivog idealiste i fantaste. U noveli Stojan Vasić skače sa mosta Pont Nef u Senu da bi spasio jednog samoubicu, babu alkoholičarku kojoj je život bio dosadio i koja, kada je Vasiću pošlo za rukom da je izvršne na obalu, besno protestuje protiv tog njegovog podviga. Usled prehlade i iznurenosti Stojan Vasić u Matoševoj noveli umire u bolnici. Matoš još piše da je Vasić došao u Pariz na rizik; da je u početku trošio mesečno 30 forinti svoga novca, što je taman bilo dovoljno da popije dnevno litru mleka i pojede komad hleba; da je stanovao na mansardi, u sobici toliko maloj da je rukama zatvarao prozor, a nogama vrat; da je očekivao da će mu se stipendija za inostranstvo odobriti, a kada nije odobrena da je »skripeći zubima i grčeci konvulzivno prste« odučio da Pariz napusti.

Sve je to, kako se vidi, napisao tendenciozno, jer Stajić nije u Pariz otišao na svoju ruku i na rizik, nego mu je uprava Tekelijanuma odobrila studije u Parizu, iako ne duže od jednog seme-

stra. Još neka mesta u noveli ukazuju na tendencioznost i na izvesno neraspoloženje Matoševu prema Stajiću. Matoš napr. piše da Vasića i sada njegovi drugovi seljaci zovu zbog crne masti »ciga«; da je vlasnik hotela, kada je Stojan Vasić umro, mislio »da je po običaju odmgatio«, nemajući novca da plati kiriju; da su ga u Parizu izložili u Morgue-u »sa bezimenim lopovima i beskućnicima i bacili ga, najzad, u bezimeni grob kao psa«.

Kada smo Peštu napustili, razlihi smo se i otišli svaki na svoju stranu. Stajić da učiteljuje u Rudni, Pakracu, Prevljui i Somboru i da, pred početak Prvog svetskog rata, počnu njegova stradanja. Iako je pisao da su srpskom narodu za njegove krupne ciljeve potrebne jake ličnosti, a njegovi učenici zajedno sa njim se zgražali što je u Balkanskim ratovima najbolja srbijanska inteligencija slata u prve borbene redove, Vasa Stajić je, kada se radilo o njemu, postupio drukčije. Kao poverenik Narodne odbrane, Stajić je, kada se iz Beograda vratio, frontalno udario na mađarske šovinističke vlastodršce i na čitav austro-ugarski državni poredak, spreman da u toj borbi i život izgubi. Osuđen od mađarskog suda na deset godina robjice, Stajić bi, da Austro-Ugarska nije srušena, u mađarskim tamnicama, na štetu naše narodne stvari, život izvesno bio izgubio.

Kada je Stajić posle Prvog svetskog rata došao u Novi Sad u Odeljenje Ministarstva prosvete za Banat, Bačku i Baranju za referenta, a 1921 postao profesor Novosadske gimnazije, našli smo se opet u jednom mestu. U Novom Sadu Stajić je počeo da ostvaruje svoje najveće životno delo: proučavanje arhive novosadskog magistrata. Kao plod toga proučavanja nikao je čitav niz Stajićevih radova od najvećeg značaja. Ubeden da na osnovu magistratske arhive treba, pre svega, rekonstruisati

istoriju Novog Sada, kao centra i ishodišta čitave vojvodanske kulture, Stajić se toga posla latio i dovršio ga. On je na osnovu magistratske arhive, sem opšte istorije Novog Sada, dao građu za njegovu političku, kulturnu i privrednu istoriju. On je dao šest knjiga novosadskih biografija koje sadrže biografije ne samo istaknutih Novosadana, nego i naših znamenitih ljudi širom čitave Vojvodine. Na osnovu arhive Velikokikindskog distrikta i druge arhivske građe, Stajić je prvi rekonstruisao istoriju te naše važne narodne samoupravne jedinice. Na osnovu arhive Srpske novosadske gimnazije i njenog Patronata, Stajić je dao i istoriju te Gimnazije. Ali je među radovima Stajićevim jedan od najznačajnijih njegovo delo o Svetozaru Miletiću, koje pretstavlja prvi pokušaj da se Miletić i njegovo doba pretstave u jednoj dovršenoj sintezi.

Za skoro polovinu veka mojih veza sa Vasom Stajićem, naše prijateljstvo bilo je svega jedanput pomućeno, ali i tada za kratko vreme. U svojoj knjizi Miletićeva narodna stranka i Srpska novosadska gimnazija (Novi Sad 1928) ja sam Stajiću zamorio što je iz svoje knjige o Miletiću izostavio nekoliko poglavlja koje je bio izradio i koja su za karakteristiku Miletićevu od najvećeg značaja: Protivnici Miletićevi i Narodne stranke, Miletić i Srbija, Miletić i Omladina, Miletić antikerikal. Pogoden tom mojom primedbom, Stajić je u Prilozima Letopisa Matice srpske učinio neke zamerke mojoj knjizi koje ja nisam mogao da prihvatim, pa sam u novosadskoj Zavisti odgovorio, ali Stajić svoj odgovor nije dao. Kada smo se posle nekog vremena na ulici sreli, Stajić je prišao, pa smo u dugom razgovoru bacili veo na taj nemili incident. Da bi stvar do kraja izravnao, Stajić je u svojoj Istoriji Srpske novosadske gimnazije, ne upuštajući se u raspravljanje sukoba Miletićeve Narodne stranke oko popunjavanja Patronata Novosadske gimnazije, uputio na moju knjigu u kojoj je taj sukob u pojedinostima onisan. Tako se i toga puta pokazalo da je pod ponekad mrkom i srditom spoljašnošću, u Vasi Stajiću bilo humano i toplo srce.

Dr Jovan Savković

TIŠINE I NESTAJANJA

Momčilo Milankov: „Odlomci traganja za Majom“, izdanje „Omladine“, Beograd, 1957

Pojavio se pripovedač koji se izdvaja svojom vizijom, tipovima i stilom iz naše savremene pripovedačke konstelacije. On im fabulu, on piše trezveno, jasno, zanimljivo i prbrano. Njegov svet nije usitnjen i razbijen faktografsko-realističkim prikazivanjem raznovrsnih detalja, niti apstraktno beživotan, idealno oslobođen od svake životne i nekonkretne istine. Isticati fabuliranje i racionalnost kod jednog pisca izgledalo bi suvišno kada bi se zanemarila činjenica da dobar deo naše savremene proze je ili poetizacija, neka misteriozna beskrajna metaforika, verbalizam, ili, pak, realistički objektivizam sveden na pričanje i prepričavanje pojedinosti. Momčilo Milankov, međutim, ima svoj put, svoje ljude, svoju reč. Sve njegove pripovetke iako po sadržini veoma različite, imaju zajedničku atmosferu: slične zaključke, istu poruku. Od prve do poslednje stranice živi jedan lajtmotiv, jedna ideja, ili, bolje osecanje.

To je osećanje nestajanja i tišine. Milankov oseća vrlo jako prolaznost, tačnije rečeno, prolaženje, usporeno, skoro neprimetno. Nikakve buke, nikakvih grmljavina strasti i reči, sve je mirno, polumrtvo, tužno. Ljudi žive među bedemima praznine, obuzeti smrtnom dosadom. Pod sparnim nebom ništa se ne dešava. Milankov voli leto, junske omorine koje svojim usijanim mrtvilo dobro simbolizuju i dekorisu taj svet tišine, paradoksa, nemotivisanosti. Ravnice su omiljeni pripovedačevi tereni. U njihovim barustinama se zaglibljuju ljudi, umorni i zgnječeni fatumom vremena. Jer u ovoj prozi vreme postaje centralni problem i nosilac svih radnji. Ličnosti Momčila Milankova su se zaplele u mreže vremena koje se rasprostiralo nad ljudskim poprištem, razarajući, kao svaka neumoljivost, smisao i volju. Aktivnost postaje u njenom neizmernom ponoru, sićušna, prazna, mala. Vreme, kao neko čudovište sa hiljadu krakova i pipaka mli, proždire, uništava. U pripovetci „Klupa“ atmosfera iščekavanja života teška je do bola. Milankov bira jednostavne reči. Njegov stil je smiren, intelektualan, ali ipak ima on svoj potekst koji duboko uzbuđuje. Njegov pripovedački glas je naizgled bezbojan, monoton, taman i vrlo tih, ali bolje uho osećije polet, emociju, strast za dubljom istinom, vrtlog stvaralaštva.

Čudno je to kako Milankovu polazi za rukom da probije barijeru urođene nepovreljivosti čitaoca svojim prividno hladnim rečima, i da u njemu izazove vrlo fino i jako treperenje. Nad letnjim žegama, nad blatom nizije i nepokretnim mirom primorskih pejzaža lebdi melanholija. Stalno sam imao osećanje da se krećem među ljudima koje mori bezmerna tuga i praznina. Vreme svojom sveslašću stvara umor, jednu naročitu vrstu fatalizma kada čoveku postane dosadno da se odupire permanentnim promenama svega. To je naročiti problem subjektivne dijalektike stvari. Milankov traga za psihološkim pomeranjima koja se vrše sporo i uporno u psihi ljudskog bića suočenog sa vremenom, kao nekim nad-ja subjektom. Čovek naspram vremenom, prozet vremenom, izgubljen u njemu, to je tema ove knjige. Jednog vrlo velikog čoveka su užasavali prostori; u knjizi Milankova vreme je taj bezdan u kome sve nestaje željno sna i od-

mora; ono je dobilo bezgranične razmere, moć i značaj, iako čovek nije potpuno svestan njegove superiornosti.

Proza Momčila Milankova je sumorna poema o vremenu, o prolaznosti koju gasi plamičke postojanja. Kažem samo sumorna, ne pesimistička, očajnička. Jer Milankov ne izvodi neke zaključke koji bi značili sistem negacije. Naprotiv, čini se, da je poslednji utisak nedvosmisleno jasan i određen: vera u smisao života uprkos tome što ga vreme razara. U pripovetci „Odlomci traganja za Majom“ čovek traži životnu metu, ideal, stvarno iluziju. I kao što on u cirkuskoj šatri puca nekoliko puta u cilj, ne uspevši da ga pogodi, tako se svaka nada da će on sresti svoju Maju, svoju sreću, svoju varku koja daje krila, pokazuje uzaludna. Ali ona hrabri, teši, vodi. U pripovetci „Divlja patka“, borac razbije nog odreda se ne predaje neprijatelju kao njegov obeshabreni drug. Mada neprijatelj drži teritoriju po kojoj on tumara tražeći izlaz, on uporno trazi mesto gde se otvara pakleni krug. I naposljetku nalazi otvor kroz koji se probija svetlost spasenja: odred boraca koji se izvukao, prihvata ga. Isprva sam mislio da je reč o jednoj običnoj varijanti egzistencijalističke simbolike, ali se posle ispostavilo da Milankov razvija ideju pripovedanja vrlo vešto i originalno, dovodeći je do njenog logičnog završetka, koji ohrabruje bez deklarativnosti, koji je „srećan“, a nije hepiend.

Refleksija prolaznosti, nekog vrlo laganog, beskrajnog dugog proticanja, duboko je ukorenjena u ovom pripovedaču. Ali u jednom pripovedačkom delu filozofija malo znači ako nije literarno oživljena. Milankov je stvorio jednu misaonu prozu punu atmosfere i štimunga. Izvesne filozofske teze o kojima je govoreno maločas, izbijaju iz same literarne materije, nameću se kao posledica i obavijaju kao izmaglica, kao blagi dah meditacije, jarko, predele sveta dosade, samoće, napuštenosti. Tako je mnogo svetlosti u ovim pripovetkama, i to popodnevnim svetlosti kada se suton već naslućuje.

Jedna od najboljih pripovedaka u ovoj knjizi jeste pripovetka „O čoveku i psu“. Čovek progoneći bez krivice, posmatra kako se jedan drugi čovek ubija, a ne zna zašto on to radi. Besciljna jurnjava po melanholičnom pejzažu nepodnošljivo je teška; nesporazum, samoubistvo, krivica, strah i pas, sve je to izraz intenzivne tuge. Mladić hoće da se prebaci preko reke, ali ga ubijaju u trenutku kad je već gotovo stigao: Anton pada sa dimnjaka na koji se popeo u želji da se baci u nj, zavoleo je život neposredno pred trenutak pada; Bamberg strasno želi da beži sa devojkom sa svoje mračne i priljave mansarde, u doživljaj, u avanturu, u zbivanje, u događanje; to isto hoće i student, ali obojica i dalje čame u svojim sobama gde se ništa ne dešava; čovek pažljivo nišani i ne pogađa. Nikome ništa ne polazi za rukom, ili se odigrava suprotno od namera i želja. Čudni, skoro nemotivisani postupci, uporna želja da se vreme nečim stvarnim ispuni, da se ono pobedi aktivitetom makar i efemernim. Čovek obuzet sećanjem na detinjstvo postaje mesečar; on vodi lokomotivu železničkom prugom svoga sna, svoje davne prošlosti, kroz grad, kroz svoju maštu. Pruge tu više nema, ali sećanje, kao nabujala

Momčilo Milankov

reka, ponelo ga je i on više ne zna šta čini. To je eksplozija vremena nagomilanog u potsvesti, koje razniro kao ekrazit volju i razum. Svaka pripovetka ima radnju, koja teče neobično sporo. Teško je naći prozu gde ima toliko bezvoljnih pokreta, poluzaspalih volja, neke utučenosti koja svemu oduzima život. Apatija prožima ne samo čoveka, no još više vazduh koji udiše, sam prostor. To je ustvari vreme — dosada, vreme — tragika.

Literarni postupak Momčila Milankova je strogo racionalan. U vezi sa problemom vremena stoji i fenomen sećanja. Milankov ga u nosi u svoju prozu, ali ga ne objašnjava pomoću košmara. Pisac esejizira svoj tekst, i ponekad ide suviše daleko u smislu jedne preterane i nepotrebne intelektualizacije. Kad je reč o slabostima, napomenimo i to da je dijalog tu i tamo nategnut, da je pripovetka „Starac“ neuspela. Ali uprkos tome knjiga pripovedaka Momčila Milankova je nesumnjivi rezultat i lepa nada. Put njegovog literarnog stvarivanja ide direktno u krupne uspehe. Verovatno će čitalačka publika imati još prilike da se uzbuđuje pričama ovog setnog privrženika vremena, ovog uzdržanog i misaonog pesnika tišine i nestajanja.

Pavle Zorić

ODJECI NAIZGLEDA UTISANIH NEMIRA

Danilo Nikolić: „Male poruke“, izdanje „Omladine“, Beograd, 1957

U našoj prozi kao da se polako gasi jedan rod koji je u prošlosti bio takoreći i identifikovan sa pojmom proznog stvaralaštva. Nije teško naslutiti o čemu je reč. O kratkoj priči, naravno.

Ako danas prelistavate naše književne časopise, potrebno je da prode podosta vremena, isuviše zjapećeg razmaka, pa da se suočite sa kraćim (kvalitet se, naravno, podrazumeva) proznim tekstom od pet-šest stranica, koji predstavlja konačnu celinu, zabljuvnu i dokrajčenu poruku jednog umetnika. Za ono što naši časopisi objavljuju kao prozne priloge, u najvećem broju slučajeva (ukoliko baš pri dnu tekstova i ne piše razgovetno „odlomak romana“ ili samo „odlomak“) može se jasno i nedvosmisleno, po svim elementima koji ih obeležavaju — uočiti da su to odlomci ili neke stvarne ili pak fiktivne celine, koja je nastala ili će nastati, ali — u dobrom broju slučajeva: i koja se neće oformiti. Ono pak, što se objavljuje kao priča dnevnih i nedeljnih listova, sa sasvim retkim, skoro slučajnim izuzecima, kreće se manje više po ivici feljtona ili se i potpuno poklapa sa ovim lakim, dnevnim žanrom.

Sve se to, logično, oseća i u izdavačkoj produkciji. Dok se izlozi poslednjih godina pune romanima i zbirkama stihova, među njima se tek s vremena na vreme, skoro stidljivo pomoli i po koja knjiga pripovedaka. Pa i među njima, retkima, knjiga sa kratkom pričom je još reda.

Jedna od takvih se baš ovih dana pojavila. Njen naslov je „Male poruke“. Autor: Danilo Nikolić. Izdavač: beogradska „Omladina“.

Trinaest pripovedaka ove Nikolićeve knjige otkrivaju autentičnog pisca, pripovedača od rase. Taj utisak počinje da se stiče od prvih rečenica prve pripovetke u knjizi „Lovačke strasti gospodina mog oćuha.“ I dalje, utisak o zrelosti Nikolićeve proze pojačava se iz pri povetke u pripovetku; obilje i raznolikost motiva koje srećemo na svakoj njegovoj novoj stranici, o-svedočava nas da je Nikolić, na stotina stranica, pravim okom pri-

povedača otkrivao život, posmatrao njegove tokove i obrize iz različitim uglova, neučaureno i slobodno. Ta neučaurenost otvarala je sve novije aspekte u njegovoj viziji života, izdvajajući ga na taj način od jednog dela naših pripovedača koji se skoro slepo zadržavaju na jednom te istom ambijentu, obično na onom kojim su i započeli svoj put u književnosti, ne proverivši više nikada svoje šire, kompleksnije mogućnosti, ne pokušavši da se osveže i da eventualno pronađu svoje pravo mesto, svoju možda istinitiju sklonost.

Nikolić nije okovan. On traga po različitim ambijentima, prelazi s motiva na motiv kao da bira po dirkama. Izvlači zvuke: male, često potresne odjeka naizgled utišanog ambijenta, otkrivajući potajni, zamaskirani nemir u onome što se na prvi pogled nudi kao mir, kao nepomućeni red stvari, uhodani kolosek života, normalni tok ljudskih odnosa i trajanja. Ne robuje vremenu i ne pridaje mu naročiti značaj; ni ovom današnjem, ni ratnom, ni onom pre njega. Ono je za njega samo obična, ravnopravna komponenta u celom, višestrukom kompleksu zbivanja koja okružava ju čoveka. Čovek — to je ono

Danilo Nikolić

glavno, centar pripovedačevog pogleda. Nikolić ga vidi i razlučuje. Rastvara njegov život i izmamljuje i zlo i liriku, i njegov odnos prema drugovima — prema društvu i istoriji, kao i posledice njihovog odnosa prema njemu. Lov, životinje i priroda — zauzimaju u Nikolićevoj prozi dosta prostora. Možda su to i najbolje njegove stranice — poezija — oslobođena i čista od patetičnog zatrunjanja. U pasusima o ljubavi taj spomenuti, remećujući prah je, međutim, vidljiv. Naročito je disonantan u ponekoj metafori ili u rečenici koja bi na silu htela da se proglasi za misao. Najčešće, sve to, u sentencama o ljubavi.

Napomenuli smo da je Nikolić pripovedač od rase. Pored onoga što njegova pripovetka donosi sobom kao sadržaj, to se isto tako ogleda i u načinu na koji je gradi i formira. Tok njegove priče je lako ulovljiv. Škrtu, uz priliku žrtvu neupadaju u opojne zamke potankosti i izivljavanja, Nikolić nas uvodi u svoju fabulu brzo, bez okolišanja. Uskraćuje nam suvišni napor probijanja kroz sekundarne naslage, kojima je današnja proza u dobroj meri i kod dobrog broja stvaralaca nagomilana. Nikolić pazi kako će da počne priču. Njegove prve rečenice su zaista majstorske. One bude pažnju i ljubopitljivost, gone čitaoca da uđe u taj nepoznati svet koji je pisac tek akcentovao. Rečenica mu je prirodna — čista i uverljiva; ponekad sa lirskim prizvukom. Kratkotkoča priča nas često zatekne u stanju da se osetimo kao da smo pročitali i doživeli pesmu. Tako se i dočita ova Nikolićeva zbirka pripovedaka, neveliki po obimu, ali natopljena životom kao i ohrabrujućim saznanjem o prisutnosti jednog budnog i oštrg pripovedačkog oka koji prati naše kretanje.

„Male poruke“ su uspeša afirmacija pripovedača Danila Nikolića čiji je talenat, iako uočen još pre desetak godina, tek ovom knjigom izbio vidno i zauzeo svo je mesto u našoj savremenoj prozi.

Stevan Raičković

Paralele Afrike i sna

Irena Vrkljan

lutka i oblaka, i nije čudo što je ova pesnikinja uspešla da svojom detinjskom ljubopitljivošću ostvari nežan lirski odnos između svojih začuđenih očiju i mrtvih oblaka. Irena Vrkljan otkriva anatomskim skalpelom nervni sistem predmeta i prirode. Ona je sva u pitanjima na koja ne dobija odgovore. U svom pesničkom svetu suočava se sa svetom apstrakcije u kome je unutrašnja gorčina pomešana sa lepotom malih stvari i snenih oblaka u senkama tišine i bespredmetnosti. Pružajući život ili deformišući razne manifestacije života ona stvara po svojoj volji jedan metafizički svet imaginacije. Vrkljanova je često, kao i u ranijoj knjizi, ispunjena nostalgijom za toplim detinjstvom. Elegična i preplašena našla se pred problemom egzistencije („U ovoj ruci“):

„U mojoj ruci bez kože, bez očiju i sluha, u njoj osjećam tišinu malenog detinjstva,

pršten od čelika za moja stopala, posudu od kamena u kojoj počiva strah.“

Najekstremnija među našim pesnikinjama, Irena Vrkljan se zatvorila u hermetičan smisao reči, gde se krije jedan iracionalan svet nežnosti. Pa ipak, u postupku racionalna do opasnih granica gde može prestati emocija, Vrkljanova

je izrasla iz nadrealističke poezije u koju se izmešalo nešto najviše patetike i malo zakasnelog romantizma izraženog logaritamskom preciznošću svog rečnika. Po modernom izrazu i analitičkom prilaznju malim stvarima i malim strastima, ova pesnikinja približava se poeziji Vaska Pope, premda o osobenosti njenog pesničkog temperamenta isključuju svaku drugu vezu.

Njen čudesni pesnički svet kadkad potseća na svet slika Fernana Leže, Iva Tangia, Klea; pa ipak, čini se da je to poezija disciplinovane inspiracije, poezija naučena iz literature, i zbog toga ne uvek dovoljno iskrena, i zato ne uvek poezija. Njen pesnički nagoveštaj trpi zbog toga u oceni prilicne rezerve, pored sve darovitosti koju ispoljava i pored one tople zaljubljenosti u svet o kome govori. Malo filozofije, tu i tamo rečene sa patosom, smeta ovim stihovima koji rastu „u zajedničkoj radosti mahovina“, ovim pesmama koje rentgenskim okom hoće da otkriju krvotok šljunka i govor prepelica.

ZVONIMIR GOLOB je u svojoj neskrivenoj ljubavi prema lirici primitivnih naroda, poglavito crnačkoj, i Lorki, u ranijoj svojoj poeziji bio često u sferama ovih pesničkih raspoloženja, ali je njegov izraz u najnovijoj knjizi pošao putem pesničkog hermetizma (jače ispoljenog nego kod Vrkljanove) koji je prerastao u široko i himnično no aleluja. Crnom kontinentu. O-tuda se povodom ove knjige može govoriti o jednom pesničkom

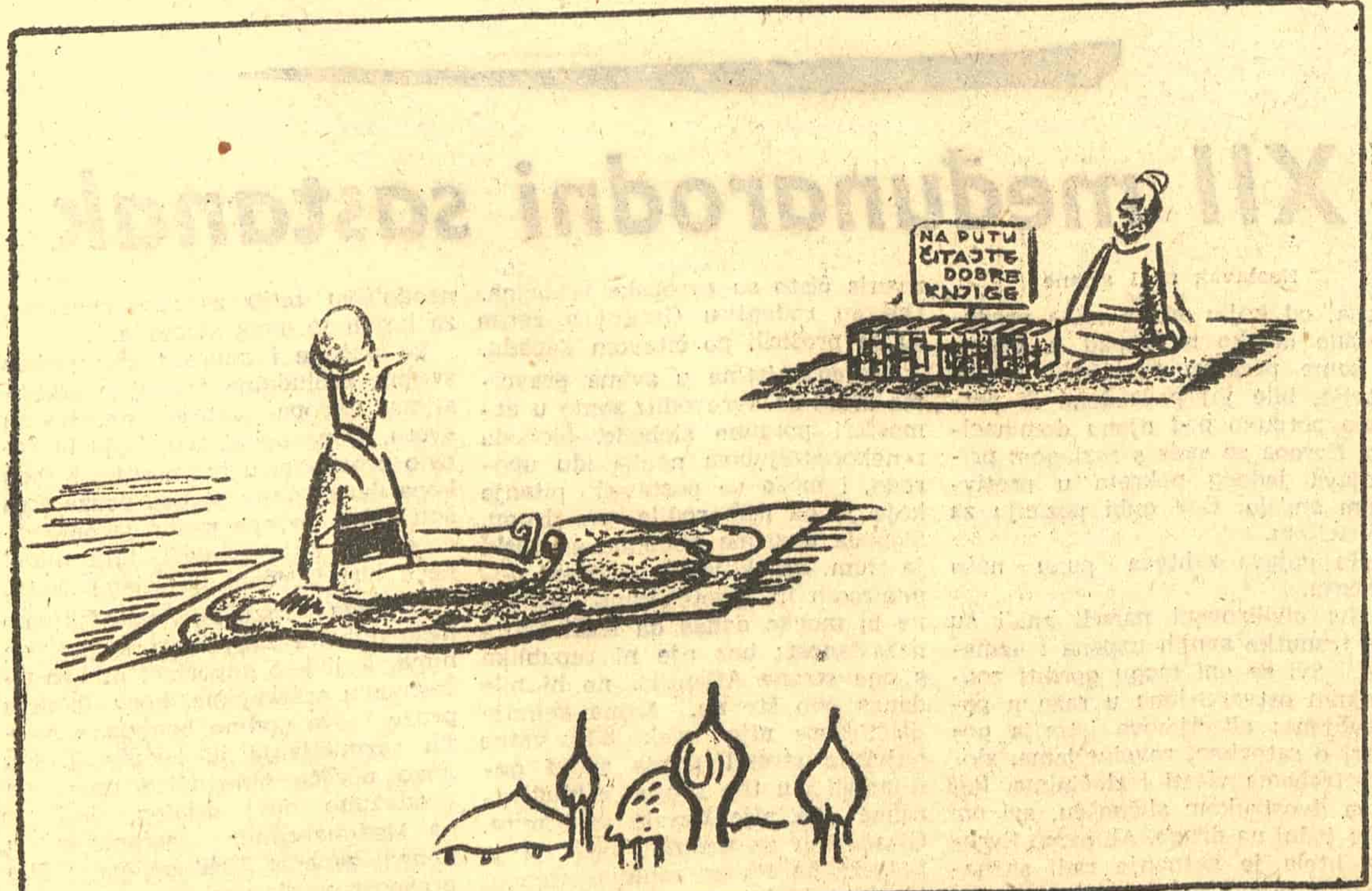
Zvonimir Golob

oduševljenju (koje donosi relativne kvalitete), nego o zrelom ostvarenju jednog talentovanog liričara. To znači da je „prigodni“ karakter ove zbirke donekle izbrisao mnoge osobenosti lirike Zvonimira Goloba i uneo adekvatne simbole iz crnačkih legendi, koji su česti u njegovom stihu. Humanistički potka ove poezije koja od prve do poslednje stranice opeva Apokalipsu od Siera Leone do Alabame i Senegala, ima za podlogu revolte protiv unjetavanja i zato je više puta patetična, i zato je prava Amerika došla u drugi plan.

Više racionalan i to suvopran racionalan do naučnosti, Golob dovodi do emocije kontekstom; on je pesnik naizgled „bez srca“. Čini se da su njegovi izvori inspiracije pre u literaturi nego u životu, da je njegov pesnički svet osoben i nepoznat, ali ne uvek. Tako i u „Africi“ ima stihova koji uzbuđuju prikrivenom snagom i objunom lirskog doživljaja, ali se do tih užitaka dolazi tek posredno, posle kraćeg ili dužeg razmišljanja nad zgusnutim sprudovima reči koje predstavljaju značajnu osobenost njegove poezije. Jezik kojim Golob govori i peva je kristalno čist i suv kao barut. Potrebna je mala varnica smisla u ovom nekomunikativnom poretku, pa da se dobije topli plamen iza kojeg se krije jedna zagonetna pesnička pojava i jedan tajanstveni svet patnje.

Vrkljanova i Golob po svojim pesničkim simpatijama opredelili su se za neku vrstu intelektualističke poezije ekstremnog smera, koja kod nas sve više gubi tlo i danas predstavlja samo jedan od vidova nešto zakasnelog modernizma. Usled razumljivih izdavačkih (ne)prilika ove knjige su ugledale svetlo dana u vreme kada se vrši neka vrsta revizije shvatanja poezije, i zato ove pesme pod novim okolnostima gube nešto u vrednosti. To naročito važi za Goloba koji je jednostavnom i ogolelom fakturom osiromašio dobre kvalitete svoje poezije. Vrkljanova je bliže opštem toku naše literature, a pored toga ona je zadržala bogatu rizinicu nežnosti i topline, svojstvene njenom pesničkom temperamentu.

Vlada Bunjac

BEZ RECI

Dušan MATIĆ

BUĐENJE MATERIJE

(odlomci)

„Nismo prazne senke“
Gete

Nemoj me opominjati. Nisam ovde radi primera, radi dobitka. Već da me nestane, gorućeg.
Nemoj me opominjati. Nisam mrav, nisam zmija. Već da ne puzim, i oksidiram.
Nemoj me opominjati. Kiše nisam ja izmislio. Nek speru sve. Već u vetru, u prašini uzvitanog, te pišem, otsutna sudbino. Da li da budeš; da me ne bude.
Nemoj me opominjati. Ne budi me. Čoravo je vreme. Već da ne čekam.
Nemoj me opominjati. Već su neveste bile oblašćene pre negoli su tegle u prvi krevet, uvek prvi od iskonsi. Zemlja. I koja zna da je zemlja.

Čoravo je vreme. Čorave su ruke. Slepo je meso. Šta se buniš?
A treba ti stići u pristanište. Lenivo. Makakvo. Tu nema prigovora. Razuma ti treba i ovako i onako. Putokazi su stvarni, i radosni, moreplovci od luke kojoj žuri.
Ne viči toliko s obale. Reka te ne sluša.
Smrt ništa ne izvinjava. I da te nije bilo nikada, zastava bi se ionako lepršala na vetru danas.
Kad je to ono bilo? Ko se toga još seća?
Oko zagledano u oko. Ne koketiraj s ćutanjem. Sjav godina je neugativ.
Nemoj se zavaravati. Niko nema vremena da čeka.
Slomljene krme vremena. Šta si time hteo da kažeš?

Neka peva. I neka umukne. I opet neka peva. Ne pravdaš se. Od srha božjega ne vredi strepeti. U očima su bile samo senke grana: grane senki za čijim korenjem jure poslednji živi naučnici.
Govorim o vremenima koja neće da čekaju da se naše drage dragosti ispune.
O vremenima neprolaznim ja govorim.
O vremenima od pre u utrobi materinjoj.
O belom ćutanju, vanvremenom, deca koja se nisu, koja se nikad neće roditi. Ćutanje zvezde me ne užasava. Jedino, to belo ćutanje deca što se neće nikad roditi užasava me. Nijedna živa patnja, nijedan živi bol nije ravan tom užasu nerođenja.
O vremenima strahotnim, nenasadoknadivim, ja govorim. Njih da mi je; ne ovo olovo. Pa da umesim vremena vremensklja.
Vremena neprolazna ja doživim.
Volim te.
Pa šta? dovikuju s obale.
Voli me.

Pa šta? nastavljaju glasovi.
Ni konac dovoljan da udeš u iglu prolaznosti. Naše jedine postojbine.

Volim te, pa šta? Zar da ne prihvatiš glasove. Ko si ti da ne bila glas među glasovima.
Volim te, pa šta? Zar da mimođem mudre zvezde.
Zvezde, zvezde, zvezde. I nikad, kažu, kraja.
Polovina, prave zvezde; polovina, fantom-zvezde. Ko kome tu govori? Ko je tu pred ogledalom, ko iza ogledala, paslika plamena?
Prolaze bez obzira, bez pozdrava. Bez srži. Ajde, bogati! Volim te, pa šta?
Volim te, pa šta?
A to je mogao biti jedini posao: da predeš sve tuđe mostove, sve vatrene obruče, sve zavrtane iskidaš sindžire.
Jedini posao: to iverje, uzalud, dodavola! Ipak ozareno. O sve! Zar samo u ovim rečima otisak da postojiš?
O vremenima još neimenovanim ja govorim.

Vetar je spor i oran. Nijedne čestice na mestu, u mesu, na pučini, u kumovoj slami, nije ostalo. Gde sam ja, gde si ti? Kako da se nademo? Sumnje me ne izvlače ispod odgovornosti. Knji i nedovršeni, na kakvom smo ipak bezgrešnom, netaknutom, odgovornom nebu ožljci kakve li te dalekosežne, besciljne rane, bez dubine, bez težine? Paperje. Osuđeno paperje zanavek.

Najzad tišina!
Šta? Zar njima da se pravdaš, podla hrabrosti?
Smešno mi je da se ispovedam.
Na dnu mora, trezori, kraj kojih rasejani gnjurci promiču, ne opažajući ih.
Ugašene vatre, ipak žeravice tinjaju. Isparene vode, ipak svežina bije. Da traju, kome su potrebne? Traju, po zakonima i van zakona. Da prosto pukneš od smeha.
Na dnu dna, pesak i pepeo. Tu hladni, vrelj vetrovi samo duvaju. Ni jednog lika da ostanu.
Dve svetlosti se ukrste: mrak.
Dva mraka se ukrste: mrak.
Nečeš mi, tamo, oduzeti ni boje, ni cveće, ni živu obmanu. Čak i kad ih oslepiš, i kad me oslepiš.
Mraka je sve više u mojim očima.
Ništa ne dokazujem protivu svetlosti, ma kako se ona zvala, senovita, gusta zgrčena čubo noći. Svetlost i tebe kupa, dodirne li te svojim prstima i o tebi ona, ma i varljiva, jedino svedoči. Bez nje, šta bi inače bila, stražo ništavila.

I svaki dan, svoj čin.
I svaka noć, svoj san.
Da talas, nastali, zapljusne opet nepostojeću obalu. Talas. Koji mi vraćaš opet, u prašini, uzvitanog, u vetru, neuhvatljivi lik sveta. I tvoj. Koji je opet samo talas, ni ovde, ni tamo. Talas. Jedino.

POZNAVSTVA

GODINE STRANSTVOVANJA...

Nastavak sa 1 strane

književnik umro je tamo sa 80 dolara u kući.

2. Pitanje: Koje vam je od vaših dela najdraže i zašto?

Odgovor: „Najdraže su mi moje političke pesme, koje sam pisao, i štampao, za vreme Prvog svetskog rata, u časopisu „Savremeničnik“ Društva Hrvatskih Književnika. Urednik tog časopisa bio je Julije Benešić. Najdraže su mi zato, što vidim da sam imao hrabrosti da pod punim svojim imenom, u uniformi austriskog oficijera, za vreme rata, štampam ONAKVE pesme. Moja generacija nema nikom da se izvinjava!“

Ja sam spremio komentare uz te pesme, pod naslovom „Ithaka i komentari“. Prošle godine pregovarao sam sa „Minervom“ da to izda. Nije moja krivica ako nije došlo do toga.

3. Pitanje: Kada ste počeli da pišete?

Odgovor: „Počeo sam da pišem, kao svaki pesnik, u detinjstvu. Prvi put sam štampao u „Golubu“, ako me sećanje ne vara, godine 1908. Tu sam objavio pesmu u tri strofe. U prvoj polazi jedan brod na more, u drugoj se diže bura, u trećoj plove na pučini samo ostaci lade. Mislim da posle toga nisam ni trebao dalje da pišem.“

Imao sam tada 15 godina. U osmom razredu gimnazije, kod katoličkih fratara, Piarista, pisao sam na latinskom. Oni su izdavali jedan list „Juventus“ (Omladina) i ja sam tom listu poslao jednu pesmu u alkejskim strofama i jednu prozu o ubistvu Cezara. Redakcija me je obavestila da je i jedno i drugo primljeno za štampu. Šta je bilo posle ne znam. Otišao sam iz Temišvara.

Otišao sam na Rijeku, koja se tada zvala Fiume i odatle sam, te godine (1912) poslao zbirku pesama Kašikoviću, uredniku „Bosanske Vile“. Kašiković je štampao iz te zbirke samo jednu pesmu. On mi je tražio tada patriotsku poeziju, a moje pesme bile su sentimentalne.

Ja sam tada bio centar, u fudbalskom klubu „Viktorija“, na Sušaku, i malo mi je bilo stalo do uspeha u poeziji. Ako su živi moji drugovi sa Sušaka i Rijeke, neka im ovo bude pozdrav. Sećam ih se, ali znam po imenu samo Prestinija, iz Kraljevice, i Grandića, iz Baške. Ostalima sam imena zaboravio.

Pre odlaska u Beč, sa Sušaka, u jesen godine 1913 predao sam rukopis svog romana uredniku „Brankovog Kola“, u Sremskim Karlovcima, romana koji se zvao „Sin Don Kihotov“. Urednik je, mom bratu, u Novom Sadu, primom bratu, mu se roman jako dopada i da će ga štampati u svom listu.

Posle je došao rat i ne znam šta je sa tim rukopisom bilo.

U to isto vreme poslao sam bio i rukopis jedne drame („Prokleti Knez“) Narodnom Pozorištu u Beogradu. Ni sa tim rukopisom ne znam šta je bilo. Ne žalim ni malo. Moj početak je sa pomenutim političkim pesmama, u ratu.

4. Pitanje: Da li ste štampali sve što ste pisali?

Odgovor: „Nisam. Najbolje su knjige neobjavljene, a još bolje nenapisane. Književnici se poznaju obično po onome što su štampali, a ne po onome što su pisali. Ali, i to što su štampali, vrlo često nije ono što su napisali. Na primer, posle rata, u Beogradu, u jesen godine 1920, Vinaver je bio uspeo da nađe izdavača za mene, sebe, i Rastka Petrovića. To je bila „Sveslovenska Knjižara“. Moj roman je trebao da bude prvi u našoj zbirci koju smo nazvali „Albatros“. Taj roman sam nazvao „Dnevnik o Čarnojeviću“ i u rukopisu iznosio je nekih DVANAEST štampanih tabaka. Knjižara je primila knjigu, ali tražila, da ne bude više od 7 štampanih tabaka, a dočnije ni toliko, nego 5 tabaka. To je učinila i zato što je prof. Čorović, inače moj dobar prijatelj, govorio da je ta knjiga i suviše „pesmistička“ i „pornografska“.“

Ja sam se te jeseni spremio u Pariz, a stanovao sam u hotelu „Pariz“ na Terazijama, zajedno sa slikarom Petrom Dobrovićem. Kada sam rukopis morao toliko da smanjim za štampu, pobesneo sam i SPALIO sam sve što nije ušlo u štampu. Dobrović se tome grohotom smejao i govorio da će i on tako, sa svojim slikama, pre odlaska u Pariz.

Kad je „Dnevnik o Čarnojeviću“ štampan, kao drugo izdanje, izostavljena je jedna epizoda, sa ostrija Krka, sa dve sestre. Ivo Andrić mi je govorio da mu je mnogo žao što ta epizoda nije ušla u drugo izdanje.

Kao što sam rekao pri izdanju mojih pesama u Parizu godine 1954: „Habeant fata sua libelli!“

5. Pitanje: Ko je na vas izvršio najveći uticaj?

Odgovor: „Jedan siromašni, skromni učitelj koji je i sam pisao: Dušan Berić, rodom iz sela Borče. Ja sam kod njega stanovao kao gimnazist, neko vreme, u Temišvaru, i on je imao običaj da, posle večere, okupi svoju decu, mene, pa da nam priča romane i drame. Pričao je divno, a bio je veliki glumački talenat.“

6. Pitanje: Koje je životno iskustvo otsudno uticalo na vas?

Odgovor: „Iskustvo pri smrti mog oca.“

Lekari su mu savetovali da se operiše, ali on nije hteo i rešio se da umre.

Nije dozvolio mojoj materi da me iz Temišvara pozove.

Ta samoća jednog čoveka na kraju, i ta oholost, otsudno su uticali, čini mi se, na mene.

7. Pitanje: Kakva ste iskustva stekli stranstvujući?

Teta i dobio diplomu (sa pohvalama) iz predmeta „International Affairs“ koji obuhvata: međunarodno pravo, trgovinu, institucije i istoriju.

Vi iste godine (1951) zatražio sam i dobio englesko državljanstvo.

Od godine 1952 do 1955 zasključio, bio sam londonski dopisnik argentinskog lista „El Economista“.

Samo to nabranje fakata, mislim, kaže da sam morao steći zanimljiva iskustva. I te kakva!

8. Pitanje: Šta je idejna potka „Konaka“, vašeg poslednjeg dela?

Odgovor: „Konak“ je drama, i komedija, o kralju Aleksandru Obrenoviću i kraljici Dragi i o njihovom ubistvu. Potka je zlo koje je bilo u tom kralju, u toj „kraljici“, u kraljevim namesnicima i političarima onog vremena. Ta drama je dokaz moje preokupacije o Beogradu, i iz inostranstva.

Vi svakako poznajete najbolje drame današnjeg pozorišta, kao što su drame Beketa i Joneska. Konak nije takav, to je široki, popularni, naš spektakl, koji može zainteresovati, i potresti, velike mase naših gledalaca. Cilj je katarza. A sem toga stvar je, videćete, i vrlo aktuelna.

9. Pitanje: Šta biste još želeli da napišete?

Odgovor: „To je čudno pitanje, ako se postavlja čoveku u mojim godinama. Ali kad me pitate, pravo da vam kažem. Želeo bih da najprostijim jezikom, u najprostijem stilu, napišem istoriju naših naroda u Jugoslaviji, tako da ti

teta i dobio diplomu (sa pohvalama) iz predmeta „International Affairs“ koji obuhvata: međunarodno pravo, trgovinu, institucije i istoriju.

Vi iste godine (1951) zatražio sam i dobio englesko državljanstvo.

Od godine 1952 do 1955 zasključio, bio sam londonski dopisnik argentinskog lista „El Economista“.

Samo to nabranje fakata, mislim, kaže da sam morao steći zanimljiva iskustva. I te kakva!

8. Pitanje: Šta je idejna potka „Konaka“, vašeg poslednjeg dela?

Odgovor: „Konak“ je drama, i komedija, o kralju Aleksandru Obrenoviću i kraljici Dragi i o njihovom ubistvu. Potka je zlo koje je bilo u tom kralju, u toj „kraljici“, u kraljevim namesnicima i političarima onog vremena. Ta drama je dokaz moje preokupacije o Beogradu, i iz inostranstva.

Vi svakako poznajete najbolje drame današnjeg pozorišta, kao što su drame Beketa i Joneska. Konak nije takav, to je široki, popularni, naš spektakl, koji može zainteresovati, i potresti, velike mase naših gledalaca. Cilj je katarza. A sem toga stvar je, videćete, i vrlo aktuelna.

9. Pitanje: Šta biste još želeli da napišete?

Odgovor: „To je čudno pitanje, ako se postavlja čoveku u mojim godinama. Ali kad me pitate, pravo da vam kažem. Želeo bih da najprostijim jezikom, u najprostijem stilu, napišem istoriju naših naroda u Jugoslaviji, tako da ti

svaki, i neškolorani čovek, može da čita. Mislim da bi to bila moja najlepša knjiga. Nije verovatno da će mi se ispuniti ta želja.

10. Šta sada pišete?

Odgovor: „Pripremam za štampu rukopis druge knjige mojih „Seoba“, koje sam nameran da štampam ove jeseni u nastavcima u časopisu „Književnost“, pod uredništvom Dušana Matića. Mislim, zatim, da ga ponudim preduzeću koje je izdalo prvu knjigu „Seoba“, da i tu drugu knjigu izda. Preduzeće je „Minerva“.

Pripremam za štampu i rukopis jedne čudne knjige koja se zove: „Kod Hiperborejaca“ a koja je neka vrsta opisa mog života u Rimu. U mom, privatnom, Rimu. Odlomke iz te knjige štampaću isto tako ove jeseni, pa će biti na u-gled izdavača.

A da li će, ili ne, da se štampa, stvar mi je sasvim indiferentna. Mene moje knjige interesuju dok ih pišem, a napisana knjiga je kao isvirana nota.

11. Pitanje: Da li je tačno da ste spremili za izdavanje svoje me moare?

Odgovor: „Tačno je da ja već godinama radim težak i možda uzaludan posao, pisanja, dopunjavanja, popravljanja svojih „Ambahada“.

To su moje uspomene. Iz mog zvaničnog života, po našim poslanstvima od 1955 do 1945 godine. To su četiri knjige. Prva je o Životinu Balugdžiću i našem berlinskom poslanstvu godine 1928/9. Druga je o Cincar Markoviću u Rimu, Hristiću, i neka vrsta komentara uz Dnevnik grofa Čana, godine 1938/41. Četvrta je o radu naših vlada u Londonu godine 1941/1945 i neka vrsta komentara iz memoara Čerčila.

Ceo svet se raspisao o ljudima i događajima iz toga doba. Pa možda neće biti bez interesa da i jedan književnik kaže svoje o njima. Mislim da sačekam da izadu memoari Stojadinovića i Mačeka, koji se, tako čujem, spremaju u Vašingtonu, ovih dana. Kad to izide, nameran sam da otkričem i ja, sa mojim „Ambahadama“.

12. Pitanje: Koje su po vašem mišljenju najinteresantnije literarne pojave posle Drugog svetskog rata, u svetu, i u Jugoslaviji?

Odgovor: „Ne bih želeo da govorim o pojedinim piscima i pojedinim knjigama. Hteo bih da kažem samo da su to nesumnjivo moralne pojave, moralni kvaliteti u literaturi našeg vremena. Tendencija humanitarna, čak i kod egzistencijalista. Zahtev da se humanost unese i u političke borbe.“

Fokner, naprimer, nije ni malo želeo da se meša u pitanje Crnača u SAD, ali ga je ta nova literatura na to naterala. Mesje Sartre, koji je uvek bio aktuelan, kao Parizanke sa novim šesirima, požurio je da postane arbiter u pitanju krivice pri događajima u Madarskoj. Većina evropskih pisaca u potrebljava političke ideje, kao Parizanka šesire, ali, ipak, ta humanitarna tendencija u svim literaturama, od Amerike do Kine, čini mi se da je, u naše doba, najinteresantnija pojava.

Nažalost, ja sam tek nedavno počeo da dobijam i čitam jugoslovenske literarne časopise i knjige iz Jugoslavije. Ne bih želeo da se, tako brzo, o onome što ne znam dobro, izjasnjavam.

Za mene, kao savremenika, najinteresantniji literarni doživljaji bile su uspomene Križe („Iz davnih dana“).“

U lirici, prvi utisak, kod Makedo naca, bilo je jedno izražavanje radosti života vrlo skromno, prirodno, i zato lepo.

Ono što me je izmenilo to je veliki broj i vitalnost mladih u toj literaturi. Andrić je rekao, pri otkrivanju spomenika Branku, da pravom pesniku ni vreme, ni ljudi, ne mogu ništa. Ja bih rekao da je, posle tolikih nesreća u Jugoslaviji, nastupilo vreme trke čitavih čopora Pegaza.

Stevom Đ. Petrović

*) Misli se, verovatno, na Križinu knjigu „Davnih dana“. — Prim. ur.

In memoriam EMIL S. PETROVIĆ

Trinaestog avgusta u Sarajevu, od posledica upale pluća, umro je književnik Emil S. Petrović. Čudno je i pomalo deplasirano pisati tekst koji treba da liči na nekrolog umrlog pisca. Čudno kao konvencionalni društveni čin u književnosti koja ne trpi bilo kakvu konvencionalnost, deplasirano kao akt posthumnog odavanja počasti, u ovom slučaju, onome Roji ih nije imao u pravoj srazmeri sa vrednošću svoga književnog dela i u srazmeri sa svojom angažovanošću u društvenom životu.

Zato, izvesno, najbolje će biti ako, prosto, zabeležimo da se Emil S. Petrović rodio 1894-te godine u Lađevcu kod Okučana. Rano je počeo da piše. Prvu zbirku humoriističkih pripovedaka objavio je 1913 godine, zatim, zbirku stihova „Lirika nemirnih snova“ 1926 godine, 1934 godine objavljuje roman „Neznani junak“ u kome iznosi niz reminiscencija iz Prvog svetskog rata (ovaj roman nagrađen je od SAN i Akademije sedam umetnosti), objavljuje romane: „Krugovi na vodi“ (1958), „Na delu“ (1959), „Treća kategorija“ (1940). Objavio je i tri zbirke pripovedaka: „Glas života“ (1930), „Zetva života“ (1940) i „Krug videnja“, na par dana pred smrt.

Nedavno, kada se smrt neopozivo već nalazila u neposrednoj blizini pisca Emila S. Petrovića koji je gotovo čitavo proleće ove godine proveo bolešću vezan za krevet, objavljen je i njegov roman „Usporebnja plima“, o kome je već napisano nekoliko pozitivnih osveta. Dela Emila S. Petrovića namenjena sceni, u odnosu na njegove prozne tekstove, od manjeg su značaja po ocenu njegovog rada. Od pripovedaka u kojima je talenat Emila S. Petrovića mogao da se najevidentnije ispolji, neke su prevedene na nemački, češki i slovenački jezik. Emil S. Petrović objavio je i nekoliko eseja i studija, na osnovu kojih nije teško zaključiti, to čini mi se, treba naglasiti, da je znatna šteta što se esejistikom nije intenzivnije bavio. Emil S. Petrović umro je vršeći dužnost glavnog i odgovornog urednika sarajevskog književnog časopisa „Život“.

Svojim delom i životom skromnog, predanog, nenametljivog, a uvek svojom savešću u događajima prisutnog nadnika na području književnosti, — on je obezbedio svoje trajanje u svetu naše kulture.

Smrt Emila S. Petrovića, dakle, okončala je jedan sadržajan život i njome, neopozivo, u svojoj logičnosti odveć stvarnoj, taj je život potvrđen kao ona istina koja ni u jednom svome vidu neće ostati nemerna.

B. P.

XII međunarodni sastanak

Nastavak sa 1 strane

busa, od kojih su se neke produžavale daleko na zapad, a druge, i same preatori razvijenih civilizacija, bile joj podređene ili potpale potpuno pod njenu dominaciju, Evropa se sada s razlogom pribojava jednog pokreta u protivnom smislu. Ona gubi poziciju za pozicijom.

Ta pojava zahteva punu našu pažnju. Svi civilizovani narodi znali su za trenutke svojih uspona i uzmaka. Svi se oni mogu gorditi značajnim ostvarenjima u raznim područjima; ali njihova istorija govori o ratovima, revolucijama, zloupotreba vlasti i zločinima. Pod tim dvostrukom sličnošću, svi oni liče jedno na druge. Ali samo Evropa htela je saznanje radi saznanja. Ti osnovi nekoristoljubivih sa-

znanja čisto su evropska tekovina. Oni su rođeni u Grčkoj a zatim su se proširili po čitavom Zapadu.

Traženje istine u svima pravcima može se sprovoditi samo u atmosferi potpune slobode. Sloboda i nekoristoljubiva nauka idu uoporedo, i može se postaviti pitanje koja je od njih rodila onu drugu, Sloboda u svima oblicima evropski je izum, bez koje ni jedan od dominiranih ili „protežiranih“ naroda ne bi mogao danas da traži svoju nezavisnost; bez nje ni republike s one strane Atlantika ne bi bile danas ono što su. Nema sumnje da Evropa nije uvek bila verna najvišim stremljenjima svoga genija; ali i u tim svojim zabludavanjima ona nije davala sebi mira. Glasovi su se uzdizali uvek da je potsete na stroge zahteve njenoga ideala i budili u njenoj savesti

neodoljivu želju za savršenstvom, za kojim je uvek stremila.

Pa ako je i danas tako, uprkos svojim zabludama i svojim slabostima, Evropa ostaje neophodna svetu. U nespokoju, koje bi trebalo pretvoriti u harmoniju, i zbog koga danas čitav globus pruža strasnu sliku, Evropa može da omogućiti da se čuju glasovi, koji nikad neće biti izrečeni na njenu štetu.

Iz toga razloga, izjavljujemo našu duboku zahvalnost svima onima, koji kao govornici ili učesnici u sastancima, hoće da nam pruže i ove godine bogatstvo svojih razmišljanja ili iskustava. Njihovo učešće omogućuje nam da produžimo ovaj dijalog, koji je na Međunarodnim sastancima u Ženevi započeo 1946 godine, i čija prenost ostaje urezana u svima aspektima savremene svetske drame.

Homerova prisutnost ili trajno zračenje velikog pesništva

„Što je u hrišćanskom svetu učinila Biblija, to je u Helena učinilo Homerovo pesništvo, i što se u „Ilijadi“ peva o odnosu Ahilejevu prema

Feniku, to jednako važi i za odnos Helena prema Homeru: njime su oni postali ono što su“.

Miloš N. Đurić

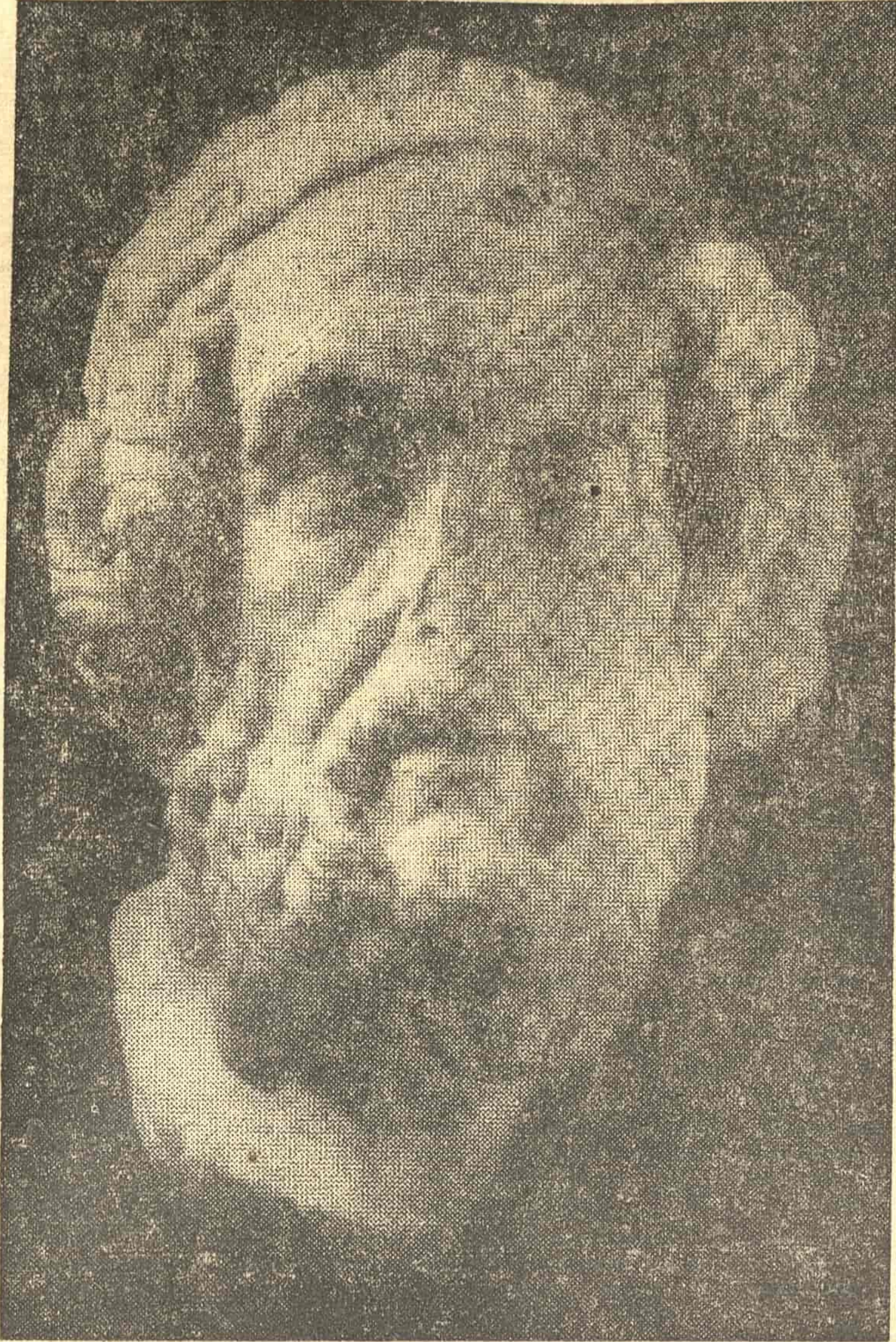
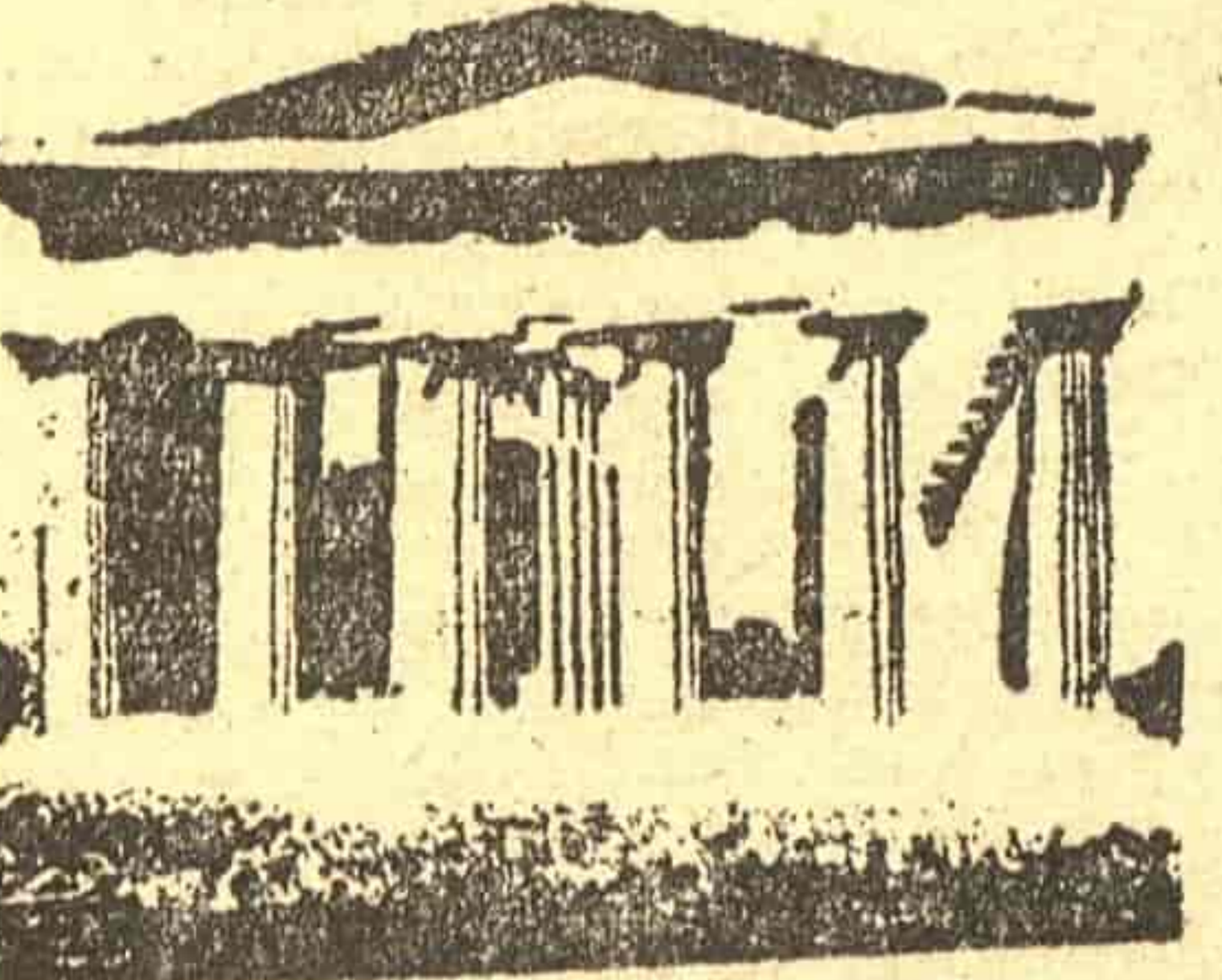
Dobri, stari, večni Homer! Ima izvesne čari, ima doista izvesnog setnog zadovoljstva i neodređenog prkosa u iznenađaju iskrasnoj odluci da, makar i za kratko, ostavimo ove dane, ovaj gusti avgust sunca i plodova zemlje i zamorenog, otmunog, ispražnjenog grada, da ostavimo, ili bar za trenutak zaboravimo, naše svakodnevne muke i razgovore o putovanjima, o novim susretima i neslučenim ljubavima, i naše razgovore o prekretnicama poezije, o manji stihotvorstva, o krizi romana koja može biti „kriza“ romana ali takođe i kriza „romana“ (a što u stvari nije ništa drugo nego kriza — romanopisaca), i priče o svim drugim daleko bitnijim krizama koje nas neprestano saleću i grizu, da ostavimo, napustimo, zaboravimo najzad sve to, i da se, koliko i kako možemo, osvrtno unatrag, tamo negde daleko, duboko, tavno, kroz prašumu vremena, ka ishodištu kulture i poezije, drevne, prvorođene pesničke reči, ka Homeru.

Čudne li ambicije! Pa ipak: odlična, nesvakidašnja knjiga o glada o Homeru Miloša N. Đurića „Na izvorima umetničke lepote“ naglala nas je na ovaj iznenadni odlazak u davninu. Može nam se prebaciti što tako bezobzirno i samouvereno prelazimo, od nedelje do nedelje, iz dana u dan, sa jedne književne teme na drugu, od jednog pisca do drugog, iz jednog kulturnog medijuma u drugi, stran i nepoznat; vesni te opomene, branićemo se srećnom mogućnošću da ponovo otkrijemo i upoznamo večno sveže izvore poezije. Ništa novo o Homeru neće biti rečeno. A da li je to uopšte potrebno? Nove stvari ponekad zamaraju, neophodno je često setiti se i starih. Željni smo samo da posle svih turlura i blaženstava, smicalica i zabluda savremene poezije, koja se još zove i moderna, upoznamo i ponovo zavolimo i onu nastalu u davno minulom, zbrisanom, iščezlom, nemodernom vremenu, koja je, uprkos beskrajnih ambisa vekova i godina, ostala i postala — svevremena.

Homerova prisutnost danas to je trajna prisutnost poezije. Sedam gradova oimalo se nekad o čast da budu Homerov zavičaj; da nas je ceo svet njegova otadžbina. Ime je — kroz delo — postalo pojam, simbol, i ličnost je ostala po strani, u senci, gotovo suvišna. „Homersko pitanje!“ Stotine knjiga i desetine protivrečnih tvrdjenja! Hegel je priznao Homera kao istorijsku ličnost; mnogi su je osporavali, negirali; ne samo u novije doba, nego i u staroj Grčkoj. Šta mari! Tu su hiljade i hiljade stihova, tu je „Ilijada“ i „Odiseja“ — to je čitav jedan život, svetao i tragičan, koji je nadmoćno natkrililo prolaznost, i u njoj sve ono što se protiv njega i njegovog tvorca bilo podiglo.

Jer Homer živi. Još ga je Aristotel proglasio „božanskim mimo svih drugih“, Platon, njegov ljuti protivnik, nije mogao a da ne prizna da je Homer „najpesničkiji i prvi između tvoraca uzvišenih pesama“, čovek koji je vaspitao Heladu. Ni filozof Demokrit nije štedito pohvale: „Homer je, nadaren uistinu božanskom sposobnošću, izgradio kao retko ko zgradu svoga pesništva“. A za Lesinga je Homer „uzor svih uzora“, dok Benedetto Croce često s uvažavanjem pominje „časno ime Homerovo“. Sve te zlatne reči hvale nisu izbledele, kao što nije zaboravljena ni legenda o rečoru Zoilu iz Amfipolja, „biću Homerovom“, prvom Homerovom kritičaru, koga je narod raspeo zato što se nedoličnim rečima dotakao pesnikovog dela: imena...

Postoji u lirici Dobriše Cesarića pesma koja se zove „Bubica“: jedne večeri, dok je pesnik čitao Homera, jedna bubica, „trun života pravoga“, sletela je na knjigu, među rastvorjene stranice, među ratnike, junake, heroje i bogove: „I hodajući tako među bo-

Homer

zima polako ušla je u moju pjesmu“. U tome lucidnom detalju može se naslutiti poreklo i veličina pesničke reči. Poezija nastaje u sudbonosnom vrtlogu zemaljskih stvari kojima pesnikov um i srce daju čar i sjaj izuzetne, neprolazne vrednosti. Radost dobija smisao, da bi je i drugi mogli podeliti s pesnikom; patnja biva ozarena nadom i upornošću da ljudi ne bi izgubili puzdanje u istinu i dobrotu. Čovek i poezija: to su dugovi koji nikad neće biti namireni; uvek će neko ostati nekome dužan; u tom neizvesnom naporu izravnavanja čovek odvajkada stvara pesmu, a pesma pokušava da stvori pravog, harmoničnog čoveka.

I upravo u velikim spevovima, epovima Homerovim, u neizmernim prostranstvima „Ilijade“ i „Odiseje“ uočavamo to traženje harmonije, traženje blagotvorne ravnoteže između poezije koja je otisak duhovne vatre i vrtoglavo u čoveku slobodna, čista iskra razgranog uma, srca, celog bića; i poezije koja je glas ljudskog udesa i opstanka pod zvezdama, čudljivog i nesigurnog. U Homeru ćemo naći maštu raskošnu, basno slovnju, titansku, i sve o životu mira i rata što jedan čovek može da zna i sazna. Ta osobina, to preimstvo utoliko je veće jer je dato u neponovljivoj, čudesnoj pesničkoj sintezi. Vizija i neposrednost stvarnosti, istorija i legendna prepliću se; slika i činjenica dodiruju se, prožimaju, stapaju: „Kako večernjača hoda među zvezdama u doba gluvo, koja je najlepša od svih drugih zvezda na nebu, tako je bljeskava ostrica sjajna što je Ahil desnicom vrteo, misleć hrabrom Hektoru o zlu...“ Homerova je reč poplavna, gusta, metaforičko-algorijska, nestidljiva, bujna; za nju je nebo i danju — zvezdano! Dođodi se do duše. kako je — ironično — primetio još Horacije, da „katkad dremucka i dobri Homer“. Katkad dremucka, a ponekad i zaspri. Pa ipak, njegovu umetnost to nije moglo nimalo da pozledi...

Pesnikovo oko zavirilo je u sve kutove neba i zemlje. Homer nije mnogo sentimentaln prema bogovima: oni su za njega lakomci, prznice, kavgađžije, izlapeli star: gotovani, lovc i mutnom, secikese, neotesanci, siledžije, — pored drugih osobina kojima ih je velikodušno obdario. Ali Homer se isto toliko revno, ako ne i revnije, bavi čovekom. U preko petnaest hiljada stihova „Ilijade“ priča se o ratu, o žrtvama, o krvi, o smrti, o herojstvu, ali bez izričitog slavljenja zločina i nasilja. „Čemerni rat“, kaže Homer. I najveće junaštvo — Ahilovo — nije ne-

pobedivo: smrtna strela savladaće naposljetku i neranjivog, besmrtnog ratnika. Svaka sila za vreme! Nasuprot prolaznoj ratnoj slavi i oholosti, Homer je istakao neiscrpnu stvaralačku žudnju za životom: Čak i svesilni Ahil progovara nostalgijno iz podzemnog carstva senki i smrti da bi radije bio sebar i sluga nego vladar u tom turbomnom kraju gde nikad neće granuti sunce. Homer, za razliku od Aristotela, cenil rad: on ne smatra, kao ovaj filozof, da radom moraju da se bave samo robovi. Život, stvaranje treba da se suprotstavi besciljnoj pustolovini, slepoj volji bogova, ratu, smrti; u tome je, eto, univerzalni i savremeni društveno-etički smisao Homerova pesništva.

Koliko god da je cenio snagu, hrabrost, požrtvovanje, smelost, sve one blistave i kočoperne herojske vrline, Homer je isto tako umeo da čoveka pogleda izbliza, bez perjanice, šlema i štita, iznutra, — čoveka koji poseduje samo svoj goli, mali, teskobni život, i

ništa drugo. Pesnik uočava raznorodnost ljudskih htenja i želja koje su osnov svih sumnji, nerazumevanja i kavženja: „Ljudi su različiti, jedni vole ovo, a drugi ono“. Čovek je velika svetlost sveta, ali takode i neotklonjiva njegova beda: „Nema doista ništa žalosnije nego je čovek od sveg što god diše na zemlji, što god se miče“, Mračan zaključak! A na drugom mestu ljudska sudbina upoređena je sa lišćem: „jedno lišće po zemlji rasturje vetar, a drugo raste po brsnatoj šumi, kad proleće ponovo grane“. Bezbroj godina dočnije Tomas Vulf u romanu „Pogledaj dom svoj andele“ ponovio je nešto slično, ali još muklije i tamnije: „Čitav naš život nestaje u dimu. Nema nikakvog sastava, nikakvog stvaranja u njemu, čak ni dimljivog sastava snova. Sidi niže, anđele; šapni nam u uši. Mi nestajemo u dimu i danas nema ničega sem zamera da nas nagradi za jučerašnji trud. Kako da se spasemo?“ I mada je Homer bio propovednik fizičke moći i bodrosti, i mada su se skoro svi pisci i pesnici oduvek trudili da krepkim, plamenim rečima osokole čoveka, najveći deo najbolje poezije koja je sačuvana slika je stravične zagrnutosti čovekove pred provajlijama opstanka i njegove bezmerne patnje u okrutnoj stvarnosti ovoga sveta.

Nemogućno je (i nepravedno bi bilo) pri svemu ovome zaobiti knjigu Miloša N. Đurića „Na izvorima umetničke lepote“: jer bez nje ovi redovi — kakvi da su — ne bi skoro ugledali svetlost. Đurićeva knjiga je mala enciklopedija o Homeru: u njoj je objasnjen helenski smisao za lepotu, snaga i uticaj Homerova pesništva, Homer kao ličnost, poređbe i poređbeni venci u njegovim spevovima, „Ilijada“ i „Odiseja“ i naše narodne pesme i drugo. Neće to biti ni lažna skromnost a ni sramota ako priznamo da ne posedujemo dovoljno snage da bismo se upustili u nadmetanje ili prepirku s piscem: reč Miloša Đurića, jednostavna i nenametljiva, dostojanstvena, zvuči istinito i autentično, nekolebljiva kad saopštava poznatu činjenicu i mirna, odmerena kad donosi i objašnjava nov piščev zaključak ili otkriće; ona je analitička, zrela i mudra, i često i sama pesnička. Tako jedan živ, dragocen, plemenit duh povezuje našu nemirnu, istrzanu sadašnjost sa dalekim, nepoznatim prostorima prošlosti.

...Blista sunce nad Partenonom, nad Akropolom, i stubovi, kamen i more u daljini kupaju se u blagoj, neprekidnoj svetlosti. Život kao da se zaustavio, i senke ljudi nečujno promiču kraj zidova i stubova osluškujući dah i šapat kamena, i glasove proteklog nepovratnog vremena za koje misle da će se, u trenu, u magnovenju, baš njima ponoviti, pod tim prozračnim nebom, pod tim čistim, britkim, bistrim suncem. Ali ničega osim zastrašenog glasa jedne zalutale usamljene ptice. Samo mir, i sunce. U toj tišini treba iz kamena, iz prozirnog vazduha da nikne jedan novi svet... Ili je to svet Homera, svet Dantea, Šekspira, Getea, Volta Vitmena, — razmeđa velikih pesničkih lutanja i trijumfa, gordi putokazi pesničke misli od antike do naših dana. Ah gde je naš pesnik danas? Možda je to već T. S. Eliot, ili on tek treba da se pojavi? Ko zna. Ili ga možda uopšte neće ni biti...

Miloš I. Banić

Džems Ejdži

Ovog puta pretstavljamo čitaocima dva pesnika iz američke srednje književne generacije: DŽEMS EJDŽI (James Agee, 1909—1953) poznat je kao pesnik i romanopisac. Rođen je u Noksvilu, država Tenesi. Radio je jedno vreme kao poljski radnik.

a potom bio je saradnik raznih magazina i časopisa. Objavio je zbirku pesama „Dozvoljeno putovanje“ (sa pohvalnim predgovorom pesnika Arčibalda Mek Liša) i kratak roman „Jutarnje bdenje“ (1951). Vršio je adaptacije književnih dela za film („Afrička kraljica“).

USPAVANKA

Sakati čovek u stolici sa točkovima
Sada se kao nepokretni vetar, veliko drvo
Noći na ovaj grad spušta
Kao lišće, kao naše gladi, kao naše ljubavi.

Spavaj, mirno dok možeš
Skoro će dan.

I negde slična ovoj ljubav se rada
Negde se nema pesma čuje
Gdegod deca spavaju ili se bude
Raduju se duše, srca se cepaju.

Spavaj budi bezbrižan, dok možeš
Uskoro ćeš biti čovek.

A svuda ljudi pronalaze
Dobre razloge da ne budu živi
Pa i kada bi učinili sve što mogu
Niko ne bi podneo da ti kaže ostalo.

Spavaj dete zbog svojih roditelja
uskoro ćeš morati da se budiš.

Džems Laflin

DŽEMS LAFLIN (James Laughlin, rođen 1914) studirao je u Švajcarskoj i na Harvardskom univerzitetu u Americi. Bavio se izdavačkim poslovima i osnovao

preduzeće „New Directions“. Štampao je dve knjige pesama: „Neke prirodne stvari“ (1945) i „Mala knjiga pesama“ (1948).

DETEKTIVSKA BAJKA

Sakati čovek u stolici sa točkovima
(koji ustvari nije uopšte sakat) pucao je & ubio

bajnu damu koja je plava ali
lažna anonimna pisma opominju
Inspektora Midousa da je ovaj

zločin tek prvi u nizu Mek-
Tigu privatnom detektivu sine
ideja i klizne zid još jedno piće

Hopi reporter-lisac sa
drvenom nogom sreće u magli
izgublenu i usamljenu devojku sa medom

u glasu da prijatelji dragi
prijatelji još jedan zlatan dan u
ovom zlatnom danu kili-

zi u mrak na narkotičnoj
traci ne budite se dobri prijatelji
izazvaćete zvuke revolverskih

pučnjeva koji su oti tako umirujući kao
ovaj prigušeni šušanj
dolara koji se gomilaju & gomilaju & gomilaju.

(Preveo Srđa Popović)

služuju: kriterij disciplinuje impresije koje uvek — zbog svoje subjektivne usmerenosti — imaju tendenciju da sebe proglase objektivnim, naučno-estetskim sudom.

Kriterij omogućuje impresiji da učestvuje u ocenjivanju, ali da njena funkcija bude srazmerna njenoj sadržajni i smislu. Moglo bi se reći da je kriterij izvestan rezultat osećanja za celinu, rezultat koji proizilazi iz njene razvojnosti odnosno istorije. I tako, kriterij u sebi objedinjuje i istoričnost estetske pojave i njenu aktuelnost što znači u stanju je da i ono što je pojedinačno odmeri odgovarajućom celinom i obrnutu.

I u tom svetlu, naša filmska kritika svako pojedinačno ostvarenje treba da dovodi u izvestan odnos i odmeravanje prema filmskoj proizvodnji uopšte, a našoj posebno.

Kriterij se mora razvijati i izgrađivati u samom procesu naše filmske stvarnosti, zbog nužnosti da se osete i procene ne samo rezultati nego i koreni izvesnih dostignuća.

Kritičar bez kriterija je često žrtva i međusobno suprotnih utisaka od kojih svaki ima tendenciju da se postavi na visinu definitivnog i objektivnog zaključka. Dakle, utisci se sami nameću a do kriterija treba — doći!

Utisak je aktuelna i spontana orijentacija običnog gledaoca, a od kritičara se traži da se posle toga i svojim stvaralačkim naporom uzdigne do krite-

Milenko Misailović

Nastavak na 8 strani

TRIBINA

OD IMPRESIJA DO KRITERIJUMA

Razumljivo je što smo u toku četvrtog Festivala jugoslovenskog filma, te velike stvaralačke smotre bili najviše svesni pojedinih doživljaja, impresija uopšte. I festivalna kritika — koja je pratila i izveštavala publiku o toku festivala — uglavnom se i zasnivala na pojedinim impresijama koje su (što je čest slučaj u našoj kritici) uzdizane na nivo objektivnog važenja.

Bez obzira da li je to činjeno svesno ili ne, tome je doprinela i okolnost da je na ovogodišnjem festivalu prvi put prikazano 9 od ukupno 13 dugometražnih filmova. Pošto je samo pulska publika mogla da ima uvid u kvalitete prikazanih premijernih filmova, ostala javnost u zemlji je bila upućena na prikaze objavljivane preko štampe i radija.

Svi ti napis, uzeti zajedno, sa državali su izvestan niz impresija koje su uopštavane ili intonirane kao objektivna ocena. U tom smislu su i delovale, jer ih je očekivala javnost koja njihov sadržaj i odnos prema filmskim stvaranjima nije mogla da proverava svojim doživljajima, filmskim iskustvom uopšte.

I zato su izbili mnogi nespore-

I ovoga puta imamo karakterističnu pojavu da kritika izlazi i povećava nesporazume u jednoj oblasti, umesto da ih razrešava. To je znak da je struktura naše filmske kritike jednostrana: oslanjajući se, obično, na impresije sa bioskopskog platna, ona gubi iz vida puls kompleksne filmske problematike koja je za publiku nepoznata, ali ne sme biti nepoznata filmskom kritičaru.

Prirodno je što se razvoj naše filmske umetnosti prati i impresionističkim zaključcima, i impresionističkim ocenama, samo što takve napise ne treba opteretiti onim što oni nisu u stanju da ponese — tendencijom da niz utisaka formuliše definitivni, objektivni, estetski sud. I to uzdizanje impresija na nivo objektivne ocene izlazi za zabunu kod publike, a kod filmskih stvaralaca otpor i potcenjivanje napisa o svom delu.

Ako se rasmotri naša filmska kritika koja je pratila Pulski festival, dolazi se do zaključka da je ona bogata pojedinačnim utiscima ali se ona nije bavila analizom njihovog smisla u opštoj filmskoj problematiki. Tako naša filmska kritika može da ima izvesno važenje, ali samo u okviru pojedinač-

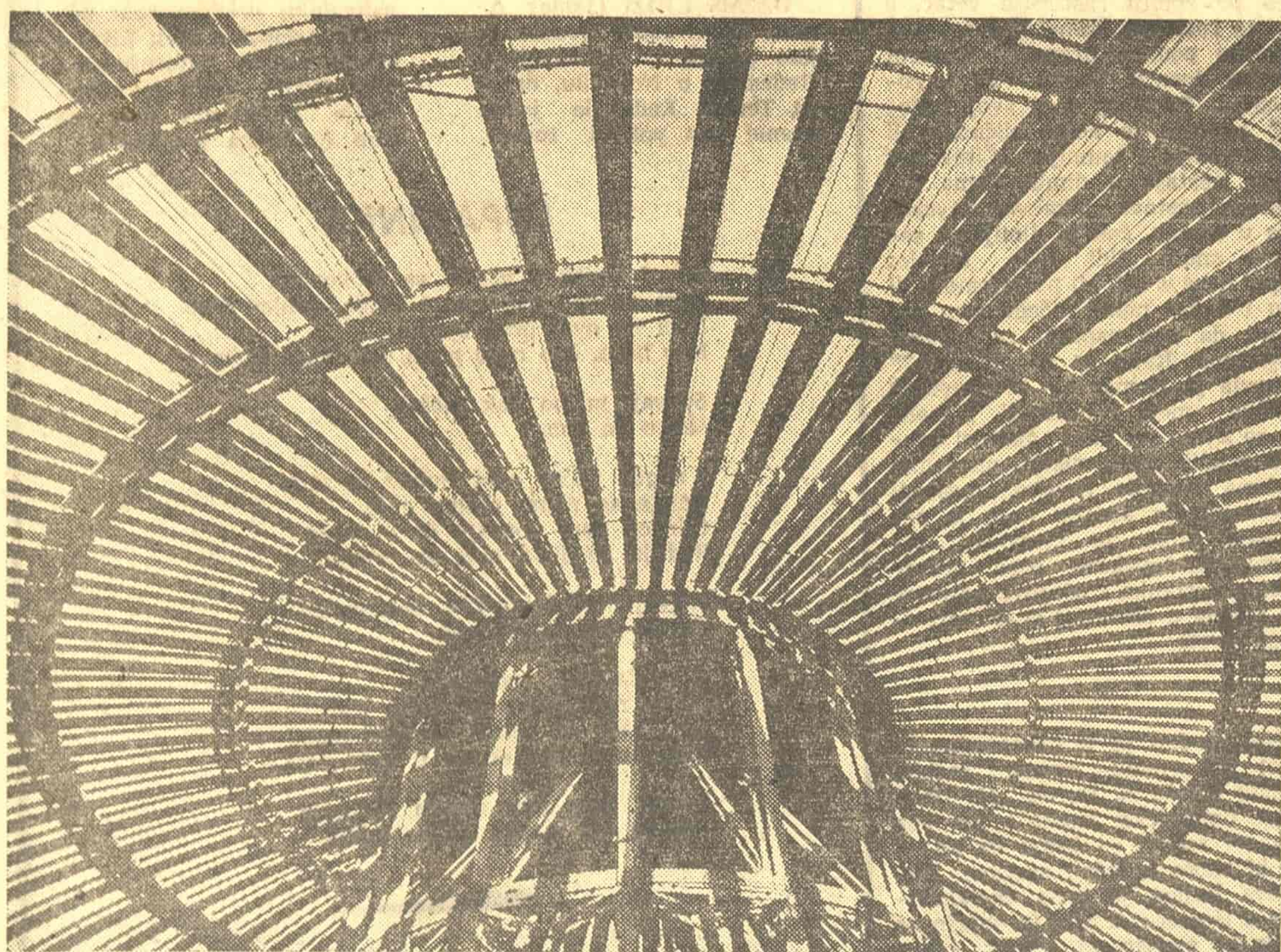
ZAPISI o filmskoj kritici

ni utisaka. Međutim, kritika mora da obuhvati i ono što je opšte, ono što svojom logikom deluje kao zakonitost i orijentacija u jednoj umetnosti, u ovom slučaju filmskoj. Naime, napisu sa Pulskog festivala otkrivaju da su kritičari iznosili razna mišljenja o svakom pojedinom filmu, ali pri svemu tom nisu dokazali da su imali i nešto više — kriterij. A u ocenjivanju umetničkih rezultata, velika je razlika između mišljenja — jer njega poseduje svaki gledalac i — kriterija kao sinteze aktualnog doživljaja i naučno-estetskih zahteva u ocenjivanju filmskih fenomena.

Četvrti Festival jugoslovenskog filma protekao je u znaku raznovrsnih mišljenja, ali sva ta mišljenja ne mogu da nadoknade odsustvo estetskog kriterija, bitne komponente u razvoju svakog stvaralaštva. I kao što je naša filmska proizvodnja krenula na osvajanje savremenih tema, tako isto i naša filmska kritika mora da osvoji ono što je još uvek iznad nje — to je naučno-estetski kriterij, da bi se s njim, sigurno, stvaralački kretala kroz filmsku proizvodnju a i kroz mnoštvo suprotnih mišljenja koja vladaju u njoj.

Kriterij ima snagu da povezuje utiske dajući im mesto koje za-

ŠTA GOVORI KUPOLA BEZ STUBOVA

Miloš Jovanović: Radijale (Beogradsko sajmište)

U prvom redu — promenio se profil grada.

A to je prilično velika stvar. Kada se dolazi sa zemunske strane, Beograd na svojim neizbrojanim brežuljcima — Rim ima samo sedam — izgleda sasvim naročito. Ističu se palata zvana Albanija i Saborna crkva i naročito Kalemegdan. Inače, to je vrlo ozbiljna igra neke ogromne dece koja su složila kocke jedne na druge tačno iznad reka, iz daljine se bridovi tih kocki ne vide i sve se stapa u jednu jedinstvenu, doduše ne belu, ali ipak svetlo sivu i lepu celinu. Karakteristično je da po neka visoka zgrada koja sasvim malo strči iz te sredine ne menja opšti utisak. Naprimer, nova visoka zgrada u blizini Kalenićeve pijace se može otkriti, ali otkriva je samo ko je naročito traži.

Profil Beograda prvo je izmenio i dopunio novi most. Zatim kupole Sajma.

Čovek stari kada se menja. Nove bore koje stiče čine ga starijim, pa čak i kad žena prvi put ofarba svoju kosu — i to je zapravo čini starijom, iako ona misli da nije tako. Ali stvar drugačije stoji sa gradom. Svojim novim građevinama stari Beograd postaje sve mlađi. Njegova starost umire pomalo, i svako je umiranje tužno, ali regeneracija mu je brža.

Sajam je doprineo podmlađivanju grada.

Već spolja se vidi po halama da su neobične. Čini mi se da vidim da su ih projektovale mladi ljudi. Stari arhitekta bi bio siguran da će mu stubovi za takav raspon biti potrebni — i sve bi podredio lepom rasporedu tih stubova. Jer stubovi su lepi, to znamo od Egipta i od stare Grčke. Mlad arhitekta — ili bolje je možda reći arhitekt mladosti — ne razmišlja o stubovima konvencionalnosti. Gradiće ljuskom tanjom od ljuske jajeta. (Ako bi se jaje uveličalo na veličinu Hale jedan Beogradskog sajma, njegova bi ljuska bila osam puta deblja).

Ali volim ovu arhitekturu ne samo zato što je lepa i moderna — nego što je naša. Jedan stranac kome sam pokazao gradilište rekao je:

— Samo mlade zemlje mogu da grade tako bez predrasuda.

Bio je to Francuz.

Nije važno da li je Hala jedan od prednapregnutog betona najveća ili druga po veličini na svetu. Važno je da nismo kopirali. Gradili smo Sajam — neka oprostite projektanti i investitori što kažem „mi“, ali sam ponosan na te zgrade i voleo bih makar sa to malo „mi“ da svojatam novu lepotu našeg grada — onakav kakav nam je bio potreban. I zato je baš lep.

To je najveća stvar.

Čini mi se da je Beogradski sajam vrlo karakteristična i vrlo naša, jugoslovenska stvar. Ne bi ga bilo bez radničkih saveta, bez socijalističkih preduzeća. Čovek teško govori o tim problemima jer se plaši fraza. Vrlo je dobro što se plašimo fraza i što oprezno odmeravamo reči. Ali kad utvrdimo činjenice, što da se ne radujemo ako odgovaraju našim parolama? Ideja o Beogradskom sajmu iznikla je, što bi rekli, „odozdo“. Preduzeća su htela da izlažu, preduzeća su htela da vide strana dostignuća pre nego što će ih kupiti. Htela su svoj sajam. U preduzećima se govori novim jezikom, misli na nov

način. Ako nešto treba, ne kuka se Izvršnom veću nego se razmatraju zakonski propisi i rastegljivost fondova za samostalno raspolaganje. Miloš Mnić, tada još predsednik Narodnog odbora Beograda, rekao je jednom prilikom baš u Klubu književnika da grad Beograd nikada ne bi smogao toliko novaca, taj novac su dala velika preduzeća. A pošto su to velike sume, svakako su ih dali radnički saveti, izgledalo su ih. Jedan deo tog novca mogli su, potpuno se držeci zakona, da podeli među sobom. Nisu ga podelili, ali ne iz altruističkih pobuda, nego zato što su se ubedili da je to za preduzeće, za bolje poslove, u krajnjoj liniji opet za njihov životni standard. Mora da je bilo i dramatičnih sednica. Mora da je bilo ljudi kojima je veoma hitno trebalo novaca i kojima bi pomoglo deljenje viška, ili veća suma podeljena kao višak, a koji su glasali „za“. Ili možda i „protiv“, ali oni drugi su bili u većini. Ti ljudi mogu zaista da kažu „mi“, kada govore o Sajmu. Kao i arhitekti. Kao i omladinske brigade koje su pomogle. O tome nemamo podataka. Skromnost ili nehažnost? Možda bi podaci bili suvi. Bilanši deluju suvo. Koliko svesno nekupljenih električnih pegli, svesno neodržanih gozbi, svesno neprovedenih izleta je uzidano u betonu? Osmeha kojih su se svesno odrekli? Porodičnih rasprava kada je žena pitala: kako si glasao? A član radničkog saveta, uprkos svojim dugovima, morao da prizna. Da damo za Sajam pet miliona? — A ja ovde rintam, perem, mučim se...

Meni se čini da to vidim na licu kupola bez stubova. Idemo ulicama grada, prolazimo pored fabrika. Dobro. Ima novih zgrada za stanovanje, ima novih dimnjaka. Gde toga nema? Mada ih ponegde ima i mnogo više! Ali — da li je tamo sadržina toliko nova?

Ivan Ivčnji

Šta ja mogu kad moram da napišem, iako zvuči kao fraza, a nije, idite, proverite sami u preduzećima; ono što je donelo to novo zapravo je radničko samoupravljanje. Postali smo poslovitiji, bolje radimo, više razmišljamo, ali stvarama — možda jurimo ponekad čak i ispred teorije, neka, stiči će nas i teorija.

Kažem, volim Beogradski sajam zbog te smele arhitekture. Ali još više volim to što ona izražava i kako se rodila.

SUSRETI

IDUĆA GODINA U ZNAKU DRŽICEVE PROSLAVE

Razgovor sa direktorom Letnjih igara prof. Josipom Depolom

Osme dubrovačke letnje igre bliže se kraju. Već se sumiraju ovogodišnja iskustva i prave planovi za naredne godine. Iskustva su, rekao je direktor Letnjih igara prof. Josip Depolo, vrlo bogata.

Mislite li i ubuduće da Dubrovačke letnje igre budu festival drame, muzike (uključujući operu) i folklor, uglavnom onako kako je to dosad bilo?

— To bi verovatno bilo najbolje. Odgovaralo bi najbolje našim potrebama s obzirom na stranu publiku koja se ne može zadovoljiti samo dramskim repertoarom (jezik!). Muzički repertoar je mnogo pristupačniji. Folklori deo je uvek interesantan, naročito za strance.

— Na šta upućuju dosadašnja iskustva u pogledu izbora izvođača?

— Dosad su postojali različiti sistemi za realizaciju našeg reper-

toara. Jedan od njih je tzv. festivalski sistem.

— Oprostite, u čemu se sastoji taj sistem?

— Taj se sistem sastoji u tome da se izaberu glumci iz naših najboljih pozorišta i da se pretstave ad hoc prave u samom Dubrovniku. Drugi sistem, koji se naročito primenjuje ove godine — gostovanja kompletnih ansambala sa već pripremljenim pretstavama. Izgleda da će najbliže biti da se pojača Dubrovačko kazalište i da ono postane baza Dubrovačkih letnjih igara, tj. da se pretstave uz gostovanja naših prvih glumaca ostvaruju u samom Dubrovniku.

— Hoće li se iduće godine obnavljati dramski repertoar?

— Iduća godina je Držiceva godina, tj. 450-godišnjica rođenja Marina Držića, našeg najvećeg komediografa, pa će verovatno repertoar biti, iako još nije donesena o tome konačna odluka, u znaku Držiceve proslave. Jasno je da tu neće nikako izostati „Dundo Maro“, uz još neka Držiceva dela.

— Šta je dosad imalo naročitog uspeha na Igrama?

— Zapravo, mogao bih reći, stare pretstave koje se već izvode pet do šest godina. To je na prvom mestu „Hamlet“ kao najatraktivnija naša pretstava, zatim „Ifigenija“, dok bi ove godine trebalo istaći kao vrlo uspele gostovanje Narodnog pozorišta iz Beograda koje je sa svojom dramom, operom i baletom učestvovalo u prvom delu ovogodišnjih Letnjih igara i postiglo naročito lepe uspehe, pogotovo izvođenje „Don Kihota“, zatim koncertno izvođenje „Borisa Godunova“ i „Kneza Igora“, kao i baletna pretstava „Žizela“ i najzad Sofoklov „Edip“.

— U poredenju sa nekim inostranim festivalima šta bi bila specifičnost našeg dubrovačkog festivala?

— Naš festival nosi jedan rekord. To je najduži i najraznolikiji festival među svim ostalim evropskim festivalima. Naročitu specifičnost mu daje baš ta raznolikost. Ko dode u vreme festivala u Dubrovnik može u roku od deset dana da vidi nekoliko raznih izvedbi, bilo dramskih, bilo muzičkih, bilo folklornih. Interesantna je izjava jednog takoreći stalnog posetioca našeg festivala, poznatog engleskog muzičkog kritičara lorda Hervuda koji je u jednoj skoro izišloj brošuri koju je izdalo „Udruženje muzičkih festivala Evrope“

Robert Gorham Devis:

U SRCU PRIČE JE ČOVEK

ROBERT GORHAM DEVIS je profesor univerziteta i pripovedač čija je proza zastupljena u nekoliko savremenih antologija. Najviše je poznat kao kritičar: njegovi eseji i kritike pojavljuju se najčešće u „The New York Times Book Review“.

U novoj kritici postalo je uobičajeno baciti krivicu zbog lošeg stanja književnosti uopšte i romana posebno na društvo, koje ne uspeva da snabde mlade pisce jednim „postojanim poretkom vrednosti“ ili „opštim pretpostavkama o vrednosti“.

Međutim, što se kritičari vatrenije služe terminom „vrednosti“, izgleda da sve manje osećaju potrebu da ga definišu, mada je ta reč vekovima zadavala filozofima velike muke. Kritičari pripisuju opadanje romana za poslednjih dvadeset godina odsustvu ili nepostojanosti vrednosti. Ali oni ne ispituju ovu tezu posmatrajući kako se ona ponaša kad se primeni na roman iz prošlosti — pre Hemingveja, pre Henri Džemsa, pre Džejn Osten.

Ako zanemarimo Petronija, koji je napisao svoj „Satirikon“ u Neronovo vreme, kada su vrednosti bile snižene, Bokačo je zaista prvi značajniji pisac realističke proze. Pišući pre skoro šest vekova, pre nego što se Srednji vek zvanično završio, Bokačo je opisao jedan svet u kome su svestenstvo i srednje klase podjednako postajali krajnje materijalistički u svojim vrednostima i duhovito bezobzirni u postizanju svojih ciljeva.

Roman u pravom smislu rodio se u Španiji kad su putovanja, trgovina, kolonijalni poduhvati i razvoj velikih gradova uništavali srednjevekovnu stabilnost, očigledno zauvek. „Don Kihot“ je prvorazredno svedočanstvo. Junaci španskih i francuskih pikaresknih romana bili su ljudi nesrećno rođeni ili lišeni nasleđstva, niz izgubljenih generacija, koje su vodile pustolovan život, stvarajući svoje vrednosti u jednom kompleksnom svetu ambicije i prevare.

Kada su Ričardson, Filding, Smolet i Stern stvorili engleski roman u trećoj četvrtini osamnaestog veka, potreba za „vraćanjem na vrednosti“ bila je nužna kao i danas. Politička korupcija, podmičivanje i kupovanje položaja bili su mnogo gor. Gradovi obilovali nemaštinom, nečistoćom, zločinom i polnom razuzdanošću. Među plemstvom su surovi zapadnjaci Fildingovog „Tom Džonsa“ bili običniji od ljubavnih Olvortija. Univerziteti i crkve bili su u stanju obamrlosti.

U tom društvu — koje se malo oslanjalo na apsolutnosti — ova su četiri romanopisca, „velika četvorka“, kako su ih nazivali, ne samo stvorila engleski roman već isto tako stvorila ili proširila i vrednosti. Oni su svoje čitaoce učili plemenitosti, saosećanju, humoru, moralnoj i estetskoj osetljivosti. Posticali su težnju za reformom institucija, za poboljšanjem društvenih prilika. Ipak, oni nisu imali opšte pretpostavke o vrednosti.

Mada su obojica bili moralisti, Filding i Ričardson malo su se koristili moralnošću jedan drugoga. Lorens Stern, sveštenik, najosetljiviji i najduhovitiji od ove četvorice, najsjajniji eksperimentalist forme, bio je takođe i najneprirodniji po standardima devetnaestog veka.

Ni u devetnaestom veku, u romanima, recimo, Džejn Osten, Emili Bronte, Džordža Eliota, Džordža Meredita, Tomasa Hardija i Džordža Mura, ne nailazimo na tako veliku saglasnost u osnovnim ili najvišim vrednostima kakvu bismo možda očekivali. Ako uključimo neengleske pisce, kao što su Henri Džems, Mark Tven, Flober, Zola i Dostojevski, razilaženja postaju još upadljivija. Ono što je njima bilo zajedničko jeste intenzivno zanimanje za ljude, za ljudsku raznolikost, za posledice izvesnih vrsta akcija, posledice koje se malo razlikuju od generacije do generacije.

Ipak, ako ljudska situacija ostaje u osnovi ista, romanopisčeve perspektive u pogledu nje mnogo se menjaju. Tačka gledišta je tako značajna u prozi zato što su vrednosti, kako je rekao Niče, „perspektivne“. One zavise od toga kako gledate na stvari, a to opet zavisi od toga šta ste. Kad izgleda da je život izgubio svoje značenje ili vrednost, to je zato što se nešto dogodilo ocenjivaču, ne životu. Vrednosti proizilaze iz ocenjivanja, a različni ljudi u različnim društvenim prilikama ocenjuju različne stvari.

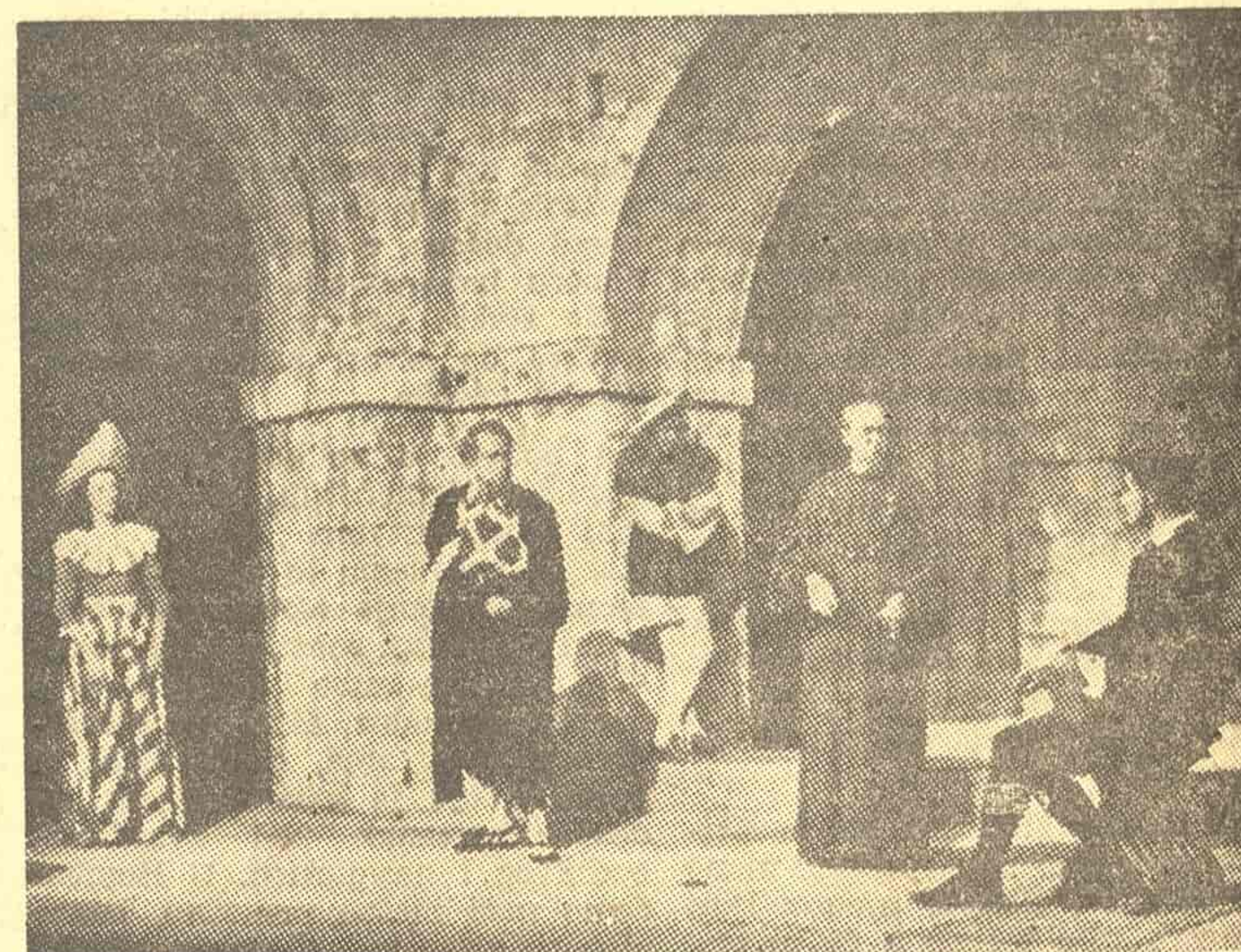
Prilikom teških izbora koje život stalno nudi, ljudi dokazuju svoj poredak vrednosti onim što su spremni da plate ili žrtvuju za ono što smatraju većim dobrom. Dogod su ljudi u stanju da žele i da se zadovolje, život za njih ima potencijalnu vrednost. Dogod roman saopštava ili širi poštovanje prema nekom životnom dobru, pogrešno je reći za njegovog pisca da nema vrednosti, iako ih čitalac ne smatra adekvatnim.

Suprotnost između „Kralja ljubavi“ Grahama Grina i Hemingvejevog „Sunce se ponovo rađa“ ilustruje ovo. Grinov roman zasnovan je na apsolutnim vrednostima, na vraćanju religioznoj ortodoksnoj, „Sunce se ponovo rađa“, objavljeno 1926 g., uzelo je svoj naslov iz Knjige propovednikove, i bilo najuticajniji izraz razočaranja izgubljene generacije posle Prvog svetskog rata.

A ipak, u jednom sasvim doslednom smislu te reči, „Sunce se ponovo rađa“ ima više vrednosti od „Kralja ljubavi“. Mada imaju svoje gorko nesrećne trenutke, Hemingvejeve ličnosti su veliki poštovaoci. Oni cene Pariz, Španiju, seljake, vino, ribolov, borbu bikova, duhovitost, hrabrost i jedan drugoga. Staviše, ta su poštovanja efektivno saopštena, mada nešto prostim jezikom.

U Grinovom romanu sve je živo i turobno koliko god je to moguće. London je oštećen bombama; sve vreme pada kiša; junakinja jako ka-

OSME DUBROVAČKE LETNJE I GRE

Viktor Starčić i Jovan Mihević u „Hamletu“

baš istakao kao primer Dubrovnik i naše Dubrovačke letnje igre i tom prilikom rekao kako je naš program vrlo interesantan, a Dubrovnik najsavršenije mesto za festivalska izvođenja.

— Kakvo je interesovanje za naš festival u inostranstvu? Da li je on stekao popularnost na strani?

— Ove godine, smatram da je naročito taj prodor u inostranstvo bio prilično jak. U prvom redu Dubrovačke letnje igre postale su članom Međunarodnog evropskog festivalskog udruženja čije je sedište u Zenevi. Upravo pre neko vreme službeno je posetio Dubrovačke letnje igre generalni sekretar toga Udruženja. Osim toga, u inostranoj štampi dat je vrlo veliki publicitet Letnjim igrama i prošle godine, a takođe ponovo i ove godine. Ove godine prvi put su prodavane karte u inostranstvu. Jedna engleska firma je prodavala i prodaje stalno karte i turisti Englezi kupe svoju kartu u Londonu. Tu skoro su, kako je verovatno poznato, posetili Dubrovnik i članovi ekspedicije koja snima jedan film o narodima čitavog sveta u kome filmu je predviđeno i snimanje našeg „Hamleta“.

U Dubrovniku, što je naravno sve skupa vrlo korisno za propagandu naših Letnjih igara u inostranstvu.

N. D.

GLASOVI STRANE ŠTAMPE

Ove godine Dubrovačke letnje igre štampale su u jednoj brošuri od šezdeset strana pod naslovom „Glasovi strane štampe“ izvođe iz članaka o Dubrovačkim letnjim igrama objavljenim u stranim listovima i časopisima.

U svim člancima se ističu lepote Dubrovnik, „kome verovatno u svetu nema premca“, čarobnost dubrovačkog ambijenta, jedinstvenost specifičnih dubrovačkih sceničkih prostora korišćenih neverovatnim osećanjem za harmoniju i jedinstvo građevinskog stila i prirodne lepote. U svim napisima se oseća prijateljstvo prema našoj zemlji, priznanje našim naporima i dostignućima na kulturno-umetničkom polju, napose priznanje Dubrovniku i Letnjim igrama.

Dubrovačke pretstave gledane engleskim očima

Ne iznenađuje nas kad otkrijemo neki novi festival. Ali kad otkrijemo već uvedeni festival koji se razvija u širokim razmerima i Nastavak na 7 strani

Scena iz Vojnovićevog komada „Na terasu“

Šljke: obei su nesvarljivi; ljudi su dosadni ili razdražljivi; ljubav je uglavnom opisana fizičkim terminima, i to onim odvratnim. Ličnosti se okreću crkvi jer smatraju da je život nepodnošljiv. Junakinja biva zaražena verom, „kao bolešću“, a božja milost, kad se otkrije, više liči na kaznu.

U krajnjim linijama, naravno, to je stvar svesti, Grinova svest o duhovnim stvarnostima nesumnjivo je prefinjenija od Hemingvejeve. Henri Džems je rekao za ličnosti romana da „to što su one prefinjene svesne — kao što su, recimo, Hamlet i Lir prefinjeno svesni — čini apsolutnim intenzitet njihovih doživljaja, daje maksimum značaja onome što se događa.“ Ali čovek može biti svestan različitih stvari. Velike religije i filozofije, kao i veliki romani, umnogome su se razilili u pogledu onog što su potvrđivali i poricali u životu.

Uprkos „Kralja ljubavi“, vera nije obavezno nespojiva sa radošću stvorenog sveta i ljudske ljubavi. Posmatranje Montane ili borbi bikova kroz Hemingvejeve oči, ili Navajo igara i etruskih mesta kroz D. H. Lorencove, povećava čitačeve vrednosti, ali ne zahteva od njega da prihvati neke nejasne ideje koje su izložene u „Smrti popodne“ ili „Fantaziji potsvesti“. Iznad svega je važno, kad je reč o odnosu književnosti prema vrednostima, setiti se da je imaginativna književnost i sama vrednost, cilj po sebi, sa svojim sopstvenim neposrednim zadovoljstvom kako za pisca tako i za čitaoca.

Jedna demokratija organizovana je kako bi dopustila, koliko god je to moguće, slobodno dejstvo ličnog izbora, kako bi omogućila ljudima sa veoma različitim vrednostima da idu slobodno za svojim ciljevima, a da ipak u najvećoj mogućoj meri doprinesu društvu. Roman u tome pomaže dopuštajući nam da posmatramo stvari sa veoma različitih tačaka gledišta, povećavajući simpatiju, trpeljivost i osećanje individualne odgovornosti. Istoriski, roman je počeo zajedno sa demokratskim individualizmom, dostigao vrhunac u devetnaestom veku, i činilo se da je u dvadesetom veku zajedno s njim osuđen na smrt.

Međutim, nema poznatih zakona književnog razvika, ničeg u elastičnoj formi samog romana, koji bi učinili njegove perspektive iole mračnijim danas nego što su možda izgledali u godini Sternovog „Tristrama Šendija“ ili Hardijevog „Neznanog Džuda“. Možda se činilo da je „Tristram Šendi“ konačno ukidanje forme. Možda se činilo da je „Neznani Džud“ ispisao tužan kraj onom individualizmu koji je raniji roman slavio.

Danas, u jeku borbe protiv totalitarizma, politika, religija i filozofija mnogo su zaokupljene ponovnim otkrivanjem pojedinaca, ponovnim potvrđivanjem njegove posebnosti, njegove sposobnosti za moralnu odgovornost, njegove mogućnosti da utiče kako na svoju sopstvenu sudbinu tako i na sudbinu svoga naroda. To treba da stvori jednu veoma pogodnu atmosferu za pisanje roma-

na. Romanopisac, u individualističkom društvu, ima prednost nad društvenim naučnicima koji teže da tretiraju pojedinca kao članove grupa. Sama priroda romanopisacove umetnosti zahteva od njega da ispita svako uopštavanje, svaku vrednost, svaki oblik akcije prema njegovom značaju za pojedinca.

Teškoće s individualizmom leže u osećanju ljudske izdvojenosti, otuđivanja, koja će on verovatno stvoriti. Služeći se „tačkom gledišta“, reflektivnom svesti, što dramatičar i biograf ne mogu, romanopisac pomaže da se ta odvojenost savlada. Posmatrajući život očima drugoga, osećajući ono što on oseća, misleći ono što on misli, mi delimo značenje i vrednost koje za njega ima iskustvo. Ličnosti romana, štaviše, nisu prosto stvarni pojedinci koje poznajemo u stvarnom životu, preneseni na štampane stranice, ali ipak posmatrane spolja. Veće od života, „više istinite nego stvarne“, kao što je Hardi rekao, na njih se gleda kroz duh autora, s kojim ih čitalac, svestan je toga, deli i kritikuje. Niti „je, isto tako, autor van njih. Njihov život, njihova individualnost potiče“ upravo od njega. „Bovary, c'est moi“, izjavio je Flober.

Čitalac deli ličnost, događaje, posebnu viziju romana, ne samo s autorom već sa svim njegovim čitaocima, prošlim i sadašnjim. Romani i njihove ličnosti postoje kako u istoriji tako i van nje kao objektivna svedočenja našeg zajedničkog pokušaja da shvatimo, odredimo vrednost i kontrolisemo svoje iskustvo.

„Moj advokat“ rekao je Filding, „nije samo živ već je bio takav ovih četiri hiljade godina“. Romani pokazuju kako postojanost tako i menjanje tipova karaktera i tipova iskustva u promenljivim društvenim prilikama. Oni vezuju pojedinca za grupu a da od njega ne zahtevaju da žrtvuje svoju individualnost. Oni su jedno od glavnih sredstava za prerastanje granica individualnog iskustva i saznanje kako je biti čovek.

Kritičari svakog perioda žalili su se na ljude i akcije o kojima su realistički romanopisci izabrali da pišu. Ali samo ukoliko roman obuhvata ekscentrične ljude, izgnanike, surove, krčmare i grešnike, imaginativna simpatija postaje savršena u svojoj humanosti, otkriva osnove društvene odgovornosti u zajedničkoj ljudskoj prirodi.

Zbog toga što imaju jednu takvu, svesnu ili nesvesnu, koncepciju značaja romana, tako je mnogo ljudi zabrinuto zbog današnjeg stanja romana i njegovih budućih izgleda. To je dobar znak. Ali ništa u istoriji romana ne daje povoda za pesimizam u pogledu njegove budućnosti dogod sloboda, odgovornost i dostojanstvo pojedinca ostanu glavne brige našeg društva, dogod su pisci svesni toga da sami imaju moć za stvaranje vrednosti. Naprotiv, postoje svi razlozi za pretpostavku da će mladi romanopisci, shvativši duh vremena, i s ponovo probuđenim uzbuđenjem zbog mogućnosti svoje umetnosti, pronaći nove načine da nam pokažu ono što znači biti čovek pod aspektom večnosti i šta znači biti čovek u pedesetim godinama dvadesetog veka, saznanje koje nam, možda, samo roman može u pravom smislu pružiti.

(Preveo Slobodan Đorđević)

LIKOVNA UMETNOST

Vodiči kroz umetnička dela

Za ovakvom jednom edicijom* naša zemlja je imala potrebu, čini mi se, još pre trideset godina: u vreme kad su se prvi put počeli osećati vidljivi prelomi i u našoj likovnoj umetnosti, čiji su putevi, inače u velikom svetu odavno već bili izmenjeni i razračvani. I verziraniji ljubitelji umetnosti stajali su tih godina kod nas ne jednom zbunjeno i bespomoćno pred mnogim našim i stranim delima takozvanih novih pravaca. Pa i ne mali broj umetnika nije se snalazio. Do tog vremena išlo se stariim utruvenim putevima. Tek ovdanada unosili bi poneku novinu u svoju tematiku, tehniku i svoj izraz, ali nikad ne i u svoja osnovna gledanja na umetnost i svet, što je opet tako vidljivo potcicano u velikom svetu. U doba kad su moderne škole uveliko već osvajale zavidan krug zvanične kritike i stalne izložbene publike, kod nas su se i sami stvaraoči mogli izbrojati na prste koji bi bar odobravali nove puteve, a da ne govori-mo o ličnom učešću u tim novim pravcima. A u to vreme u stranom svetu razgarali su se najekstremniji pravci i umetnosti uopšte. Na- dežda Petrićev je bila „zagonetka“ i „ludorija“ još i posle Prvog svet skog rata. Zadugo, sličan slučaj je bio i sa ostalim modernim likovnim stvaraočima u svim delovima naše zemlje. Gledalac je još tražio prvo da „razume“, pa tek onda da oseti. A da bi razumeo, očekivao je i izvesna objašnjenja van izloženih dela: o uzročima nastojanja takvih pravaca, o motivima, o tehnicima, o samim stvaraočima. Međutim, o svemu tome govorilo se ili pisalo vrlo malo, najčešće nimalo.

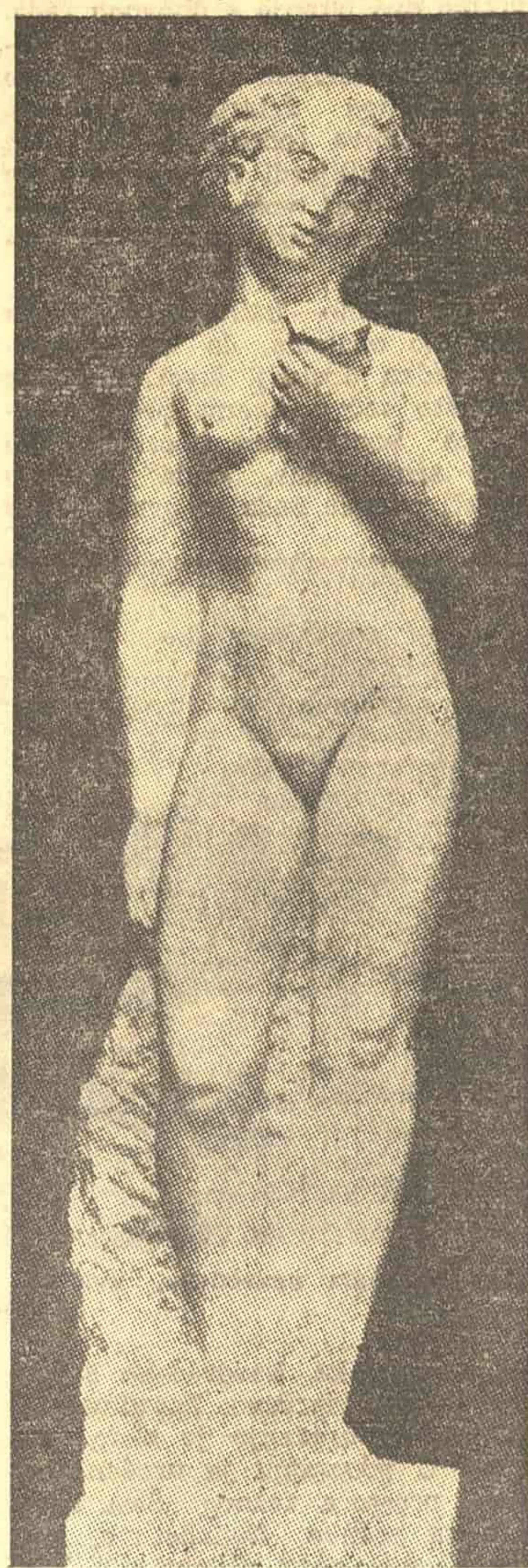
Popularisanje stare ili nove umetnosti kod nas, počinjano je u nekoliko mahova, na razne načine još pre Drugog svetskog rata, ali se obično malaksavalo već posle prvih koraka. Doduše, ostalo je ipak nekoliko izvanrednih edicija, među kojima su izvesne i trajnije umetničke vrednosti, ali je sve to bilo malo za jednu zemlju od 16 do 17 miliona stanovnika. Međutim, naš čovek je tražio takvu jednu ediciju skoro posle svake veće likovne manifestacije u kojoj bi bili zastupljeni pojedinci ili čitave grupe na koje on nije navikao. Hteo je da sazna što više o delu koje gleda i njegovu autoru i van onoga što mu se pokazuje na izložbama. Kako je do tih pravaca došlo, kako je koja slika nastala, kako je umetnik postao to što je, ko je on, odakle je, šta u osnovnim svojim potezima želi i kolika je zvanična kritička vrednost tih njegovih poduhvata. Tražio je vodiča kroz svako značajnije delo, odnosno svakog umetnika. Jedan katihizis, ali koji nikom slučajan ne bi bio bukvar, već čitanica i to za „dake“ starijih razreda. Jer, čak i prosečan ljubitelj umetnosti kod nas već tridesetih godina nije više bio bukvar, ali ni siguran znalac i poznavalac onoga što, međutim, u stranom svetu odavno više nije bila „tajna“ za one kojima je stalo do upoznavanja svoje i tuđe umetnosti.

Najveća naša izdavačka kuća „Prosveta“ pokrenula je ove godine jednu popularnu ediciju „Slikari i vajari“ koja će izlaziti u po šest svesčica, sa reprodukcijama i manjim tekstom o svakom umetniku ponaosob u određenom razmaku vremena. Ideja sjajna i korisna. Baš ono što se, eto, čeka tolike godine. I cena, s obzirom na

* »Slikari i vajari«, prvo kolo — šest monografija, 102 reprodukcije; izdavanje »Prosvete«, Beograd — 1957.

cenu ostalih knjiga, pristupačna je — 1.000 dinara šest svezaka. I izbor umetnika dosta je srećan. Ali, način kako su ti umetnici reprezentovani, nažalost, bar u ovom prvom kolu, nije mnogo ujednačen, nema neke vidljivije osnovne spone koja bi mogla te umetnike povezati čvršće i držati u svesti čitaoca kao jednu književnu celinu, što je neophodno kod ovakvih edicija.

Iako su nazvane monografijama, one to nisu u strogom smislu reči. To su pre opširniji prigodni članci, sa nešto biografskih podataka i opštih sudova o dotičnom umetniku u njegovom delu.

Sreten Stojanović: Devojka sa cvetom

Ne treba tražiti da budu svi ovakvi napisi na jedan kalup, ali se mora sprovesti jedna osnovna stručna i književna zamisao. Treba se jasno odlučiti: monografija, biografija, esej ili od svega pomalo; ali onda i to sistematski sprovesti u svim slučajevima. Ta neodređenost oseća se naročito kod tri najzanimljivija umetnika u ovom kolu: Jovana Bjelića (Đorđe Popović), Sretena Stojanovića (Miodrag B. Protić) i Marka Čelebonovića (Stojan Čelić), čije su monografije pisali njihove istaknute esnaflije, mlade kolege. Baš zato što je reč o savremenima, a ljudima čiji su život i stvaranje mogli biti dostupni i ličnom posmatranju, ovakvi napisi zahtevali su mnogo više intimne atmosfere, topline, zanimljivosti i po materijalu i po stilu. Trebalo je ne jednom pustiti i samog umetnika da kaže poneku reč o sebi i svome delu. To bi dalo i živosti celoj stvari. Samo u tom slučaju čitalac bi se pretvorio jednoga dana i u gledaoca. Ne bi se zadržao jedino na razgledanju ovih nekoliko reprodukcija, čitanju predgovora, nego bi došao i na izložbu umetnika o kome je reč, a možda zaželeo da uđe jednoga dana i u njegov atelje kao kupac.

Ostale tri monografije: Paja Jovanović (Dejan Medaković), Đorđe Krstić (Vojislav J. Đurić) i Sava Šumanović (Momčilo Stevanović), koje su kao književna forma mnogo uspeli, imaju pak drugih nedostataka: ili im nedostaje baš ona stručna strana i sud, ili taj sud zvuči suviše subjektivno, što bi pre odgovaralo jednoj zasebnoj studiji o dotičnom umetniku, a nikako jednoj ovakvoj popularnoj ediciji. Ta subjektivnost, ma koliko ona bila vrlo zanimljiva, i kao materijal i kao misao, naročito se zapaža u napisu Momčila Stevanovića. On prikazuje Savu Šumanovića u jednoj sasvim novoj svetlosti, ali čini mi se, bez dublje i uverljivije analize, da to ponekad zvuči pomalo skoro i pamfletski, kad je reč o dosadašnjim kritičkim sudovima o Savi Šumanoviću i njegovim najpoznatijim delima.

Siniša Paunović

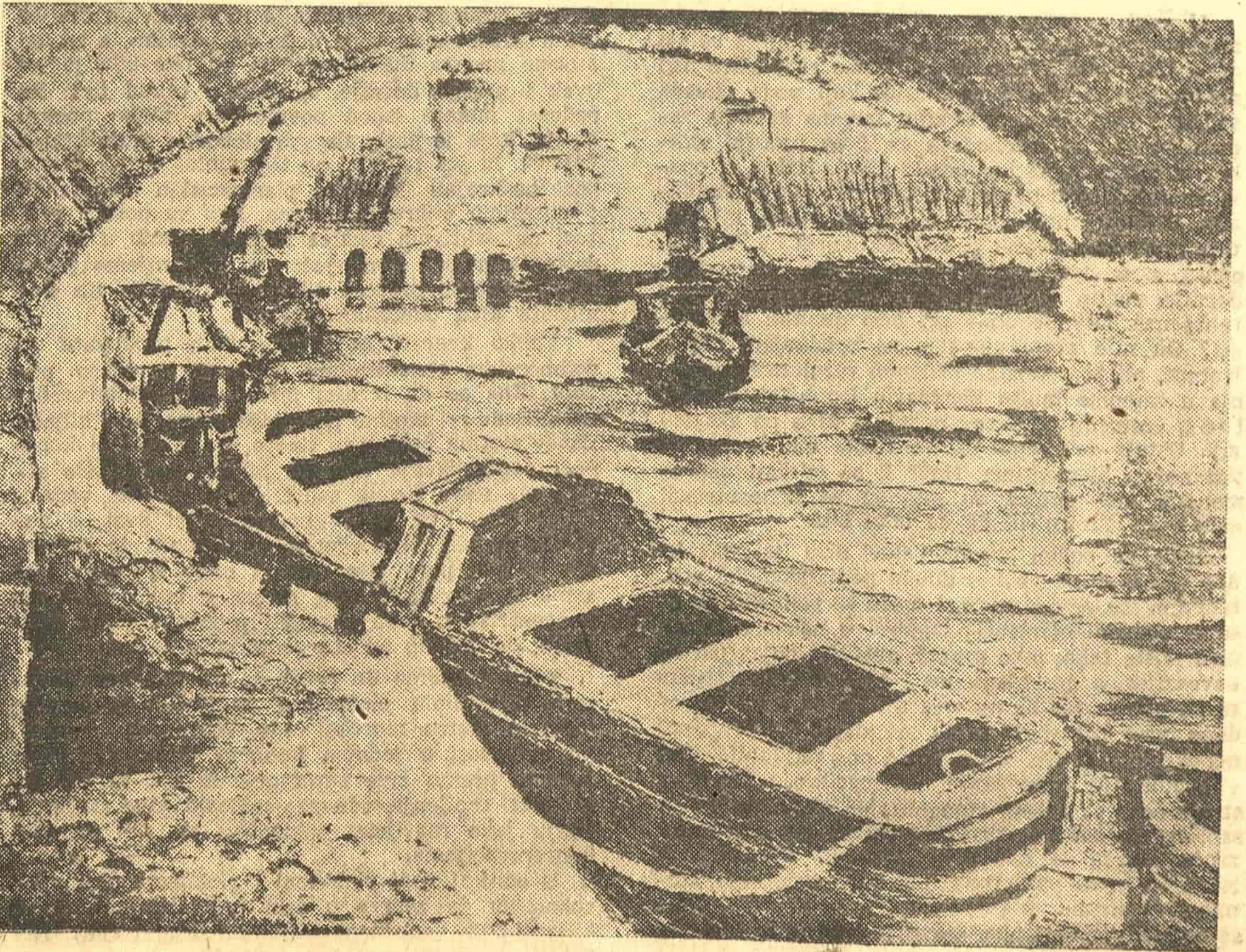
MUZIKA

OSETITI I RAZUMETI

Odovud-odonud, vrtio se, kružio moj muzičko-estetički člančić iz prošlog broja okolo svetski čuvenih imena dodekafonije. Sistem je to muzičkog jezika, jedan među nekoliko koji su već bili, i od onih koji će možda biti. I kada ovde, u naslovu, nastupa obrnuti red reči od onog u prošlom ogledu, muzički verzirani čitalac može pomisliti da se na rečima pokazuje mustra račjeg, retrogradnog kretanja elemenata osnovnog reda (niza). To nije slučaj. Ali, ako se istim elementima jedne teže — „razumeti i osetiti“, pa zatim „osetiti i razumeti“ — može skicirati (i u veoma skraćenoj obliku izvesti) sam suštinski smisao cirkulisanja jedne kompozitorove tonske vizije preko ostvarenih, konkretnih ton-skih slika, do auditivnog opažanja,

muzički „logičnog“ praćenja i emotivnog usvajanja njenih vrednosti od strane slušaoca, a potom od slušaočevog estetičkog doživljaja preko njegovih mogućnosti da otkrije unutarnji tonus kompozitorove raspoloženja i sposobnosti da upozna čitavu duhovnu klimu, životnu filozofiju orijentaciju kompozitorove ličnosti (stav onoga koji se, po pravilu, ne bavi ni filozofiranjem ni moralisanjem, a pogotovu se ne iskazuje mislima), onda izvesna, makar i samo spoljašnja, diskurzivno-konstruktivistička analogija između dijalektičkog toka teze, koju ću odmah saopštiti, i čvrstine formalnih „zakonitosti“ građenja dvanaestostepenog tonskog stava, sasvim lepo i pristojno Pavle Stefanović

Nastavak na 9 strani

Sava Šumanović: Most na Savi

Nastavak sa 6 strane

o kome nikada ranije nismo ništa čuli, onda je to zaista veliko iznenađenje.

Earl of Harewood

Festival snova letnjih večeri

Pokušajmo nekom akrobacijom mašte povezati unutar nekog sklopa starih zidina strme ulice Albacina, samostan st. Michel de Cuxa u Pradesu, dvorište nadbiskupskog dvorca u Aixu, trg pred st. Michelom u Mantonu, jedno polje u Perugi i neke crkve iz Venecije, da dobijemo donekle pretstavu o izgledu i lepota Dubrovnika. Čipke od kamena, kolonade, kapiteli i balkoni, atrium: palata i fasade crkava, terase na tvrđavama i parkovi, idealan su dekor, koji se stapa s magijom reči i dramama, misterijom muzike i čarom dubrovačke noći. Dubrovnik je grad sa 17 prirodnih pozornica pod vedrim nebom koje su kao štvorene za dramska i koncertna izvođenja.

Jean de Rigault „Combat“, Paris

Sunce i zvezde preko mora

Dubrovnik je divan ambijent za dramsko-muzičke, operске i baletске priredbe i folklor. Razna mesta u gradu što preko dana oduševljavaju turiste svojom prirodnom i arhitektonskom lepotom, najveće postaju operске i dramske pozornice. „Don Huan“ se, na primer, prikazuje na trgu jedinstvene lepote, pred gradskim zvonikom, fasadama raskošnih građevina i pokraj renesansne fontane. T. G. „Opera News“, New York

Šekspir, Kornej i Gete na sastanku u Dubrovniku

Pisac u uvodu govori o istorijskom razvitku Dubrovnika, njegovim jedinstvenim arhitektonskim spomenicima, živopisnim narodnim nošnjama seljaka iz okoline. Između ostalog kaže: „Raspored stepenica i terasa u staroj tvrđavi Lovrijenac omogućava da se od jednom iskoristi pet scenskih planova. (...) Malom antičkom kolonadom i s nekoliko reflektora na borovima i čempresima u parku Gradac ostvarena je scena savršena i bolja nego u bilo kojem teatru. To je u pravom smislu fantastična atmosfera svetla i senki. (...) Terasa goleme tvrđave Revelin, pozornice „Cida“, sjedinjuje u sebi jednostavnost i gigantsku zamisao njenog graditelja. (...) Andre Fontaine „Le Monde“, Paris

Jedinstveni festival u lepom Dubrovniku

Večeroj smo sedeli usred lepote željne kulture, slušali lepe koncerte, — i najzad s mukom

Prizor iz »Hamleta« na Lovrijencu

smo mogli da ostanemo mirni kad se pred nama, ne znam po kojim put, izvodilo slikovito narodno kolo, koje se pretvaralo u vrtlog plamenih boja.

Cer van Berkel „Het Vaderland“, Haag

Pozorište bez pozorišne zgrade

Pristupovala sam pretstavi komedije „Dundo Maroje“, dela starog dubrovačkog komediografa, Šekspirovog prethodnika za nekoliko decenija. „Dundo Maroje“ je izvrstan primer renesansne komedije intrige. Pretstava je odigrana na gradskoj tržnici, okruženoj stariim kućama. Glumci Jugoslovenskog dramskog pozorišta, izvođači u ovom komadu, ulazili su na pozornicu i silazili preko niza stepenica osvetljenih upaljenim bakljama. „San letnje noći“ izveden je u parku Gradac, u borovoj šumi ispresecanoj stazama, fontanama, terasama. Svetlosni efekti savršeno su evocirali čaroban svet Šekspirove fantazije. Mislim, da ni sam Gete, stvarajući svoju „Ifigeniju na Tavriđi“, nije mogao poželeti podesniju scenu od ovog dubrovačkog parka.

Među dramskim pretstavama nesumnjivo najjači utisak na gledaoce ostavlja „Hamlet“ odigran u srednivekovnoj tvrđavi Lovrijenac, koja kao da je izgrađena za to da u njoj odzvanja jeka duha

ubijenog kralja i bubnjeva doboša koji najavljuju Fortinbrasa. Na terasi istoriske zgrade porodice Gundulić odigrana je drama dubrovačkog pisca Iva Vojnovića. On opisuje propast vlastele starog grada — republike, gde još žive ljudi koji su inspirisali pesnika.

U izvođenju dramskog repertoara ovog festivala sudeluju isključivo domaći umetnici, pa gledaoci na ovim priredbama mogu dobiti jasnu sliku šta je u Jugoslaviji postignuto na dramskom polju. Treba priznati, da ova zemlja ima zaista vrlo živo pozorište. Iako se sve pretstave izvode na srpskohrvatskom jeziku i stranci ih razumeju i mogu pratiti igru, a to je svakako laskavo priznanje jugoslovenskim glumcima. Čovek napušta Dubrovnik s jednim lepim iskustvom i sa željom da se onamo opet vrati.

T. Gotli „Sipario“, Milano

Ovo je samo kratak izvod. Nismo naveli napise listova kao što su „Die Kultur“, „The Times“, „Teatr“, „Divadlo“, „Arts“ i mnogih drugih objavljenih pod raznim naslovima. „Bel grad u podnožju krša“, „Poseta jadranskom Salzburgu“, „Rossini i Mozart u Dubrovniku“ itd. Svi oni dolista svedoče o proširenosti glasa i prestiza koje su Ljetne igre stekle u inostranstvu.

OSVOJIMO OBALU

Neki ljudi tvrde da su Beograda dani vek uzimali od vode, od reka, od života na obalama, kao što neki drugi smatraju da su Srbi izrazito kontinentalni narod jer se srpska srednjovekovna država nikad nije duže fiksirala na morskog obala niti su Srbi ikad vezivali svoju sudbinu za more. Ne znam da li je sve ovo sasvim tačno, ili se, možda, jednostavno posledica uzima za uzrok.

Što se tiče Beograda, ma kakvo tumačenje i objašnjenje našli, ostaje činjenica da Beograd i Beograđani ne žive na obalama svojih reka. Bilo bi nesumnjivo korisno da se ozbiljnom analizom otkriju stvara i duboki koreni te pojave. Ali već na prvi pogled možemo videti da je najglavnija smetnja, najjača odbojna sila spuštanja grada na obale — državna granica na rekama — već vrlo davno nestala. Da, ali ostale su neuređene obale. Ne samo neuređene već i odvojene teškim obručom železničkih pruga, staničnih postrojenja, bodljikavih žica, neuređenih skladišta.

Ne sećam se da se pre rata zbog svega toga zvonilo na uzbunu. Ali, za proteklih dvadeset godina bilo je nebrojeno mnogo svečanosti i kategoričnih deklaracija o oslobađanju obala, o izlasku grada na reke, o „zelenim pojasevima“ i šetalištima pored reke. Bilo je često prigodnih protesta, uzgrednih primedbi, diskretnih ili bučnih jadicovanja. Ali za tih dvanaest godina stanje se nije promenilo, na bolje sigurno ne, u nekim slučajevima se čak i pogoršalo. Sve deklaracije, želje, jauci i uzdasi, imali su jedinu svrhu davanja oduške ili umirenja savesti, a život, naravno, teče kao i ranije. Ne sasvim kao ranije: obruč je postao teži a Beograd se udvostručio — od trista hiljada premašio je šest stotina hiljada stanovnika. Pređašnji zahtev za oslobađanje obala dobija zato danas novu težinu. Potreba revalorizacije obala sada se pojavljuje u novom svetlu.

Jedno veliko preimućstvo je neiskorišćeno. Redak je grad sa toliko vode, sa toliko obala, grad na velikim plovim rekama. Uskoro će Sava biti reka u gradu, a ne više reka koja protiče pored grada. Te ogromne vodene mase još nisu stabilizovane, još nisu ukroćene, obale još ne definitivno fiksirane. U tom procesu stabilizacije i ukroćavanja reka, posebno Dunava, nastaje veliko veštačko jezero, zatvaranjem rukavca kod Velikog Ratnog Ostrva. Mnogi se pitaju zašto će nam jezero neposredno uz reku i pored tolikih vodenih površina. Ostavljajući po strani hidrotehničke razloge u prilog jezera i nužnost stabilizacije tokova reka, novo veštačko jezero donosi nove čarolije vodenog sveta jer druga su preimućstva mirne, duboke i bistre vode, ne poričući ni nesumnjive lepote žive i tekuće vode.

Jednog dana, kada sve te mogućnosti voda budu iskorišćene, moći će se reći da Beograd zaista leži na rekama i među rekama i da živi na svojim i sa svojim rekama.

Tada ćemo moći bez bojazni ići ususret sve većoj koncentraciji grada i njegove izgradnje u visinu, koncentraciji koliko neminovnoj toliko i poželjnoj i opravdanoj, bez bojazni od zagušenja jer će reke i vodene mase davati oduške gradu.

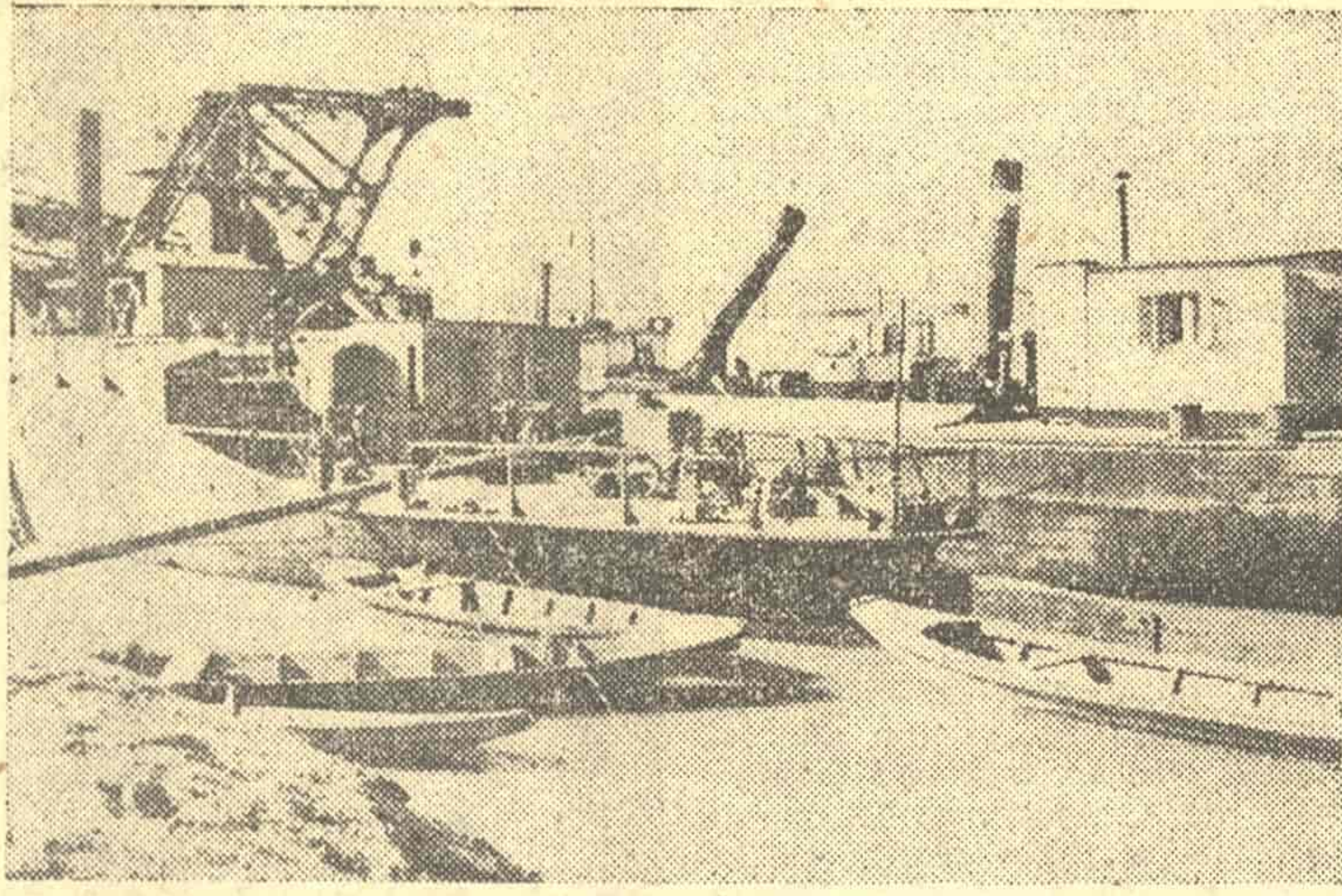
Ali sve je ovo govor o budućnosti koja nije sasvim neposredno pred nama. Kako se približiti tom budućem stanju? Treba ukloniti pre svega železnički obruč. I sada smo opet na mrtvoj tački jer, u skladu s uređenjem i pristup obalama izmeštanjem železničkih i pruga znači isto što i skinuti za duže vreme ovo pitanje s dnevnog reda. Ako se početak uređenja obala u slovi realizacijom rekonstrukcije beogradskog železničkog čvora, koja zahteva (ocenujući od oka) desetine milijardi dinara, onda to znači da ovaj nesrećni, ružni vizorijum produžujemo na neodređeno vreme.

Ako imamo istinsku volju da pridemo obalama, da im udahnemo jedan drukčiji život, ako sve ono što već godinama pomalo dosadno ponavljamo i pridružujemo nisu samo fraze, onda možemo početi odmah. Sada se pruža jedna

vou nije nemoguća stvar. Kod „šest topola“, hiljade kupaca preko leta su svakodnevno prelazile preko pruge. Kako li bi Ljubljanci išli u svoj izvanredni i retko lep park „Tivoli“ kada bi se smatralo da se preko pruge ne može preći u nivou.

I danas se za putničko pristanište na Savi prelazi preko pruga u nivou. Zašto se to pristanište ne bi bolje uredilo i postalo još i šetalište? Zašto se ne bi krenulo i uzvodno ispod novog mosta i dalje obalom koja ima i kej, iako on nije šetališni već pretežno komercijalni, istovarni kej?

Dalje ka ušću isprećilo se teretno pristanište čiji je opstanak na ovom mestu strogo ograničen jer se novo teretno pristanište uskoro gradi na Dunavu. Ali, između teretnih pristaništa i Karadorđeve ulice, ispod Kalemegdanske terase, pruža se najzalosniji prizor zapuštenosti i zakorovljenosti. Uz to ovde se izdiže ono poznato ruglo i nemila uspomena iz vremena okupacije — nemački bunker. Tu prolaze i okreću se mnogobrojni tramvaji, i stotine hiljada putnika u tramvajima posmatra ovaj odvrat-

Iako je obala neuređena, ovakav prizor na Savi nije nezanimljiv za šetača...

odlična prilika. Beogradsko Sajmište je već završeno. Zasadijanje i parkovsko uređenje je skoro gotovo. U programu je uređenje obale, prostora zvanog „šest topola“, sa rečnim kupalištima, sada napuštenim zbog nepovoljnih higijenskih uslova. Novi sajmišni kompleks postaća jedan od neodoljivih magneta gradskog života. Velikim masama ljudi koji će se rojiti oko Sajma, ili nekih drugih priredbi na ovom mestu, treba pružiti već odmah makar i delimično, uređene obale.

Zatim, treba početi strpljivo i uporno uz i niz Savu, osvajati svaki komad obale koji je slobodan ili se lakše može osloboditi. Nije važno da se odmah postigne potpuni kontinuitet. Ni pitanje prelaska preko pruge nije nesavladljivo. Na nekim mestima mogu se napraviti mali pešački prolazi ispod pruge. Gde se ne može proći ispod, napravimo osigurani prelaz u nivou, jer prelaz preko pruge u ni-

ni pejsaž. Da li to izazove ponekad revolt građana?

Još dalje nizvodno, obale uz zidine Donjeg grada, uz Kulu Nebojšu, mogle bi pružiti najzabudljivije i najupečatljivije senzacije. Nažalost, železnička pruga je teško izmasakrirala zidine, koje su se nekad ogledale u vodama Dunava. Pa ipak, ono malo preostale, istina zapušteno obale, oko Nebojše Kule, uvek je prijatan kutak za zalutalog šetača.

Desna obala Save je dobrim delom fiksirana kejevima nekoliko vrsta od kojih ni jedan ne odgovara tipu gradskog šetališnog keja. Od železničke stanice pa uzvodno obala nije uređena ni utvrđena kejom. Ali i takve delove obale treba učiniti pristupačnim i prohodnim. Obična pešačka staza, malo zelenila, malo kamenih ploča, poneka klupa, mogu pripomogni i učiniti privlačnima ove obale.

Oliver Minić

Hladnoća oporavlja i leči

Hipotermija je odavno izašla iz uskih naučnih krugova. Ovu reč, koja doslovno prevedena označava sniženu temperaturu, u poslednje vreme sve češće možemo sresti i na stupcima naše štampe. Razlog je sasvim jednostavan: ispitujući dejstvo nižih temperatura na organizme toplokrvnih životinja naučnici su došli do zaista neobičnih rezultata.

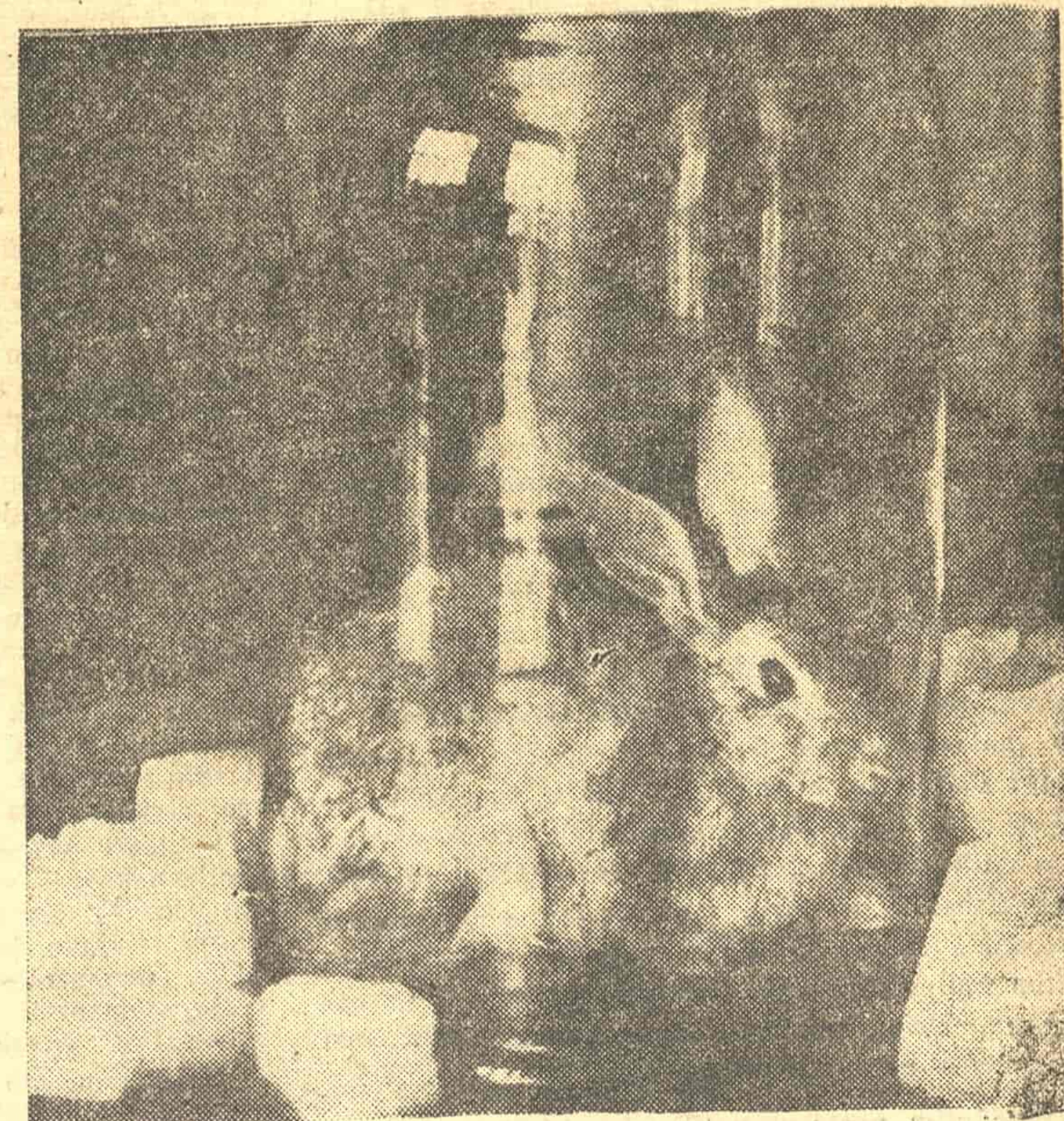
Profesor dr Đaja i docent Poljoprivrednog fakulteta u Zemunu dr Radulović, utvrdili su, naprimer, da srce pacova koji je proveo izvesno vreme u stanju hipotermije, na temperaturi od 13 do 15°C Celzijusovih, radi pod istim eksperimentalnim uslovima oko četiri puta duže od srca pacova koji prethodno nije bio hladan. Oni su takođe uspeali da srce hladnog pacova, po njegovom ubijanju, održe u životu punih 18 dana, prelivajući ga samo povremeno fiziološkim rastvorom.

Još pre nekoliko godina, docentu Prirodno-matematičkog fakulteta dr Andusu pošlo je za rukom da povrti u život pacova čije je telo bilo rashlađeno do 0°C, tj. iz stanja kliničke smrti kada je bio prestao rad srca i disanje. Drugom serijom opita koje su izvršili naši naučnici konstatovano je da hipotermija povećava otpornost centara za disanje prema nestašici kiseonika.

Sumirajući ukratko rezultate radova koje su u oblasti hipotermije izvršili strani i naši naučnici, mogao bi se izvesti zaključak da, usled usporavanja svih procesa sagorevanja i „smanjenja gladi za kiseonikom“, organizmi toplokrvnih životinja na određenom stupnju hipotermije doživljavaju okrepljujući odmor kakav nije poznat u toku ciklusa trajanja njihovog života, odmor koji se može poređiti jedino sa zimskim snom prezimara.

Ovu pozitivnu posledicu hipotermije, jačanje otpornosti organizma prema raznim teškoćama, iskoristila je hirurgija. Prva intervencija na srcu pod hipotermijom, telo bolesnika je ohlađeno do ispod 30 stepeni Celzijusovih, izvršena je 1955 godine u Americi. Put u humanu medicinu bio je prokrućen. Danas se hipotermija primenjuje u mnogim zemljama pri težim operacijama pluća, želuca i mozga.

Koristeći iskustva i rezultate opita hipotermičara, dva naša mlada lekara dr Vukobratović i dr Antal, pokušali su sa primenom hipotermije u lečenju astme. Naime, poznato je da kod alergičnog oboljenja (astma, ekcemi, polenska kijavica) i pored raznih metoda lečenja uspeh ponekad izostane. Pošto su utvrdili da životinje u stanju hipotermije podnose anafilaktički šok (ovaj šok se javlja kad se u organizam u kraćem vremenskom intervalu unesu po drugi put strane belančevine i to obično dovodi do smrti) oni su pacovima, ohlađenim na 14 do 16°C, ubrizgavali toksične materije za-

Pred početak ledenog sna

pažene kod anafilaktičkog šoka i alergičnih reakcija. Ali do oslobodjenja tih otrovnih supstanci nije dolazilo, ili su se stvarale samo u manjim količinama. Ni veće doze nisu dovodile ni do kakvih poremećaja.

Pošto je zaštitno dejstvo hipotermije bilo dokazano u opitima sa životinjama, prešlo se na ljude. Na delu kože koji je prethodno hladan ledom ubrizgavani su neki od alergena (izazivači alergičnih oboljenja). Reakcije nije bilo. Rezultati niza opita nad životinjama i ljudima bili su dovoljni ovim našim naučnicima da postavie hipotezu: primena hipotermije u granicama podnošljivosti, do 31°C Celzijusovih, može u nekim slučajevima da spreči alergične pojave. Nihov rad je bio objavljen u francuskom časopisu „Pres medical“ i uskoro zatim sa njim se upoznao i dr Klajnorge iz Jene, Polazeći od hipoteze naših naučnika, ovaj nemački lekar je bolesnicima od astme snižavao temperaturu do 34°C i već tada su astmatični napadi prestajali!

Ovih nekoliko podataka, uzetih iz naših laboratorija i instituta, zaključujemo „neoficijelnom“ izjavom jednog našeg hipotermičara: „Nije isključeno — rekao je on — da će ljudi budućnosti umesto na godišnji odmor odlaziti na kuru hipotermije“.

Veliki neprijatelj ljudi hladnoća, kao što smo videli, može čak i blagotvorno da deluje na organizme živih bića kada se „daje“ u strogo određenim dozama.

M. M.

OD IMPRESIJA DO KRITERIJUMA

Nastavak sa 5 strane

rija. I to je onaj neophodni doprinos svakoj umetnosti, doprinos koji usmerava i ubrzava njen razvoj. A taj, u suštini, stvaralački udioq može da pripadne kritičaru.

S obzirom na svoju funkciju, naši filmski kritičari treba da pomognu stvaralacima da se međusobno odmere i da nadu svoju mesto u beskrajnem lancu jednog stvaralaštva, jednom rečju dužnost je filmskih kritičara da onima koji stvaraju otvaraju put do sebe i svog izraza.

U kolikoj je meri filmska kritika ispunila ovaj zadatak?

Jezik kojim filmsko delo govori publici kritičar „upija“ i posle izvesne „destilacije“ (s obzirom na svoj estetski kriterij) kritičar taj jezik upućuje autoru da ga i on čuje. Tako se autor, zahvaljujući kritičaru, plodnije razgovara ne samo sa publikom i svojim rezultatom, nego i sa samim sobom, to jest, kritika mu pomaže da se objektivira.

A kako će naša filmska kritika da omogući tu objektivaciju onih kojima je upućena, kad sama nema dovoljno onoga što bi u njoj bilo objektivno — kriterija?!

Milenko Miscilović

OKEAN — KOLEVKA I (DA LI?) GROB ČOVEČANSTVA

U vezi sa opasnošću od atomskih eksplozija, morskavoda pretstavlja mnogo ozbiljniji problem od slatke vode. Kad atomska bomba eksplodira nad nekim atolom, natrijum hlorid, koji voda okeana sadrži u sebi, stupa u akciju: izvesna količina radionatrijuma 24 oslobodava se, i on postaje strahovita opasnost za podmorski život. Istina, ti opaki elementi brzo nestaju. Četiri sata posle eksplozije, u jednoj nedalekoj laguni, na sedam kilometara prečnika, izmerili su radioaktivnost od 75 rentgens, a na dvadeset kilometara dalje, osam dana doznije, našao se samo jedan od sto od jednog rentgens. Otkuda onda taj brzi gubitak aktivnosti? On nije proporcionalan sa opadanjem radioizotopa, ali je u vezi sa nadenim rezultatom zračenja u samome mulju blatnjavih lagunskih dubina, i to u vremenu od svega nekoliko dana po eksploziji. Ostaje još samo da se dozna šta će biti sa tim novim elementima. Hoće li se održati nepromenjeni više godina tu gde su se koncentrisali sada? Svi su izgledi da će tako biti.

Ipak, na pučini okeana uslovi nisu isti. Morsko dno nalazi se na velikoj dubini pod ogromnim vertikalnim naslagama vode. I može se pomisliti da će se oslobodeni elementi izgubiti u njima. Zaista, neki misle tako, iako postoji postulat objavljen od Lavoazijera, a pre njega još i od Lukrecija: „Ništa se ne gubi, ništa se ne stvara“. Pa da li su te vodene mase pritisnute tu za svagda, u toj prividnoj nepokretnosti? Ne. Vode, čak i one najdublje, žive i evoluiraju, premeštaju se, osciliraju. Njihove struje nose sa sobom mnogobrojne elemente koje u sebi sadrže, baš kao što krvni potisci prenose krvna zrnca. Okean je kao neki ogromni gradski trg ispunjen živim pokretima ljudskih masa, neprekidnim promenama, migracijama i kovitlanjima. Time se objašnjava činjenica što se nasred Tihog Okeana, više nedelja posle eksplozije, na dubini od pedeset

metara pojavila koncentracija radioaktivnih čestica sto dvadeset puta veća nego na površini, a na tri stotine metara dubine trećina od ove bila je još uvek i mnogo doznije. A zašto i otkud to? Na pedeset metara ispod površinskog sloja postoji struja, koja je kaptirala sve slobodne radioaktivne čestice, ili još tačnije, na toj dubini struja obično nosi beskrajanu količinu planktonskih vegetalnih i animalnih mikroorganizama, koji su postali vektori radioaktivnih čestica koncentrisanih u svojim protoplazmama. Pominjući ovo, dodirujemo jedan od najvažnijih procesa difuzije i fiksacije tih elemenata kroz okeanske prostore.

Velika koncentracija mineralnih produkata u podmorskim organizmima fenomen je dobro poznat. Zna se da izvesni mekušci koncentrišu čestiri hiljade tri stotine puta više bakra, šest hiljada devet stotina puta više fluora, da takozvani kopepod nagomilavaju trinaest hiljada puta više silicijuma nego što ih sadrži sama morska voda u kojoj žive. Zna se da vodeni biljni svet, a naročito morski biljni svet može sakupiti do četrdeset hiljada puta više fosfora nego što toga ima sama voda u kojoj žive, da svi ti mikroorganizmi koncentrišu u jodu značajni procenat svoje čiste mase, do jednog od sto svoje suve težine.

Tako dolazimo do rezultata da ukupnost izvesnih mineralnih elemenata, sadržanih u jednom kubnom metru morske vode, može se teorijski koncentrisati u jednom kubnom santimetru ili u jednom gramu žive supstance. A zna se već da produkti topljenja, odnosno radioaktivnog zračenja, imaju jako razvijenu naklonost za tim velikim koncentracijama.

U slatkoj vodi planktoni i vlaknaste alge sposobne su da zadrže u sebi radioaktivnost deset hiljada puta veću nego planktoni drugih voda. Zapaženo je da je posledica radioaktivnih ubacivanja

u vode izvesnih ribnjaka zaustavljala morfološko razvijanje riba, da se njihov vek skraćivao, i da su dve vrste riba — *Pomoxis annularis* i *Moxostoma aureolum* — bile uginule. Što se tiče koncentracije radioaktivnih elemenata, ona može dostići dvadeset hiljada, pa čak i trideset hiljada puta veću od normale; te cifre variraju za svaki određeni izotop, prema životinjskoj vrsti, prema fiziološkom stanju i uslovima sredine. Ako se ubaci jedna crvena ribica u sud koji sadrži produkte topljenja uranijuma, stroncijuma, barijuma, riba će ubrzo skupiti u sebi radioaktivnosti sto puta veću nego voda u koju je puštena, jer će se koncentracija radijskog zračenja pojačati u njenim žljezdama, a naročito u njenim arterijama i u krkljuštima, gde može biti od dvadeset do sto puta veća nego u mesu.

Morska fauna pruža nam izvanredne primere. Posmatranja na Bikiniju daju nam dokaze da su ribe-travojadi apsorbovale deset puta više radioaktivnih elemenata nego ribe-mesožderi, nesumnjivo zbog akumulacije radioaktivnosti alga, koje ovde ribu konsumiraju.

Razume se da ovi primeri pokazuju takođe da u mnogim slučajevima ovo pojačavanje radioaktivnosti ne dovodi u pitanje sam život ovih bića. On ostaje često kompatibilan sa njenim održavanjem. Ali ima slučajeva gde je zapažen i jak mortalitet kod mladih lososa, pošto su primili radijaciju. Smrt obično nastupa šest meseci posle zračenja, verovatno kao posledica uništenja tiroidnih žljezda.

Slično tome, japanski naučnici Macubara, Hirokava i Araki dostavljaju da se u okolini Hirošime, od 1946 godine jako povećao mortalitet morskih školjki. Oni su još ukazali da se u japanskim vodama, zbog američkih atomskih eksplozija, povećala radioaktivnost u krkljuštima tunjeva, i to barijum na 140, stroncijum na 89 i uranijum na 237.

Iznoseći ove cifre, nije teško ukazati na opasnost koja preti čoveku od ove koncentracije radioaktivnog zračenja u okeanima, a ukazuje naročito na veoma ozbiljne posledice koje mogu pro-

izici iz tih radioakumulacija kod algi, planktona i riba seljaca.

Moramo se potsetiti da ribe raznose svoju radioaktivnost širom okeana, one je prenose često na daljine više hiljada kilometara. Zna se da ribe lososi iz oblasti Adura dolaze čak do irskih obala i da im je tu glavna paša i njihovo tovljenje. I sad posle neke eksplozije atomske bombe kod Adura, nekoliko nedelja doznije može se dogoditi da spokojni irski ribar uhvati neku od tih riba, zaraženih ubitačnom radioaktivnošću, a da nema ni pojma o tome.

Zaista, ljudi još i ne slute kakve sve posledice mogu biti od tih radioaktivnih zračenja, jer je vrlo kratko vreme od kako se sve to ispituje i posmatra.

Može nam se prigovoriti da morska voda sadrži normalno 10 — 15 g. radijuma na litar, i da bi bila opasna sadržina radioaktivnih elemenata potrebno je da se ustroju. Uveravaju nas da je to samo jedna neostvarljiva hipoteza, i mi možemo u to verovati. Ali to radioaktivno rasipanje ne sprovodi se kao što se komadić šećera rastvara u vodi. Ono se ne rasipa, ono se koncentriše, zaustavlja u gomili baš u onome što je naša hrana ili hrana ribe koju ćemo jesti. Dakle, baš u onom što će ljudski organizam unositi u sebe, i šta će se onda dogoditi sa nama? Bolje je da se o tome ranije obavestimo, nego prvo da iskusimo na sebi.

Posmatrano sa jedne druge tačke gledišta ovo pitanje, reći će nam se da će okean ostati pred našim očima po svoj prilici većito isti, mada zatvoren atomskim česticama. Uveravaju nas čak da će nauka pronaći jednog dana sredstvo da neutrališe te uzročnike. I to je jedna hipoteza, ali postoji jedna sasvim druga izvesnost, naime da su ljudi sačuvali respekt prema izvesnim stvarima i da od njih ne bi trebalo nikada da odstupe. Okean zaslužuje da bude čuvan od nas samih, jer on čini deo nas, dobar deo planete na kojoj živimo, a iz njega je izblila i prva iskra života. Okean ostaje pred našim očima ono sveto i čisto mesto, koje nije obesvetilo do sada n-kakav ubilački zametak. Bio je i ostao devičanski čist izvor ljudskog života. Zato, ostavimo mu i dalje to značenje i tu ulogu.

Rože Hojmi

GLASOVI MLADIH

ZAVJERENIČKA SEKVENCA ZA JAMES DEANA

u ništa
pretvoren u samo malu zavjeru u jednostavno ništa
u ništa koje ne postoji
u besmisleno ništa
u teško ništa u izvjesna vrata tako tijesna u jednostavno ništa
pretvoren u ništa

u ništa
na velikom drumu neke svoje države u ništa
i zaista u ništa jaukom obaraš u ništa zaustavljenu brzinu
u beskonačno ništa koje te ne razumljuje i ne sluša
u neizvjesno ništa koje te ne mazi
u pobunu kojom se ne probijaju zidovi samo zidovi njezina plača
u malim travama gdje su ljudi spavali samo slatko
pretvoren u ništa

u ljubavnoj pjesmi izvjesne uršule
u čeličnoj konstrukciji najnovijeg porsha
u brzini što mijenja pamćenje o stvarima
pretvoren u ništa
u bezimeno ništa
zar onaj koji je maštao o jednoj ana-mariji
zar onaj koji je osvojio sve hollywoodske bossove
zar onaj koji je osvojio velikog eliu
zar onaj plavokosi
mališan
u sniježnoj livadi svoga mraka
pretvoren u ništa

i zar nestaje
u nemogućem sistemu ljubavi i zla u sistemu njezine prevare
u esperantu tišine koja ništa ne razumljuje
plavokosi dječak
zar nestaje

zar nestaje
povjerenje njezine ljubavi
bez gospodara sunce velike daljine
plavokosi momak bez žane dolina jutro zvijeri svake zore
taj čovjek na svijetu
izgubljen

zar nestaje
u moru more nestalno
zar uvijek more nestaje

pretvoren u ništa
u bezimeno ništa
u moru tamnom more umorno
u dobroj zemlji samo lanjski snijegovi

i zar nitko noć ne doziva
svježinu prvih bolova svijet izgubljene nježnosti
u moru tamnom osamljeno sjećanje
o plavokosi
veliki fenikse sna orfeju bez glasa i nježna noć i produžena
tama
prostrana zemlja svoje čiste smrti

u moru samo more
u golom prostoru ovom sunce na kolac nabijeno.

Dorđe Janjatović

O, kako da ih ne znam, vjetro, ta manite se,
Svijetli Kesten i Bagrem Bijeli s nadimkom Trom
Dobri su, kažete, dobri, zaista dobri su ljudi
I vole ptice, o zar, ko bi se nadao tom.
Pod svoje krošnje su skrili, od koga ste to čuli,
Od kiše dva stara konja a da sami kad grom
Udarilo je blizu nisu se ni trgnuli...
Hrabri i dobri ljudi, kesten i bagrem trom.

Miroslav Milinović

DALEKA JATA

Pre mnogih izmišljenih stola bejaše pesme
Sve posle nje imalo je obala
I u kalendaru mučenika
Došla su godišnja doba, vuci i tama nas ogledala
Kako se daleko čuje mrtvim satima rike

Postojimo prijatelju ovde ja i ti kao leta
Žvačemo suve dane i napuštena stada
Jedinom srpskom gorom velika zmija šeta
To deca plaču pored zatvorenog grada
I crna ruža u pustinji cveta

Ukrštenim noževima delim magle od dalekih jata
I dugo se molim sav krvav za oproštenja
Samo mrtvi su pobjednici rata
Snegovi ostavljaju za sobom davnih vekova stanje
I ljubav nerođenog brata.

JEDNA IE MOJA PESMA

I živi ona sa mnogom kao žuta klica bolesti tamne ko smola
Ona, devojčica mrtva, na lišću koje je vetar odneo
(Čobani palili kose na polju kraj mrtvog voja)
Niz gorku travu jesenju sa vranama sam te kleo
A potom te svetom jurio niz doline vučje
Pesmo bez doma, topli dime praistoriske vatre
Čija to koplja vidim kroz snegove
Kroz sledene godine danas nepovratnije nego juče
Jer i mesec uiavljen između vrba
U vrelom kotlu kuvaju Gigan kraj bele šatre
U tebi zaboravljena tamnica mrtvih jauče
(Rasle su iste trave, plavile iste vode po redu kao istorija
Na zaboravljenom pesnikovom grobu odmarala se jata)
Ko bi izbrojao sve ludake koji između suvog hrasća
Drže posmrtno govore u ime nekakvih prostorija
I katanaca bez vrata
Ko bi mogao ja nam vratiti
Žute dukate naših dedova iz voštanih vajata
Onda krvavo do ujedanja zakukati
Jedina moja pesmo
Kamena ruko prolizala na grobu dva zavađena brata.

Lujo Demojčić

PRICA „KNJIŽEVNIH NOVINA“

Branko ĆOPIC DJEČAK PRED OKNOM TIŠINE

Dječakov svijet, dotada utvrđen i poznat, sastojao se od njegove uže porodice, komšija, nešto kumova i prijatelja, par glagoljivih tetaka i trojice-četvorice dječaka školaraca koji bi svako jutro prokasali kraj njegove kuće zadirkujući vezanog psa. Toliko se moglo imati u ovome tihom zaseoku sklonjenom u pitomoj dolini između niskih bregova.

Ali otkad mališan počeo da ovcama i odmače se u brdske pašnjake poviše zaseoka, njegov svijet naglo počeo da se mijenja i da svakim danom stiče drukčije lice. Najprije se u njega naseliše dvije-tri crkve, spokojne i bijele na pjegavim padinama dalekih sela, iz-raste, na samoj ivici, plavičast staklast vijenac svjetlošću izbrisane planine, a sasvim blizu, pred samim dječakovim nosom, prosuše se tuda stada s razvikanim čobanima i tamnim psima, stogovi žita i sijena i usamljeni hrastovi po međama. Tu negdje, iz neodređene daljine, brujao je marljivo i mlin potočar, sakriven u nizini za nekog šumarka.

Inače, svakog dana, javila bi se u tome njegovom proširenom svijetu poneka novina: prošao bi drumom natovaren starac prosjak, zabijelo se u daljini nov krov ili bi se nad susjednim brijegom zgomilale ogromne gomile oblaka unoseći stravičnu vrtoglavicu i nemir u mališanovo glubije srce.

— Šta li će sad biti?!

Ipak, najveće iznenađenje donio mu je bradati slikar skitnica u apostolskim sandalama. Pri prvom susretu on je naslikao i djetetu poklonio jedno veliko krošnjato drvo, osamljeno i tužno na nekoj bezimennoj poljani. Gdje je ta poljana i koje je to drvo, to mališan ne bi umio da kaže, ali otada je, na tome četvrtastom komadu iscr-tane hartije, živjelo pomalo svako drvo iz okoline i slutila se tišina svih poljana koje je dječak vidio na javi i u sreću.

Trebalo je, možda, na nekoj slici nacrtati još kuću, brijeg, ovce i oblake, pa da čitav mališanov svijet, udvojen i tih, počne da živi na toj začaranoj hartiji nekakvim svojim postojanim čistim životom, pošteden svih promjena, a ipak nerazdvojno i čvrsto vezan za sve ono što živi, kreće se i blista svuda oko dječaka.

Već od toga prvog susreta, slikar čudotvorac vezao je mališana uz sebe i on je, opčinjen, kad god bi mogao, zapristajao za mađioničarem ispod čijih je boja i olovaka nicao i stvarao se svijet mnogo uvjerljiviji i uzbudljiviji od onoga u kome se dijete kretalo.

U slikarevim kućama mogao je živjeti ko god hoće, koga god mališan sam naseli, iza kuće se slutio voćnjak s dječakovim omiljenim jabukama i s djecom koja su vinila iza ograde, a na svakom drvetu lako se moglo naći nezgrapno svračje gnijezdo.

Slikar je olako i bezbrižno stvarao, prepravljao i dograđivao svijet oko sebe, tako da bi dječak u ponekom trenutku s jezom zastao kao pred tajnom primamljivom opasnošću. Šta će biti, ako jednog dana neoprezno, zamadijan i obnevidio, mališan i sam ude u taj slikarev svijet i u njemu se izgubi i zaluta ne nalazeći više nikad puta da se vrati u ovaj ovamro život, promjenljiv i nestalan, pun larme, pokreta i dragih znanaca.

Stidljivo i sa strahom odbijao je sva slikareva nagovaranja i pokušaje da naslika ovoga, njemu toliko privrženog i milog dječaka. Bojao se da bi istog trenutka, čim oživi i pogleda sa slike, zauvijek ostao zarobljen i u vlasti ovoga čudnog stvaraoca, bez mogućnosti

da se više ikad odvoji od njegovog vječitog svijeta gdje nema ni umora, ni bolesti, a ni bezbroj svakodnevnih radosti.

Te jeseni, s prvim cvijećem vrela mraza i kratkotrajnainja, dječakov djed pao je u postelju i više nije ustajao. Tek jednog jutra, uz bljesak snijega, njihovo dvorište okitiše crkveni barjaci s krutim bradatom svecima, sinu zlato krstova i oštro zamirisa smrčeva smola nova sanduka. U toj nesvakodnevnoj gužvi neko uhvati mališana za podbradak i podiže mu glavu put magličasta neba prozeta zamorno sivom svjetlošću.

— Dušo, umro ti je tvoj djed.

Svega ostalog što se toga dana desilo dječak nije želio da se ikad više sjeća: gaganja kroz mokar snijeg, sanduka koji tone u ružnu jamu od ilovače i ubistvenog bubnjanja teške zemlje. To je bilo, ali neka ga više nema.

Poslije toga nekoliko dana živio je, nezapažen, u stišanom i opustjelom svijetu roditeljske kuće, sve dok se jednog jutra ne pojavi bradonja, vedar i oprljen mrazom, s dugim šalom oko vrata.

— Hajdemo, momče, da prošvrliamo.

Izveo ga je u svijet sav zablješten bijelim i plavim sjajem. Sve je bilo zavijeno i zaravnjeno, ostao je samo snijeg pod jutarnjim suncem i prozirno istanjeno nebo bez ijednog oblaka. Sve je izbrisano i zaboravljeno. Kud li samo ode višednevna čamotna tuga?

Kad su se ispleli na golo brdašće poviše kuće i našli se pred bijelim prazničkim beskrajem, bradonja otvori svoj veliki blok, izvadi jedan karton i pruži ga dječaku:

— Drži, to je za tebe!

Mališan je zanjemio. Sa velike slike gledao ga je njegov djed, živ, zdrav i nasmiješen kako je samo on to umio u nedjeljna prijepodneva kad bi došli kakvi gosti.

— Dopada li ti se, a? To sam skicirao jedne nedjelje kad je starac sjedio pred seoskom birtijom. Virio sam kroz prozor, sa sprata, i slikao. A ovih dana... doradio sam ga za tebe.

Dječak nije umio ništa da mu odgovori, samo je s tugom i ljubavlju gledao u svog voljenog dedu. Evo ga, i on je, dakle, zahvaćen čudotvorčevom rukom i prenesen u njegov postojani svijet gdje se ništa ne mijenja i ne umire. Naselio se tu i ostao zauvijek nasmiješen, dobar i zdrav. Više od njega ne mogu ni bolest, ni jesen, ni ljudi s krutim pozlaćenim barjacima. Sve je to ostalo na polju, nepotrebno i slučajno, odbačeno da teče i prolazi, a samo starac, voljen i mio, našao se s druge strane.

— Deko, plakao sam svake noći za tobom, a niko to u kući nije znao.

Djed se samo zagonetno smješkao, znao je on za sve to.

— Deko...

Sljedecu tajnu nije trebalo glasno ni izgovoriti, djed je već pogadao o čemu je riječ. Slikarevom rukom on je tu bio stvaran za svog unuka, samo za svog unuka, i neosjetno, neuhvatljivom strujom, preliwao se u dječakovo srce. Nije tu trebalo riječi.

Toga dana, prvi put bez otpora, dječak je mirno dopustio da ga slikar portretira. Sjedio je na nekom panju, na svojoj kapi, tršav i plav, malčice zamišljen gledao u izbrisano graničnu između neba i planine i bez tuge osjećao kako se neosjetno pretapa u smireni vječiti svijet s onu stranu, iza varljive igre svjetlosti i sjenki.

MUZIKA

OSETITI I RAZUMETI

Nastavak sa 7 strane

ame poslužiti kao elementarno gramatičko uputstvo za razumevanje principa jednog muzičko-jezičkog sistema čija ozbiljnost i doslednost pretpostavki nije još nikakvo jemstvo da će emocionalni odziv društvene muzičke svesti opravdati grandiozno muzičko-gramatički podvig Šenberga i njegovih vrsnih sledbenika (Berga, Veberna i drugih).

Zaista — da krenemo odmah u samo srce pitanja — koji su uslovi da jedan određeni stil ili tip razumno sazdanog muzičkog oblika bude primljen, emocionalno usvojen, da bude bar za jedan obrazovno homogeni društveni sloj uzbudljiv? — Čini mi se da mogu odgovoriti u tri tačke: 1) potrebno je da u šematskim okvirima izvesnih dobro poznatih i ustaljenih muzičko-jezičkih obrazaca, blezne i nešto novo, neočekivano, iznenađeno, nepoznato, jedan val ličnog izuma, konkretno originalnog muzičkog „govora“, ali ne toliko tuđ estetski ustaljenim i uvedenim obrascima da slušalac mora izgubiti svaku podlogu kontinuiteta sa izražajnim formulama koje su mu već poznate; 2) potrebno je da estetski doživljeni tonški obrasci, pored sve svoje visoke muzičke specifikacije, tj. jezičke stilizacije, očuvaju bar unekoliko primetne karakteristike onih prasluka i prototipova muzike koji iz celokupnog zvučnog fonda stvarnosti, iz sveukupnog auditivnog iskustva sluša-očeve, dejstvuju na njegovu svest kao izvesni simboli, kao pojave naslućivanih značenja, kao vrednosti (i, recimo odmah, uzbudljive vrednosti) koje slušalac nužno dopunjava svojim vizuelnim iskustvima, stičući tako celinu jedne kompleksne slike sveta, koji je vazda čoveku izvor emocija; najzad, 3) potrebno je da je potencijal sluša-očeve mašte za asimilovanje tonških struktura sličan i srodan potencijalu mašte stvaraoca muzike za inventovanje (izmišljanje) tonških kombinacija, iz kojih je sazdano njegovo delo.

Radna drama sluša-očeva tu tek počinje, jer mi na svakom koraku možemo konstatovati raznovrsnost emotivnog reagovanja raznih ljudi na isto muzičko delo. No, kako je muzičko delo nastalo pod dejstvom stvara-očevog ličnog ukusa, koji vazda vuče korena iz čitave emotivne prirode ličnosti, prirodno je da će unutarnji kontakt sa emotivnim tonusom dela uspostaviti ne svaki već samo onaj slušalac koji

je u tesnom i živom kontinuitetu procesa društveno-istoriskog nastajanja i fiksiranja jezičkih kombinacija elemenata muzike. Na visokom stupnju razvika tehnike muzičkog izražavanja i ljudskog smisla za praćenje emocionalnih i idejnih impulsa formacijama te tehnike prevaziđeno je načelo narodnog jedinstva, tu više ne deluje bratstvo suseda, sugrađanina, zemljaka. Još je to samo rezervat folkloru, ali ta muzika se ne kreće, ona po inerciji perzistira i još uvek odoleva navalil životnih iskustava u svet muzike. Međutim, naše je pitanje drugo: imamo li po-

uzanih podataka da stvarno otkri-vaemo emocionalni svet dela a ne da mu proizvoljno imputiramo svoj sopstveni afektivni svet? — Ja mislim da je umetnikov govor samom savršeniji, izgrađeniji vid našeg sopstvenog. Mi nikada u tonskim slikama ne bismo mogli naći ista uzbudljivo, kada te strukture ne bi poticale iz životnog iskustva kompon-zitorovog, iz preobraženih prasluka i folkloru, ali ta muzika se ne kreće, ona po inerciji perzistira i još uvek odoleva navalil životnih iskustava u svet muzike. Međutim, naše je pitanje drugo: imamo li po-

No estetička emocija sluša-očeva ne miruje. Ona neminovno vuče svest ka uopštavanju. Šta je to? Slobodni raspolod asocijacija pret-stava, slika sećanja ili mašte? — Da, ali na sasvim čudan, osoban način, kakav se izvan sfere umetničkog doživljavanja skoro uopšte ne javlja (na putevima diskurzivnog, naučnog i filozofskog mišljenja taj fenomen samo može pret-hoditi tokovima misaonosti). Sluša-lac dospeva u jedno izvanredno sabrano, usredsređeno, lucidno stanje budnosti, stanje pripravnosti za svaki duhovni pa i misaoni rad, i ta tenzija svesti, taj maksimalno mobilizovani njen rezervni sve-ukupni fond ne razrešava se ni ti koje konkretne pojmove, sudove i zaključke. Ja ću biti slobodan da kažem: slušalac je dospeo u područje opšte duhovne pa dakle i misaone, recimo i filozofske, recl-mo i moralističke klime svog kom-pozitora. I tu, onda, ponova ono pitanje: imputira li on kompozitoru svoju sopstvenu duhovnu atmo-sferu, predele svoje rodene idejno-sti, ili otkriva, upoznaje taj najviši, najapstraktniji sprat svesti onoga koji je njegovu sadržinu znao transformisati u gole, bespojmov-ne tonske slike? Odgovor: ako je poneki (neka bude, redi, ali onaj pravi) slušalac uspeo da otkrije specifični i uvek vrlo kompleksni emocionalni karakter jednog mu-zičkog dela, on je već samim tim stupio na prag one oblasti u kojoj počiva misaoni korelat te osećaj-nosti, mislačka klima nosioca te osećajnosti. Valja preći taj prag, i pravi slušalac to uvek i čini, sve-stan kvalitativne suštine tog feno-mena ili ne. Otkrivši, dakle, su-bjektivnu emocionalnu atmosferu dela, slušalac naslućuje a zatim i upoznaje čitavu misaonu klimu svog kompozitorskog rodaka. Sada je posle onog „osetiti“ nastupio sta-dium dubljeg prodiranja u samu srž muzičkog dela, razumevanje dela kao izraza jednog ličnog inter-griteta. Na novom smo, višem stup-nju razumevanja, i on, taj kvalita-tivnim skokom dostignuti viši stu-panj razumevanja, — to je valjda očevidno, — ne predstavlja nika-kvo vraćanje na ono prvobitno raz-umevanje: elementarno poznavan-je gramatičkih osnova muzičkog jezika. A u tome i jeste dijalek-tičnost našeg novog naslova iz ele-mentata starog.

Sava Sumanović: Bagremovi kraj potoka

Pavle Stefanović

FILM

SA PULSKOG FESTIVALA

KONTAKT SA PUBLIKOM

Pulski festival je velika smotra kontakta našeg filma sa publikom. Deset dana stotine raznih autora i producenata slušaju kako reaguje arena: hoće li pozdraviti, ismejati, ostati ravnodušna? Taj kontakt je posebna vrednost festivala. Tvrdi se da je i to jedan od razloga zašto treba seliti festival iz Pule: masovni skup gledalaca u amfiteatru Vespazijana da svojim reakcijama neobičnog formata sugestivno utiče na estetiku u žiriju i kritičare u trinaestom redu partera. Da je to sugestivno delovanje često tako diskretno da ga oni koje taj povetarac gigantske publike za ledima povija u ovom ili onom pravcu, nikako nisu spremni da priznaju. Da to nije zgodno, da široka publika ne sme da bude merilo i orijentacija jedne umetnosti.

All osluškivanje tih reakcija predstavlja dragoceno iskustvo. Uvek se kaže da je publika arene impozantan skup ljudi. Iako ostaje pitanje: šta je to publika. Ili: ko je to, konkretno, masovno zviždač našim najboljim filmskom stvaraocu Boštjanu Hladniku i zašto?

To su, kažete, bile pulske domaćice, mornari i direktori bioskopa. A u nekom drugom mestu publiku će sačinjavati rudari, železničari i gimnazijalci. A u trećem mestu biće u bioskopu najviše zemljoradnika i dece. Šta je to onda — publika?

Često — publika je fantom koji se pojavljuje u napisima i onda: zahteva, odobrava, odbacuje. Niko sa njom nije razgovarao. Ona uvek čudno iščili čim počnete da razgovarate sa njenim pojedinačnim piccima. Ta stoglavna jednoglasna azdaja ima post fest (ival) u sto posebnih glava. Kako li bi se tek pulska sestra čudovišta iz Lok Nesa u pojedinačnoj anketi pedantnog novinara rasplala na dvanaest hiljada posebnih nesastavljivih glava! Jer se jedna te ista Vesna II dopada nekom zbog Vesne, nekom zbog pesme, nekom zbog snega, nekom zbog Sama a nekome prosto zato jer se u njoj prave civeci sa nezakonitim detetom.

Ponekad zbir svih, različito motivisanih (zadovoljenjem različitim individualnih potreba i želja stvarnih), pojedinačnih zadovoljstava procveta u masovne ovacije Radetu Markoviću na koje smo svi ponosni.

Ponekad — film na koji „smo svi ponosni“ pobere zvižduke takve da se Bojan uopšte ne čuje.

Publika nedeljom, to znaju ljudi u pozorištima, sasvim je drukčija od publike koja dolazi sredom. Razlikuju se i popodnevna od večernje, premijerna od reprizne, „centralna“ od periferijske, i zatim, od komada do komada, od žanra do žanra, svaki ima svoju posebnu publiku i opet: premijersku i repriznu, popodnevnu i večernju.

Priča postaje dosadna i naizgled se ponavlja ali treba dodati da se publika u bioskopima razlikuje leti i zimi i da, to će vam svaki bioskopski razvodnik reći, subotom kad pada kiša u bioskop dolazi mnogo više parova nego inače.

Zato je vrlo hrabro izjaviti da se nešto dopada publici ukoliko se ne radi o izuzetno jedno-

glasno usvojenom filmu kao što je „Jedan dan života“. Inače, publika se rasklojava, podvaja: na manje i više obrazovane, manje i više malograđane, mlade i starije i tako dalje.

Svojom masovnošću publika u areni koriguje na izvestan način eventualne osobenosti i različitosti mnogobrojnih publika: sve ono što bi u nekom gradu dolazilo deset dana da vidi neki film skup se na jednoj pretstavi u areni: ljubavnici kišnih subota i popodnevni penzioneri i deca koju inače puštaju u kino samo nedeljom pre podne.

U vanredno akustičnom amfiteatru okuplja se najmanje dvadeset pet do pedeset puta više ljudi nego što ih ima bilo gde na prosečnoj bioskopskoj pretstavi. Slušajući njihove reakcije filmski stvaralac kao da se nalazi pred nekim neobičnim pojačalom. Ko ne voli da sluša kako diše publika za vreme njegovog filma? I uzdah i zvižduk prima se k srca. I makoliko se pravio olimpski nezainteresovan, potrudie se svako ko je slušao svoju publiku da sledećim filmovima poveća broj uzdaha, i da nečim odobrovolji one koji bi zviždali.

Ovo nije ni poziv na saobraćavanje ni apologija prosečnosti. Već je pomnjana priča o nepostojećem vajar — astvatici koji bi svoje tek završene skulpture zakopavao u zemlju jer ga ne zanima publika. I teško pristupačnim delom autor želi da komunicira. Zato se filmovi — eksperimenti kao što je „Fantastična balada“, „Na livadi“ i „Koliko je sati?“ moraju projicirati u salama sa brojem sedišta nešto manjim od 12000. Treba i Hladniku i Marksu i Miki Jovanoviću omogućiti da oslu-

škuju reakcije svoje, dobronamerne i obaveštene, publike.

Jer: iako joj ne treba biti poslušna, publiku treba slušati.

Publici se može ugadati, ali se publika može i voditi. Lep primer za to je grohotan smeh koji su u Puli izazvali tekstovi „Pop Cira“. Pokazalo se da inteligentna režija može publiku sasvim daleko jednom arhaičnom i lokalizovanom načinu govora, učiniti prijemčivom za taj govor. Da učini, da ta publika čiji svaki pojedinačni pripadnik ništa ne bi razumeo da se na pulskoj ulici nade slučajno sa starinskim vojvodanskim sveštenikom, vanredno osetljivo i sa razumevanjem reaguje na iste takve tekstove njoj jedva poznate bradate kreature na filmskom platnu.

Oduševljenje koje izaziva svaka pojava Radeta Markovića u areni navodi na ideju da bi se šarm tog glumca mogao izvanredno iskoristiti za složeno delovanje na publiku. I film teže pristupačan širokoj publici prošao bi kod ove uz pomoć popularne Radetove pojave. Publika u njega ima poverenja, ona bi za njim pošla i u teže suptilnije probleme koje inače nerado gleda i sluša.

Arena pruža i jedno strašno iskustvo: udvadesetostručne pogrešne reakcije. Strašan, srdčan smeh iz stomaka na mestu na kome si predvideo da publici zaigra srce u grudima! To se desilo u filmu „U kanjonu Tare“: posao triftera — pratioća drveta koje ide niz vodu delikatan je i opasan, sa kliskog balvana čovek se začas nade u vodi. Spiker sugeriira publici opasnost, a ona se, čim neko padne u vodu — smeje. Zato što je, ne odmerivši tačno, umesto da dramski zategne jedan

Ilustracija Aleksandra Klasa

pad, reditelj pustio svoje junake da svaki čas padaju u vodu pa je ispalio da ti ljudi nisu u stalnoj opasnosti nego su nespretni.

U filmu „Mali čovek“ na osetljivom mestu scenaristi su smestili repliku dečakove majke koja sadrži oštar kritički tekst: od plate se ne može živeti, mora se raditi honorarno. To majka kaže u odbranu sebe, prebacujući na savremene uslove života deo odgovornosti za odsustvo brige oko dečaka. Međutim prethodni režiserski postupak sugerirao je da se ona bavi prostitucijom i publika se — na mestu koje treba da otkrije saodgovornost društva i za tu majku osvoji bar malo saosećanja — smeje, jer pogrešno shvati tekst „honorarni rad“. Kada majka dočigne izlazi iz sobe, mangupi iz publike viču: ide da radi honorarno! Tako je masovna reakcija amfiteatra otkrila grešku režije.

Kao što se novi mostovi za probu opterećuju nekoliko puta više od svoje nosivosti, tako amfiteatar — amplifikator korisno otkriva autorima i producentima pukotine njihovih finalnih prozvodnja koje se pre polaska u publike mogu zakrpati žiletom i acetonom. Ako se mogu.

Publika, množina koja ne postoji pojedinačno, poučno se ponaša i treba što češće biti sa njom. Treba je se bojati, treba je začikavati, i voditi, i golicati ponekad kao malu bebicu.

I voleti je, i uživati, ali joj se nikad ne pokoravati.

Dušan Makavejev

ČAT. Inače, da Makavejev ume da govori slikom već je i ranije zapazeno; ona je ovde nabijenija smislom i izražajnijom nego ikada. Šta je samo što nepreciznosti u montaži smetaju tečnom pričanju i što inače dobro gradiranje naracije trpi od suviše epizode sahrane zeca koga je skitnica nehotice ubio u svojoj igri. Film ima još jedan neosporni kvalitet: Dragoljub Ivkov, izvršni pantomimičar i vanredno izražajna fizionomija, u naslovnoj ulozi.

Ozbiljan takmac Makavejevu na Pulskom festivalu bio je Marko Babac, autor filma DRVENI KONJIC. To je dirljiva priča o devo-

pred zidom ljudske izolovanosti, uzaludnosti i prolaznosti susreta polova. Prva polovina KAVEZA sadrži nekoliko kadrova kojima po izražajnom intenzitetu i dinamičnim valerima nema ravnih na ovom polju kod nas; druga je preopširna i pretstavlja osetan pad. Autor treba da ima u vidu da čak i teme lišene racionalnog zahtevaju doslednost u likovnom uobličavanju; drugi deo sastoji se od niza umetaka koji po štimungu, fakturi slike i stilu ispadaju iz konteksta. Stilski ne odgovara ni prolog filma.

Peostali filmovi imaju sa onim gore pomenutim zajedničko samo to što su fotografski neujednačeni i laboratoriski nečisto obrađeni. Izdvajaju se od njih ili statičnošću i paralaštvom (METAMORFOZA Marka Babca) ili nedorečenošću (SREĆA MALIH MIŠEVA Dragoljuba Ivkova) ili nedostatkom jasne koncepcije (ORFEJ Arse Miloševića) ili pak (novosadska PRIČA NASHI DANA) jevtinom osnovnom idejom.

Dušan Stojanović

PISMA UREDNIŠTVU

Druže Uredniče, Zao mi je što moja interpunkcija (reč je o zapeti) u prošlom odgovoru nije pažljivo prenetu u štampu. Verujte, nije to iz povredene sujete jednog nastavnika i pred završnom godinom studenta jezika, već zbog mogućnosti moje kompromitacije. Nalume, moć skromni, ali jedinstveni rad „Vrednost zapete kao umetničkog sredstva“ povoljno su primili i predložili za štampu visoki stručnjaci na našem fakultetu pa će mi biti neprijatno kad u „Književnim novinama“ otkriju nekoliko težih i nekoliko manjih grešaka u primeni zapete. Izvinite zbog ove primedbe.

27. jul 1957

S poštovanjem
Žarko Ružić

KNJIŽEVNE NOVINE

List za književnost, umetnost i društvena pitanja

Uredivački ošbor:

Oto Bihalji-Merin, Miloš I. Bandić, dr. Mihailo Marković, Peda Milosavljević, Dušan Matić, Tanasije Mladenović, M. Panić-Surep, Vicko Raspor, ing. Rajko Tomović, Risto Tošović, Eli Fincl.

Urednici:

DUSAŠ MATIĆ I TANASIJE MLADENOVIC

List izdaje Novinsko-izdavačko preduzeće „Kultura“, Beograd, M. Pijade 29. Redakcija: Francuska 7. tel. 21-000 tek. račun: 10 — K. E. 32 — 2 — 208

List izlazi svakog drugog petka. Pojedini broj Din. 30. Godišnja pretplata Din. 600, polugodišnje Din. 300 za inostranstvo dvostruko

Tehničko-umetnička oprema Dragomir Dimitrijević
Odgovorni urednik Dušan Matić
Stampa „Glas“, Beograd, Vlakovićeveva 8.

Amateri u Puli

Naš amaterski film dobio je prvo značajno priznanje van okvira svoje organizacije: dela mladih autora-neprofesionalaca bila su ove godine prikazana, a jedno od njih i nagrađeno, na Festivalu jugoslovenskog filma u Puli. To svakako nije mali uspeh, čak i kada se ima u vidu da naš amaterski film još nije dostigao međunarodni nivo. Jedina tamna mrlja na toj afirmaciji je činjenica da su na Festivalu učestvovali samo Beograđani i Novosadani. Greškom Saveza foto i kino amatera Jugoslavije (o kojoj ništa određeno nije moglo da se dokuči) amateri drugih gradova nisu ni primili pozive organizatora. I mada je kinoklub „Beograd“, čiji je sedam od ukupno osam filmova bilo na programu, vodeća amaterska organizacija kako po nastojanjima tako i po dostignućima, nesumnjivo je da se bez učesća Zagrepčanina Mihovila Pansinija nijedna revija neprofesionalnog filma kod nas ne može smatrati reprezentativnom (drugi naš eminentni amater, Boštjan Hladnik, prešao je u profesionalce). Pa ipak se piscu ovih redova čini da o nekim filmovima koji su bili prikazani u Puli vredi govoriti. Zato je

Ljubav kroz nevidljiva pregrada: Dragan Ivkov — skitnica Antonije i Anja Baskovac — lutka u filmu „Antonijevo razbijeno ogledalo“

izdvojio četiri dostignuća koje smatra natprosečnim i daleko uspelijim od ostalih.

Antonije je skitnica sa srcem pesnika: šampion klikeraša i idol gomile dece iz predgrada, koji jednog lepog dana otkriva svoju uspanu lepoticu — lutku u izlogu neke krojačke radnje. I on, virtuosu pirueta na trotoaru i svirač na imaginarnoj mandolini svoje noge, čudotvorac koji nalazi zečeve u pesevima odrpanog žaketa i nesom pantomimom priča o čežnji usamljenika, odlučio da je oslobodi njenog prozirnog kovečga. I gle čuda! Lutka oživi i odgovara mu ljudskim uzvratima simpatija, kadgod je pogledi prolaznika ne vrate u ukočeni san. A Antonijeva čežnja narasta u strast: da uništi staklenu barijeru koja mu preči put do voljenog lika, da je razbije u paramparče! Čime; ako ne ciglom sa obilježje građevine? I baš ta cigla — oruđe koje bi od žive lutke načinilo ljudsko biće, simbol oslobodenja od

materije od koje smo sazidani; ljudi, lutke, svi — donosi i neminovni kraj. Antonijeva ljubav je još samo iscerena maska potonula u naborima čoje, otkinuti drveni udovi i nacrtane oči nečega što je istrajalo svoj vek kao lutka u izlogu anonimnog krojača.

To je ANTONIJEVO RAZBIJENO OGLEDALO, film Dušana Makavejeva, dobitnika pulske nagrade. Ideja prevashodno liriska, razrađena u scenario pun poetske imaginacije i realizovana sa improvizatorskim smislom ali bez sigurnog opredeljenja između neorealističkog i romantičarskog tretmana. Makavejeva pre svega karakteriše ta smelost improvizatora, ekscentrična sklonost za narušavanjem trenutno ostvarenog stilskog dometa disharmoničnim detaljem. Da je taj postupak u ANTONIJEVOM OGLEDALU celovitije sproveden, da su raznorodni elementi samo malo veštije utkani jedan u drugi, moglo bi se reći da je posredi novi stil! Ali i ovako, autor je pokazao neosporan stilski napredak prema svom prošlogodišnjem filmu PE-

Anketa »Književnih novinac NAGRADE

Redakcija je pregledala prispеле odgovore na sva četiri pitanja i odlučila da se nagrade sledeći čitaoci:
Prva nagrada — 50 bioskopskih ulaznica u bioskopu koji gledalac sam izabere — ZIVOJIN PAVLOVIĆ, student iz Beograda, Milana Rakića 33.
Druga nagrada 30 bioskopskih ulaznica u bioskopu koji sam izabere — BRANKO MANAS, student iz Petrovca na Mlavi, Moskovljičeva 9.
Treća nagrada — 20 bioskopskih ulaznica u bioskopu koji sam izabere — ŽARKO RUŽIĆ, nastavnik iz Novog Sada, Njegoševa 1.
Molimo dobitnike da nam jave u kojim bioskopima žele da im otvorimo kredit za ulaznice.
U idućem broju nastavljamo sa objavljivanjem materijala iz ankete.